

vigilia

Kereszténység és politika

**Jean-Marie Lustiger,
Hans Maier,
Joseph Ratzinger írása**

Pártok állásfoglalásai

Kerekes Károly a zsolnárokról

**Bolberitz Pál:
A filozófia és a keresztény
Isten-fogalom**

**Habsburg Ottó:
Márai hazatér**

Beszélgetés Habsburg Ottóval

Bächer Iván: Levélregény

1990

2

Kereszténység és politika

I. Egyházi álláspontok

JEAN-MARIE LUSTIGER: Igen, az egyház politizál (<i>Gurály Zoltán fordítása</i>)	81
HANS MAIER: A keresztények és a politika (<i>Kurucz Andrea fordítása</i>)	82
JOSEPH RATZINGER: Le kell-e mondanunk a kereszténységről a modern világban? (<i>Gáspár Csaba László fordítása</i>)	84

II. Pártok állásfoglalásai

Kereszténydemokrata Néppárt, Szabad Demokraták Szövetsége, Népfrent és Magyar Szocialista Párt (<i>Giczy György</i>)	92
---	----

Találkozásaink a Szentírással

KALÁSZ MÁRTON: A hegyi beszédhez (<i>vers</i>)	99
KEREKES KÁROLY: A bilincstépő és rácsszaggató zsolttár	99
PETZ GYÖRGY: Uram, én..., Ha nem tudom... (<i>versek</i>)	98, 104
BOLBERITZ PÁL: A filozófia és a keresztény Isten-fogalom találkozása	105
GEORGE HERBERT: Erény, Kelletlenség (<i>versek, Károlyi Amy fordításai</i>)	110, 112
BÁCHER IVÁN: Levélregény (<i>részlet</i>)	111
KÁNTOR ZSOLT: Számok szirmaiba záródik (<i>vers</i>)	117
DIPPOLD PÁL: Keselyű rock	118
FRIED ISTVÁN: Márai Sándor elfelejtett szindarabja	119
HABSBURG OTTÓ: Márai hazatér	123

A VIGILIA BESZÉLGETÉSE

Habsburg Ottóval (<i>Lukács László</i>)	126
---	-----

MAI MEDITÁCIÓK

Vahram Martiroszjan: A háziállatok vörös könyve, avagy napjaink művészetének jelentősége (<i>Földeák Iván fordítása</i>)	130
--	-----

HIT ÉS ÉLET

SLACHTA MARGIT: Credo	136
-----------------------	-----

ÉLŐ VILÁGEGYHÁZ

Az ukrán görög katolikus egyház (<i>Hidász Ferenc összeállítása</i>)	138
--	-----

DOKUMENTUM

Az 1950-es egyezmény	140
----------------------	-----

NAPLÓ

Teológia A konkordanciákról (<i>Tarjányi Béla</i>)	151
Irodalom Grendel Lajos: Böröndök tartalma (<i>Deréky Pál</i>)	153
Színház Klasszikusok a mai francia színpadon I. (<i>Erdődy Edit</i>)	154
Film Ördögök (<i>Tóth Péter Pál</i>)	156
Zene Vladimir Horowitz (<i>Fáy Miklós</i>)	158
Kulturális krónika (<i>Rónay László</i>)	159

A borítón Olasz Ferenc felvételei

Főszerkesztő és felelős kiadó: LUKÁCS LÁSZLÓ

Szerkesztőbizottság: BALASSA PÉTER, KALÁSZ MÁRTON, KENYERES ZOLTÁN, RÓNAY LÁSZLÓ,
SZÖRÉNYI LÁSZLÓ, TILLMANN JÓZSEF

Laptulajdonos: ACTIO CATHOLICA

Szedte: Szent István Társulat, felelős vezető dr. Ákos Géza igazgató

Készít: Pannon Nyomda Veszprém, felelős vezető: Danóczy Balázs igazgató

Táskaszám: 90/92 223 Index szám: 25 921 HU ISSN 0042—6024

Szerkesztőség és kiadóhivatali ügyintézés: Budapest V. Kossuth Lajos u. 1. Telefon: 177—246. 173—933, Postacím: 1364 Bp. Pf. 111. Előfizetés, egyházi terjesztés és templomi árusítás: Vigilia Kiadóhivatala. Utcán át árusítja a Magyar Posta. A Vigilia csekk száma száma: OTP 37—343—VII. — Külföldön terjeszti a Kultúra Külkereskedelmi Vállalat, H—1300 Bpest, Pf. 149. Ára 25,— USA dollár, vagy ennek megfelelő más pénznem. Átutalható a Magyar Nemzeti Bankhoz (H—1850 Budapest) a Kultúra 024—7. sz. csekk számlájára, feltüntetve, hogy az előfizetés a Vigiliára vonatkozik. Előfizetési díj 1 évre 480,— Ft, 1/2 évre 240,— Ft, 1/4 évre 120,— Ft, egyes szám ára 40,— Ft. Megjelenik: havonta. SZERKESZTŐSÉGI FOGADÓÓRA: KEDD ÉS CSÜTÖRTÖK 12—2-IG. KÉZIRATOT NEM ÖRZÜNK MEG ÉS NEM KÜLDÜNK VISSZA.

Kereszténység és politika

I. EGYHÁZI ÁLLÁSPONTOK

JEAN-MARIE LUSTIGER

Igen, az egyház politizál

Az egyház kétségtelenül szerepet játszik a politikában, habár a legkülönbözőbb módokon. Először is azzal, hogy saját létét a szociális intézményrendszerben biztosítja. Ez a vallásszabadságon alapuló konkrét lét konkrét jogokat foglal magába. Az egyház például igényt tart a fiatalság, a gyermekek kereszténnyé nevelésének jogára és eszközeire. Korábban már nyilvánosan kifejtettem, mit jelent társadalmi szinten ez a követelés. Vagy vegyük a nyilvánossághoz való jogot, melynek értelmében az egyház igényt tart a tömegtájékoztatási eszközökre.

Politikai szerepet játszik az egyház akkor is, amikor veszi a bátorságot, hogy rámutasson az evangéliumok lelki követelményeiből eredő politikai következtetésekre. Ha elismerjük, hogy az embert az istenképméltóság határozza meg, akkor az egyháznak meg kell követelnie a politikai hatalomtól, hogy ne állat módjára bánjon vele. Innen ered bizonyos génmanipulációk, az euthanázia, az abortusz elítélése. Ebből fakad a munkához való jog, a szociális igazságosság, a számkivetettek társadalomba történő visszavezetésének követelése. Végül a legelemibb polgári jogok védelme ott, ahol a szabadságot lábbal tiporják. Sok esetben az egyház szava visszhangra talál a csöndes többség körében, és elnyeri a politikai hatalom pozitív jóváhagyását.

Mégis úgy gondolom, hogy a legégetőbb problémákra való tekintettel az egyháznak a politika három színterén kell sikraszállnia. A polgári társadalom szöveteként szétziláló gazdasági világban az egyház hatékony segítséget nyújthat ahhoz, hogy a nemzetek szolidárisak maradjanak egymással, az egyéni érdekek háttérbe szoruljanak, „új életformák” honosodjanak meg. Továbbá az egyháznak nyilvánvalóan el kell ítélnie a terrorizmus terjedését, bárhonnai induljon is ki. Ezt nem minden állam tudja, vagy akarja megtenni. Az egyháznak azt kell sürgetnie, hogy senki se kényszerüljön bele ennek szorítójába, ne süllyedjen a terrorizmus nivójára az ellene vívott harc ürügyén sem. Bízának az okosságban, a lelki erőben és a megbocsátásban. Ne felejtjük el, ezek sarkalatos erények. Végül az egyház a népek és államok közti fegyveres erőszak öngyilkos játékával szemben a politikusoknál hatékonyabban járulhat hozzá, hogy azok az emberek, akik félelemből és rettegésből már nem mernek hinni, kölcsönösen becsüljék egymást, és békét kössenek. Anélkül, hogy „politizálna”, az egyháznak van és meg kell hogy legyen a maga lelki értelemben vett szerepe. De ami lelki, az ugyanakkor a legvalóságosabb.

Mindaz, ami lélekből fakad, valóságos: végső soron ezt akartam Önöknek elmondani.

Gurály Zoltán fordítása

HANS MAIER:

A keresztények és a politika

Zsinat utáni feladatok

Az egyház a II. Vatikáni zsinaton a kitárulkozásra, a világ jobb és szakszerűbb szolgálatára irányuló törekvése nyomán több ízben állást foglalt közéleti és politikai kérdésekben is. Az e témakört érintő megnyilatkozásokat mindenekelőtt az egyház és a mai világ viszonyát tárgyaló lelképásztori konstitúció (Gaudium et Spes) tartalmazza, de a világi hívek apostolkodásáról szóló határozatban és a vallásszabadságról tett nyilatkozatban is található idevonatkozó kijelentések.

Társadalmi és politikai téren az egyházi tanítóhivatal régi, gazdag hagyománnyal rendelkezik. Közéleti és politikai ügyekben többféle módon lehet érvelni és tanítani: természetjogi alapon vagy a bibliai bölcsességnek megfelelően, általánosságban vagy konkrétan, az egyedi esetet szem előtt tartva, közvetlenül kötelező jelleggel vagy inkább jól megfontolt tanácsokkal. Ha megpróbáljuk jellemezni, egyúttal a társadalomról és politikáról tett korábbi nyilatkozatokkal összevetni a zsinat beszédmódját, feltűnik, hogy politikai kérdésekről a zsinat nagyobb súllyal szól. Kevésbé konkrét, de világosan felismerhető alapokkal és súlypontokkal, s a világ szolgálatának keretében, melynek kapcsán nem csupán a keresztényekhez fordul.

A „nagyobb súly” rögtön nyilvánvaló lesz, ha elolvassuk a gazdaságról, a társadalomról, a politikai közügyekről, a háborúról és békéről, s hasonló kérdésekről szóló nyilatkozatokat. Az egyház talán még sohasem fogalmazta meg olyan egyértelműen és határozottan a keresztények közéleti részvételének kötelezettségét, mint az egyház és a mai világ viszonyáról szóló konstitúció idevonatkozó fejezetében. Ez a köteleesség abból adódik, hogy a keresztények közreműködnek a teremtés rendjének tökéletesítésében, amihez a társadalmi szféra is hozzátartozik. A keresztény ember nem engedheti meg magának, hogy ez utóbbira nemet mondjon. A zsinati szövegek semmiféle igazolást nem nyújtanak azok számára, akik önhittségükben úgy vélik, a vallásosság okán a politikusságot félretolhatják és megvethetik. De ma már a felebaráti szeretetnek is — túllépve az egyénre szabott erkölcsstanokon — szociális és politikai formában kell testet öltenie, amennyiben hatékony és meggyőző kíván lenni. A zsinat szerint: mindenki köteles embertársait kivétel nélkül úgy tekinteni, mint „másik önmagát”, törődni azzal, hogy élhessenek és birtokolják az emberhez méltó élet feltételeit. Senki ne legyen olyan, mint a gazdag ember, aki lázárral nem törődött.

Ennek nem mond ellent, hogy e feladatnak a mai világban történő teljesítésére vonatkozó konkrét útmutatásokban a zsinat jóval visszafogottabb a korábbi egyházi nyilatkozatoknál. Ez részben abból ered, hogy az ipari társadalom és demokrácia modern politikai formái az egyház számára még újak, alkalmasint ismeretlenek — ez a zavar jól érzékelhető a demokráciát megelőző korból származó, a „népek vezetőiért”, az „Istentől rendelt állami hatalmakért” mondott egyházi imákban. A visszafogottságnak azonban mélyebb okai is vannak. A zsinat ugyanis nem akart olyan megállapításokat tenni, melyek az egyházat aktuális politikai csoportok, frontok, viszályok közelébe sodorhatják. Meg akarta őrizni a keresztények teljes szabadságát azon a területen, mely természetsszerűleg a történetiséghez tartozik, következésképpen ki van téve a változásoknak. A társadalmi szférára éppen a földi dolgok autonómiája érvényes. Erre a zsinat nyomatékosan felhívja a keresztények figyelmét, rámutatva arra, hogy a teremtett dolgoknak, maguknak a közösségeknek is megvannak a saját törvényeik és értékeik, amelyeket az embernek

lépésről lépésre felismernie, alkalmaznia és alakítania kell. Az erkölcsi kötelezettségnek az a szigora, mellyel a politikai szféra a keresztény ember számára az egész világra kiterjedő teremtői megbízatásként jelentkezik, a konkrét célok meghatározásában megkívánja a korlátlan szabadságot. Ezért következtetésül volna e téren az egyházi tekintélyt segítségül hívni, hiszen itt éppen a világi hívek tárgyilagosságának, ítélő- és cselekvőerejének felszabadtatása (s persze vállalása) jelenik meg követelményként.

Bár a politikai szféra egészére vonatkozóan a zsinati szövegek a korábbiakhoz képest kevésbé konkrétan fogalmaznak, egyes területeket mégis kiemelten, s példaként említve tárgyalnak. Ezek közé tartozik az ember kollektív elkötelezettsége az egész világra kiterjedő „szocializáció” jegyében (e gondolat a „Mater et Magistra”-ból származik), a szükségét szenvedő és jogfosztott rétegekről való szociális gondoskodás, végül a keresztények kiemelt kötelessége: a béke védelme és a nemzetközi együttműködés támogatása. Jellemző módon a politikai élet e területeit és központi kérdéseit a zsinati szövegek sokak szerint túl konkrétan tárgyalják, így hát igyekeztek a korábbi pápai enciklikák szellemében eszmei példaként tompítani őket. Nem kétséges azonban, hogy itt a zsinat világosan súlyozott, s egyúttal kijelölte a politikai elkötelezettségből fakadó cselekedetek irányát. Senki sem hiheti azt, hogy a jelenlegi viszonyok közt a keresztények politikai tevékenysége teljes egészében kimerülhet e programpontokban, s minden más egyszerűen mellőzhető. Ám irányadónak lehet és kell tekintenünk őket az itt és most szükségszerű feladatok megoldásában. Lelkipásztori gondoskodásból fakadó felhívások ezek, amelyek a keresztény politikusokat figyelmeztetik: az egyetemesség, melyet a zsinati szövegek hirdetnek, kapjon helyet saját, gyakran szűkebb nemzeti szempontok korlátozta gondolkodásukban.

Az egyháznak a társadalom és a politika, konkrétan a jogállam, a demokrácia és a nemzetek közössége felé fordulása nem jelenti azt, hogy kész versenyre kelni evilági utópiákkal és üdvtanokkal. Szó nincs arról, hogy az egyház társadalmi tényezőként megpróbál valamilyen formában bekapcsolódni különféle erők demokratikus játékába. Az egyház hatása a világban és a világra mindenekelőtt a tőle való távolságtartásból következik, a totalitarizmussal szembeni harcának maradandó eredménye — ezt nem lehet romantikus összhang megteremtésére szűkíteni. Az egyház nemcsak befelé vállalja a közös felelősséget a demokratikus rendért, nem szorítkozik saját jogainak biztosítására, vagy a katolikus laikusokkal való együttműködésre, akiket tévesen világi todalékként értelmeznek, sokkal inkább — s ez is az említett küzdelem eredménye — a szó szoros értelmében „mindenkihez” fordul, az emberiség, s nem csupán a katolikusok vagy keresztények szószólójaként száll síkra. A totalitarizmussal vívott harc egyik legfontosabb eleme, hogy az egyház elsősorban nem akkor emeli fel a szavát, amikor saját privilégiumai szenvednek csorbát, hanem amikor alapvető emberi jogok forognak kockán: az élethez és a testi épséghez, a vallásszabadsághoz és az önrendelkezéshez való jog. Ennyiben az egyház és a mai világ viszonyáról szóló lelkipásztori konstitúció joggal jelenti ki a polgári társadalomtól különböző, s politikai rendszereknek el nem kötelezett egyházzól, hogy „jelzi is, és oltalmazza is az emberi személy transzcendenciáját”.

A zsinat tehát a politikusságra vonatkozóan pozitív, aggályoktól mentes álláspontra helyezkedik, de nem tesz kísérletet e terület egységes, normatív kialakítására; célokat fogalmaz meg, de az eszközöket illetően a tettekészséget gátló kazuisztika nélkül; átengedi a kezdeményezést a laikusoknak, világosan elkülönítve azt, amit polgárként, s amit keresztényként az egyház nevében tesznek. Mindezt a világ szolgálatának keretébe helyezi, ahol az egyház — anélkül, hogy hivatásáról a legcsekélyebb mértékben lemondana — együttműködik minden jóakarató emberrel.

Kurucz Andrea fordítása

Le kell-e mondanunk a kereszténységről a modern világban?

1. A demokráciára leselkedő veszélyek ma

Mi fenyegeti ma a demokráciát? Három olyan fő folyamatot látok, amely a demokráciáról való lemondáshoz vezet vagy vezethet. Az első: képtelenek vagyunk megbarátkozni azzal, hogy az emberi dolgok tökéletlenek. A történelemben megjelenő abszolútum utáni vágy vakká tesz a történelemben már létező jó iránt. Manès Sperber valamiféle rajongó ábrándozásról beszél, amely a fönnálló viszonyokkal szembeni undort csillapítja. Ez az undor ma nőttön-nő, s vele az anarchia gyönyöre, abból a meggyőződésből, hogy valahol mégiscsak léteznie kell egy jobb világnak. Noha senki sem hódol többé a fölvilágosodás fejlődéshitének, egyfajta profán messianizmus mégis mélyen beleivódott a köztudatba. Ernesto Cardenal szavai — „Hiszek a történelemben!” — sokak titkos credoját fejezik ki. Befészkelte magát a mai ember tudatába Hegelnek az az eszméje, hogy a történelem a végén bizonyosan megtermi a nagy szintézist. Az a gondolat, hogy az egész eddigi történelem a szolgaság története volt, most azonban végre az igazságos társadalom fölépülhet — s föl is fog épülni!... —, változatos megfogalmazásokban elterjedt az ateisták körében csakúgy, mint a hívők között, sőt föl-fölbukkan a püspöki megnyilatkozásokban és a liturgikus szövegekben is. (...) Hogy egy új, és immár végérvényesen jobb világért munkálkodunk — e meggyőződés már jó ideje magától értetődő. Véleményem szerint e szemlélet három fő aspektusán keresztül mutathatunk rá arra, ami ebben a közeli eszkatológiában filozófiailag és politikailag megfontolandó.

a) A szabadnak nevezett társadalmakban a jó nem a társadalmat hordozó emberek etikai törekvésén nyugszik, hanem a struktúrák rögzítik azt eleve, egyszerűen és visszavonhatatlanul. Ezen a képzetten nyugszik a szabad társadalom mítosza. Az éthosz azonban mindig veszélyeztetett, soha nem tökéletes és folyton meg kell küzdeni érte. Így hát az állam, melyet éthosz — vagyis a szabadság — hordoz, sohasem kész, sohasem egészen igazságos és mozdíthatatlanul szilárd. Tökéletlen, mint maga az ember. Éppen ezért kell a „szabad társadalomnak” függetlenednie az éthosztól. Szabadságát és igazságosságát a struktúrák révén kívánja megvalósítani; ezáltal az éthosz az emberből a struktúrákba helyeződik át. A mostani struktúrák bűnösek, a majdaniak igazságosak lesznek, csak ki kell találni és meg kell építeni azokat úgy, ahogyan gépeket szerel össze az ember, s azután kész is az egész. Ezért lesz a bűnből is szociális, strukturális bűn, s csak ezt szokás manapság bűnnek nevezni. Ezért nyugszik az üdvösség a struktúrák analíziséen, valamint az abból következő politikai-gazdasági tevékenységen. Nem az éthosz hordozza a struktúrákat, hanem ezek amaszt, és pedig azért, mert az éthosz törekény valami, a struktúrák viszont szilárdnak és biztosnak számítanak. Ez az átfordulás a jobb világ mítoszának alapja — ebben látom a materializmus voltaképpeni lényegét: nem egyszerűen a valóság egyik tartományának tagadása, hanem legmélyét tekintve olyan antropológiai program, amely szükségszerűen kapcsolódik egy meghatározott elképzeléshez a valóság-tartományok kölcsönös viszonyáról. Az az állítás, hogy a szellem csupán az anyagi fejlődés egyik terméke, nem pedig az anyag eredete, megfelel annak az elképzelésnek, mely szerint az éthosz a gazdaság „produktuma”, s nem pedig úgy áll a dolog, hogy a gazdasági

tevékenységet végső soron az ember alapdöntései jellemzik. Látszólag csodás megsza-
dulás ez, mely leveszi vállunkról a ránk jellemző állhatatlanság terhét, ám ha szemügyre
vesszük előföltevéseit és következményeit, akkor fölismerjük, hogy e „fölszabadítás” azon
alapszik, hogy búcsút mondunk az éthosznak, azaz a felelősségnek és a szabadságnak, s
fölhagyunk a lelkiismerettel — szabad teret engedve ezzel a tökéletes türannizmusnak.
Azt gondolom, ma újra tisztáznunk kell, mégpedig radikális következetességgel, hogy sem
az ész, sem a hit nem ígér tökéletes világot. Ilyen ugyanis nem létezik. Szüntelen sóvárgása,
a lehetségesével és közelségével folytatott játék politikánk és társadalmunk legelső
veszélyforrása, mert e magatartásból szükségszerűen fakad az anarchista rajongás. A
plurális demokrácia további fenntartása, vagyis az igazságosság adott körülmények között
emberileg lehetséges mértékének megóvása, illetve növelése érdekében sürgősen szert
kell tennünk újfent arra a bátorságra, mellyel vállaljuk tökéletlen voltunkat. Újra és újra
meg kell tanulnunk föl- s elismerni az ember alkotta dolgok állandó veszélyeztetettségét.
Csak azok a politikai programok morálisak, amelyek ezt a bátorságot élesztik bennünk. A
fordítottja viszont amorális, vagyis olyan látszatmoralizmus, mely a tökéletességnél alább
nem adja. Azon egyházi és egyházi jellegű erkölcsprédikációk esetében is szükséges némi
lelkiismeretvizsgálat, melyek eltúlzott követelményei és reményei az erkölcsből az
utópiába való menekülésre ösztökélnek.

b) Az erkölcsöt — elégtelensége és veszélyeztetettsége folytán — a megfelelően
berendezett társadalom úgynevezett mechanikus biztosításával fölöslegessé tenni akaró
kísérletnek máshonnan is erednek gyökerei. Ezek az ész újkori fogalmának egyoldalúsá-
gában keresendők. E meghatározás, melyet Francis Bacon fogalmazott meg elsőként
egyértelműen, majd a 19. században egyre inkább tért hódított, így hangzik: csak a
mennyiséggel operáló, a számítás és kísérletet végző ész — az Ész, s minden egyéb
aracionális, amit lassanként meg kell hódítani és át kell vezetni a megismerés „egzakt”
tartományába. Bacon-nél csakúgy, mint Comte-nál — hogy csupán két programadó
gondolkodót nevezünk meg — a cél az, hogy végül létrejöjjön az emberi dolgok fizikája. Egy
még nem egészen kiforrott — s ennyiben kritikát igénylő — terminológiával ugyanerre a
tényállásra hívta föl ismét a figyelmet Romano Guardini, az európai politika sorsdöntő
problémájának nevezve azt. Ő arról beszél, hogy a logikusait és az alogikusait nem egymásra
irányuló egységükben gondolják el az újkorban. Helyesebben így kellene mondanunk: a
logoszt a racionalitás meghatározott válfajára redukálják, és minden egyebet alogikusnak
bélyegeznek. „Ezért — folytatja — nem is létezik még Európa a maga tulajdonképpeni
értelmében, hanem a szellemi és emberi tartományok, mindennemű szerveződés és
szervezet ellenére kapcsolódás nélkül és ellenségesen állnak egymás mellett.”

Az erkölcsről a technika javára való lemondás oka elsősorban nem az erkölcsiség
igényessége előli menekülés, hanem az a gyanú, hogy az nem felel meg az ész elvárásainak.
Az erkölcsöt nem lehet ugyanolyan módon racionálisan levezetni, mint valamely
szerkezet működési mechanizmusát. Mihelyt azonban ezt tesszük az ész mértékévé, a
klasszikus erkölcsrendszerek nem is kerülhetnek máshová, mint az ésszerűtlen tarto-
mányába. Időközben szaporodik azoknak a kísérleteknek a száma, amelyek arra töreksze-
nek, hogy „egzakt” módon mutassák be az erkölcsöt is. Egyik vagy másik formájukban a
kalkulus típusára, egy-egy cselekvés kedvező és kedvezőtlen hatása között fönnálló
viszony kiszámítására vezetnek vissza. Ezzel azonban éppen az erkölcs lényegét csapják
agyon. Ugyanis ekkor többé már nem létezik az önmagában vett jó és az önmagában vett
rossz, hanem csupán az előnyök és hátrányok egyenlege. Ezen pedig mit sem változtat az a
tény, hogy — miként e teoretikusok biztosítani igyekeznek bennünket — általánosságban
a cselekvő ember továbbra is nagyjából ahhoz tartja magát, amit addig cselekvési
maximának tekintettek.

Ezzel azonban a jog is elveszíti lába alól a talajt. Nem állhatom meg, hogy el ne mondjak

egy példát, melyet a müncheni joggyakorlatból vettem. E példa világossá teszi számomra a jog szubsztancia-vesztésének folyamatát. A közelmúltban legalább két ízben utasítottak vissza vallásvalázzsal kapcsolatos panaszot; a legutóbbit azzal az indokkal, hogy a szóban forgó cselekmény — egy vallásos érzületet sértő tákolmány fölállítás — nem veszélyeztette a közrendet. Ehelyütt eltekintek a panaszok jogszerűségének kérdéséről. Ami érdekel, az egyedül az elutasítás megokolása. Ez az indoklás ugyanis lényegében nem egyéb, mint fölszólítás arra, hogy az ügyben az ököljog érvényesíthessék. Ha a sértettek ügyük érdekében nekifogtak volna nyilvános nyugtalanságot kelteni, nos, akkor a bíróságnak komolyabban kellett volna mérlegelnie az esetet — nemde, ez a logika rejlik az indoklás mélyén. Ez azonban azt jelenti, hogy többé már egyáltalán nem jogokat védünk, hanem csupán azon vagyunk, hogy elkerüljük az egymással ellentétes érdekek ütközését. Persze, mi sem logikusabb ennél, ha egyszer az erkölcs mint olyan nem számít többé azon értékek közé, melyek méltóak jogi védelemre, mivel az egyén szubjektív ügyének látszik, és tetszőleges választásától függ — ami csak akkor válik jogi szempontból lényegessé, ha történetesen veszélyeztetni a közrendet. A morális ész hatályon kívül helyezése azzal a következménnyel jár, hogy a jog immár nem hivatkozhat az igazságosság valamilyen alakféltetere, hanem csupán az éppen uralkodó nézeteket tükrözi vissza. Csakhogy mindenki érzi, hogy így nem gyakorolható igazságosság. Így azután egyenesen elkerülhetlenné válik, hogy az ember az igazságosság egy olyan, ideológiailag rögzített típusához meneküljön, amely látszólag a történelem tudomány által szavatolt értelmezéséből származik. Ezért a morális alapkonzensus helyreállításának kérdése társadalmunkban egyszersmind a társadalom és az állam továbbélésének kérdése is.

c) Hadd fűzzek ehhez még egy harmadik szempontot, amely a megelőző kettőt átfogja és elmélyíti. Ismét egy példa segítségével igyekszem megvilágítani mondanivalómat. Nemrégiben arról faggattam egy NDK-ból jött barátomat, hogy véleménye szerint mi az oka az újból fölerősödött kivándorlási hullámnak; vajon — kérdeztem — lényegében nem a lelkiismeretnek az ideológiával szembeni ellenállása a távozásra sarkalló motívum? Azt válaszolta, hogy az okok különbözőek, s egyebek mellett, bizonyos az utóbbi is szerepel közöttük. Ám az egyik, csöppet sem ritka ok egészen más természetű: állhatatos munkával belesulykolták az emberekbe, hogy ez az élet az egyetlen, s hogy az embernek nem is szabad más boldogságot remélnie, mint ami itt és most adatik neki. Márpedig ilyen előföltételek közepette a szocializmusban létező élet oly irgalmatlanul szürke, üres és unalmas, hogy az embernek ki kell törnie és valahol meg kell keresnie a valódi életet. Nos, ilyen menekülés, efféle „kiruccanás” bőségesen akad Nyugaton is, hiszen a végén az ottani változatosságok és szenzációk is mind-mind üresek, ha azt sugallják, hogy rajtuk kívül nem létezik semmi. A transzcendencia elvesztése az, ami előidézi az utópiába való menekülést. Meggyőződésem, hogy a transzcendencia lerombolása az embernek az a lelkebe metsző amputációja, amelyből minden más betegsége is fakad. Valódi nagyságától megrabolva csak tétován menekül és látszatreményekbe kapaszkodik. Azon túl pedig szorosan fogja a szűkre szabott ész, amely az igazán emberi dolgokat nem képes többé ésszerűnek észlelni. Marx így tanított bennünket: meg kell szabadulnunk a transzcendenciától, hogy a hamis ábrándokból kigyógyulva végre megépítsük a tökéletes világot. Ma már tudjuk: az embernek szüksége van a transzcendenciára, hogy mindig is tökéletlen világát úgy alakíthassa, hogy élete emberhez méltó legyen benne.

Összefoglalva az eddig megfontoltakat, azt mondhatjuk, hogy nyomatékosan igazolódot E. W. Böckenförde tétele, mely szerint a modern állam „societas imperfecta”. Nem csupán abban az értelemben tökéletlen, hogy intézményei mindig is ugyanolyan tökéletlenek, mint polgárai, hanem abban is, hogy kívülről jövő erők is szüksége van önmaga fönntartásához. Ámde hol vannak ezek az erők, amelyekről mégsem mondhat le?

2. A kereszténység politikai hatásainak önkritikája

A kereszténységre mint politikai erő lehetséges forrására vetett első pillantás nem föltétlenül biztató. A kereszténység önkritikája főként azok számára nélkülözhetetlen, akik benne ismerik föl a megmentő erőt. Némelyek szerint a marxizmus sehol másutt nem tudta megvetni lábát, csak ott, ahol előzőleg a kereszténység váltotta föl az áthagyományozott vallásokat. Minden jel szerint keresztény előzményekre van szükség ahhoz, hogy a marxista logika valamilyen fogódzóponton lelhessen. Hogy ez a tétel milyen mértékben támasztható alá empirikusan, azt nem tudom. Mindazonáltal aligha légből kapott. Ráadásul a baloldal klasszikus kritikája mellé időközben az új jobboldal kritikája lépett; mindkettővel szembe kell tehát majd néznünk. Egyébiránt e kritika hosszú történeti múltra tekinthet vissza. Szent Ágoston könyve, a „De civitate Dei”, nem más, mint felelet a konzervatív rómaiak állítására, mely szerint a kereszténység bomlasztó hatással van az államra. Ez persze már akkortájt sem volt újdonság: a római birodalom keresztényüldözői azzal érveltek, hogy a kereszténység alapjában anarchizmus. A kereszténységhez mint politikai erőhöz intézhető kritikus kérdéseket — történelme alapján csakúgy, mint jelene felől — három szempontból lehet megközelíteni:

a) A kereszténységben rejlő messiási dinamizmus „Isten országának” föltétlenségére irányul. Ez magában foglalja azt a kísértést is, hogy átlépjen a földi állam ügyes-bajos dolgainak korlátozott és tökéletlen voltán, ügyet se vessen az államra, vagy éppen lázadjon ellene. Az újszövetségi levelek a keresztény remény effajta félreértésével szembeni viták nyomát viselik magukon. Az anarchiára buzdító kísértés bizonyosan a kereszténységtől függetlenül is mindenkor megvolt egyesekben. Azonban az anarchia mint álracionális politikai filozófia és program valójában három forrásból táplálkozhatott. Ezek: a zsidó messianizmus, a keresztény chiliazmus, valamint a technika táplálta újkori haladáseszme.

b) A másik elem, aminek révén a kereszténység feszítőleg hathat az államalkotó éthoszra, az, hogy kétségbe vonja az ember önerejére támaszkodó igazságosságot és ezzel egyenes arányban kiemeli a szentséget, ami kizárólag a kegyelem műve. Ebből az éthosz egyfajta relativizálása és bizonyos kompromisszumképtelenség fakadhat, ami a tökéletlenség elviselésének azt az alázatát rombolja, amelyből — mint láttuk — az ember alkotta közösség él. A hegyi beszéd politikai jelentése és jelentősége körüli vitában folyvást erről a kérdéstről van szó. Ugyanez a problematikája Szent Ágoston említett művének, ahol arról ír, hogy az ember két ország polgára. A „civitas dei” nem válhat konkrét földi állammá, miként ezt Ágoston — későbbi értelmezőivel ellentétben — világosan látta; Isten országa ebben az értelemben sohasem empirikus valóság. Az állam a maga részéről csak „civitas terrena” lehet. Jóllehet Ágostonnál fölismerhető e fogalom értékmentes megragadásának szándéka, az ördög országával való szomszédsága azonban túlon túl közeli. Mindenesetre a szerző nem veszi szemügyre közelebről, hogy miként festhetne valójában a földi állam pozitív alapvetése. Hasonló kérdéseket tehetnénk föl — noha más összefüggésbe ágyazva — Luther „két ország” tanával kapcsolatban is. A katolikus teológia ezzel szemben, igaz, a középkori Arisztotelész-recepció nyomán és a filozófus természetjogról alkotott gondolatának segítségével, megtalálta a profán, nem messiási állam fogalmát. Ám a természetjog eszméjét végül oly sok keresztény tartalommal terhelte meg, hogy a szükséges kompromisszumképesség odalett, s a kereszténység nem volt képes az államot a maga profán mivoltában elfogadni, valamint a számára lényeges határokat tiszteletben tartani. Túlságosan nagy tétért folyt a küzdelem, s ezzel eltorlaszolódott a lehetségeshez és szükségeshez vezető út.

c) Ezzel függ össze a harmadik aspektus. Tartalmilag nézve a kereszténység azért vetette el az antik tolerancia-eszmét, mert az új hit nem volt beilleszthető abba a panteonba, mely a régi istenek egymás kölcsönös elismerésének és nem kevésbé

kölcsönös segítségnyújtásának szerződéses keretétől szolgált. Jogilag tekintve azért nem élvezhette a vallási tolerancia áldásait, mert elutasította azt, hogy a privát jog tartományába telepítsék ki, ahol tetszőleges vallási képződmények virultak. E magánjogi besorolás a keresztények hite számára azért nem volt lehetséges, mert a közjog isteni jog volt. Márpedig ez elől a keresztény monoteizmus nem húzódnak vissza a magánjog szférájába — ez ugyanis éppen egyistenhit voltát szüntette volna meg. A nyilvános jogi érvényességet tehát legalábbis negatív formában igényelnie kellett, azaz meg kellett követelnie azt a jogot, hogy elutasíthassa az érvényben lévő közjog vallási karakterét. Ebben az értelemben a kereszténység kezdettől fogva — bármilyen csekély lett legyen is akkortájt követőinek száma — bizonyos közjogi igényt képviselt, és az állammal összevethető jogi pozícióit foglalt el. Ezért mondhatjuk, hogy a vértanúság a kereszténység összetevője. Minden állami totalitarizmus ellenpárjaként ebben rejlik nagysága. Ám ebben rejlik a teokratikus túlnövekedés veszélye is. Ezzel függ össze, hogy a kereszténység igazságigénye politikai intoleranciáig fokozódhat, s nemegyszer fokozódott is.

Ennyiben — mint ember által megélt valóságra — a kereszténységre is érvényes a törvény: nem tökéletes és veszélynek van kitéve. A kereszténység pozitív politikai hatása nem szavatolt automatikusan. Nem mondhatja magáénak ezt az ígéretet, s az egyháziaknak, politikai aktivitásuk közepette erre mindenkor gondolniuk is kell. Ez azonban mit sem változtat azon, hogy az állam „societas imperfecta”, és szinte kiált ama másvalami után, ami képes kiegészíteni s megnyitni számára azokat az erkölcsi erőforrásokat, melyeket nem fakaszthat önmagából. Hol található ezek a források? Ha végigpergetjük a jelenlegi lehetőségeket, és valami elgondolható más megoldás után nézünk, akkor a kereszténységen kívül mindössze a következő alternatíva kínálkozik: a kereszténység előtti stádiumba való visszatérés, teszem azt egy megtisztított arisztotelizmus formájában, avagy csatlakozhatunk egyfelől az Európán kívüli kultúrákhoz, másfelől az iszlámhoz. Csakhogy a kereszténység előtti éra rekonstrukciója minden esetben élethetetlen absztrakció marad. A lombik-világnézetek, melyek ilyen-olyan előállítására sokan vállalkoznak manapság, művi produktumok, melyek végső soron nem tehetők egyetemlegessé. Szemléletes példa erre Karl Jaspers kísérlete. Ő úgy gondolta, hogy egzisztenciabölcséletében megtalálta azt a modellt, mely képes arra, hogy a partikularitásra ítélt kereszténység helyébe lépjen. Mára már alaposan megcsappant azoknak a száma, akik egyáltalán ismerik Jaspers filozófiáját. Az efféle vállalkozásokkal az ember nem jut sokkal tovább érdekes gondolatkísérleteknél, melyekből hiányzik az erőtlő duzzadó és történelmi léptékű realitás. Igaz ugyan, hogy az iszlámot — mint olyan alternatívát, mely keresztény alapozású jellemzőivel újjólag a történelem homlokterébe került — jóval figyelmesebben kell majd tanulmányoznunk, mint eddig tettük. Modellje azonban oly szembeszökő ellentéte a plurális demokráciának, hogy aligha válhat ennek megalapozó erejévé. Így hát marad, ami eddig is volt: a görög és a keresztény örökség elegye, ezért aztán csakis ebben, az alapjait meghatározó összefüggésrendszerben maradhat életben továbbra is.* Ha ezt nem látjuk be, és nem tanuljuk meg ennek megfelelően a demokráciát

* Ehhez persze, pontosítás végett hozzá kell fűzni, hogy a mai értelmezésben a demokráciának nem kell automatikusan ebből a gyökérből fakadnia, és sokak szerint nem is ebből fakad, hanem csak az amerikai kongregacionista típus sajátos föltételei között, azaz az Európában kialakult állam és egyház közötti viszony klasszikus hagyományától távol jött létre. Ennyiben az az állítás is csak föltételesen igaz, hogy a fölvilágosodás vezetett el a demokráciához, mint azt Hannah Arendt mutatta meg egyik könyvében („On Revolution”, London, 1962). Még kevésbé egyengethette a demokráciához vezető utat az európai reformáció a maga államegyház-konceptiójával. Mindez azonban nem homályosíthatja el annak meglátását, hogy a forradalom előtti keresztény társadalomban számos alapvető demokratikus elem létezett. (...)

a kereszténységre tájolva, a kereszténységet pedig a szabad demokratikus államra tekintettel élni, minden bizonnyal eljártsszuk a demokrácia fönmaradásának esélyét.

3. A modern világ nem mondhat le a kereszténységről

A kérdés tehát továbbra is ez: Hogyan fogjunk hozzá helyesen a kereszténység előbbieken vázolt önkritikájához? Miként válhat a kereszténység pozitív erővé a politikum számára, anélkül, hogy annak eszközevé silányulna, vagy hogy — épp fordítva — magába kebeleznél azt? A kritika imént alkalmazott sémájára támaszkodva, ebben az utolsó gondolatmenetben a választ is három pontban szeretném fölvezetni.

a) Torz változataival ellentétben a kereszténység a messianizmus súlypontját nem a politikumba helyezte, ellenkezőleg: kezdettől fogva ragaszkodott ahhoz, hogy a politikumot meghagyja a racionalitás és az éthosz szférájában. A tökéletlenség elfogadását tanította s tette lehetővé. Másként kifejezve: politikai éthoszt ismer az Újszövetség, de politikai teológiát nem. Pontosan e különbségtétel mentén fut az a határvonal, melyet maga Jézus, majd pedig igen nyomatékosan az apostoli levelek vontak meg a kereszténység és a rajongás között. Bármennyire is töredékesek és esetlegesek az Újszövetségnek a politikával kapcsolatos különböző kijelentései, ebben az alapvető megkülönböztetésben kivétel nélkül egyek és világosak. Gondolhatunk akár Jézus politikai implikációkat is tartalmazó megkísértésének elbeszélésére, a császárt illető adópénzről szóló történetre, a Pál és Péter apostolok leveleiben olvasható politikai figyelmeztetésekre, vagy akár a más környezetben keletkezett Jelenések könyvére — mindenütt azt láthatjuk, hogy elutasítják Isten országának politikai programmá alakítását. Általános érvényű, hogy a politika nem a teológia területe, hanem a — végül is teológiailag megalapozandó — éthoszé. Az Újszövetség épp ily módon marad hűséges az ember önjerejére támaszkodó igazságról való lemondáshoz, hiszen a politikai teológia a szó szoros értelmében az állítja, hogy a világ tökéletes igazságosságát saját tevékenységünk által kell megvalósítanunk, s hogy az igazságosság — alkotás, mely csakis így jöhet létre. Kialakítható, és az ember ki is alakítja. Ezzel szemben az államnak az éthosza alapozásakor — jöllehet az ember minden képességét munkába fogják — Istené marad, ami Isten földadata. Az állam igazságosságát az éthoszból, s nem a struktúrákból levezetni annyit tesz, hogy elfogadjuk az ember tökéletlen voltát. Ez az eljárás realiztikus, azaz ésszerű és teológiailag helytálló. Az ember szavatolta igazságosságról való lemondás nem irányul az erkölcs ellen, hiszen csak a lankadatlan erkölcsi kiállás lehet hűséges az Újszövetség szóban forgó alapfölismeréséhez. Az észnek való bátor engedelmeskedés — ami a tökéletlenség bátor tudomásulvétele és vállalása — a keresztény ígérethöz meríti erejét: ez az ígélet megóv a mítosztól, a vak lelkesedéstől és annak az észet kicselező ígereitől.

b) A keresztény hit fölébreszti a lelkiismeretet és megalapozza az éthoszt. Tartalmat ad a gyakorlati észnek és megszabja útját. Kultúránk krízisének gyökere és korunk valódi veszélye az éthosz destabilizálódása, mivel a mai ember már nem képes fölfogni a moralitás ésszerű mivoltát, mert az észet a kalkulálható valóságra redukálta. Az embert és az ember dolgait kívülről, a mennyiségi és manipulálható komponensek alapján stabilizálni akaró kísérlet szükségszerűen balul út ki. Kiinduló tétele értelmében e kísérlet a szelleminek a mennyiségi szempont, a szabadságnak a kényszer alá rendelését jelenti. Ennélfogva az erkölcsről való megszabadulás lényegében csakis a zsarnokság alóli fölszabadulást jelentheti. Mindezek után aligha jelenthet kiutat az, ha a moralitást a szubjektív szférába szorítjuk és ezzel megfosztjuk közéleti hatóerejétől. Ugyanakkor az sem jelent kiutat, ha az erkölcsöt kalkulussá alakítjuk át, mert ezzel újfent csak megszüntetjük lényegét. Más út nincs, mint az, amelyik ismét az ész nagyobb tágassága felé

veszi irányát, s amelyet járva újra megtanuljuk észnek tisztelni a morális ész is. Az államra nézve ez annyit jelent, hogy a társadalom sohasem kész, hanem szüntelenül újjá kell építeni a lelkiismeret alapján, hiszen csak abból kiindulva lehet szilárdá tenni. Azt is jelenti továbbá, hogy az igazságos társadalom további tartós fennmaradásához és fejlődéséhez alapvető az erkölcsi nevelés, melynek során szabadságának használatát tanulja meg az ember. Föltétlenül igazuk volt a görögöknek, amikor üdvtanuk kardinális fogalmává tették a nevelést, a barbarizmus legyőzőjét látva benne. Ahol az erkölcsöt fölöslegesnek nyilvánítják, ott a romlás — a korrupció — magától értetődővé válik, s egyaránt rombol államot és állampolgárt.

Az éthosz azonban nem önmagában hordozza alapját. Az államainkat összetartó fölvilágosult éthosz is a kereszténység utóhatásából él, s ésszerűségének, valamint belső összetartásának alapjait a kereszténységtől nyerte. Ahol teljesen elszakadnak ettől a keresztény talajtól, ott nedvei már nem fejthetik ki éltető hatásukat. Ezt látjuk ma a házasságnak mint a nemek egymásra tájolt alapformájának fokozatos fölbomlásában, amit a szexualitás valamiféle könnyen megszerezhető élvezeti szerré való lefokozása követ. (...) Ugyanilyen bomlási folyamatot figyelhetünk meg az élethez való viszonyulásban. Ha egyetértés alakul ki a vélhetően fogyatékos magzatok elhajtásának szükségessége tekintetében — hogy a „maguk” és a többiek számára megspóroljuk létezésük terhét —, micsoda kigúnyolása ez a testi fogyatékosokban szenvedőknek?! Hiszen ezzel azt mondjuk nekik, hogy ők csak azért vannak, mert születésükkor még nem volt elég fejlett a tudomány... Folytathatnánk a példákat, de a lényeg ebből is kiticszik: az ész, amely magamagába zárkózik, nem ésszerű többé, miként az állam, mely tökéletes akar lenni, zsarnokivá válik. Az észnek megnyilatkozásra van szüksége ahhoz, hogy ész lehessen. Az állam kapcsolódása a keresztény alapokhoz nélkülözhetetlen, kivált ha csakugyan *állam*, és ugyanakkor plurális akar lenni.

c) Nos, itt már kétségkívül a kereszténység és a pluralisztikus demokrácia egymáshoz rendelődésének neuralgikus pontját érintjük. Mifelénk senki sem vitatja el a kereszténységtől azt a jogot, hogy — a legkülönbözőbb társadalmi csoportokhoz hasonlóan — ápolja értékrendjét és alakítsa életformáit, azaz a társadalmi erők egyikeként hasson. Csakhogy ez a visszavonulás a magánszférába, ez a betagozódás a lehetséges értékrendszerek panteonjába, ellentmond a hit igazságigényének, ami lényegileg a nyilvánosságra való igény. Robert Spaemann ebben az összefüggésben a keresztény egyházak fatális hajlamáról beszél, arról a hajlamról, hogy az „össztársadalmi erők” egyikeként értelmezzék magukat, ami automatikusan magában foglalja igazságigényük visszavonását, aminek révén épp az inog meg, ami az egyház sarkpontja, s ami az állam számára is „értékessé” teszi. Spaemann ezzel szemben azt tartja, hogy az egyháznak nem szabad visszavonulnia a „vallási szükségletek” képviselőitének pozíciójába, hanem úgy kell értenie magát, mint az „abszolút, az államot fölmúluló nyilvánosság helyét, melyet Isten akarata hív létre és legitimál”. Spaemann persze tisztában van azzal, hogy ez az önrítzelmezés aligha jelenhet meg adekvát módon az állami jogalkotásban. A következő apória előtt állunk tehát: ha az egyház föladja ezt az igényt, többé nem fejt ki az állam irányába sem azt a hatását, amit pedig az elvár tőle; ha viszont az állam respektálja ezt az igényt, megszűnik plurálisnak lenni, s ezáltal elvész mindkettő, az egyház is és az állam is.

Az e két szélsőség közötti egyensúlyért folytatott küzdelem — kivált a nyugati egyházban — nem szünetelt egyetlen évszázadra sem. Ezen az egyensúlyon nyugszik az egyház szabadsága, akárcsak az államé. A mindenkori történelmi helyzetnek megfelelően hol az egyik, hol a másik pólus szem elől tévesztésének veszélye válik túlon túl naggyá. Kultúránk mai állásában csekély a teokrácia veszélye, legföljebb ott lép föl, ahol a kereszténység és a marxizmus vadházassága egy politikai eszközökkel megteremtendő mennyei birodalom vízióját kápráztatja körénk. Jelen korunkban azonban nyilvánvaló,

hogy a hit közéleti igénye nem csorbíthatja az állam pluralizmusát és vallási toleranciáját. Ám helytelen lenne, ha ebből az állam teljes értéksemlegességére következtetnénk. Az államnak föl kell ismernie, hogy egy keresztény gyökerű értékstruktúra előfeltétele az életképességének. Ebben az értelemben, egyszerűen föl kell ismernie saját történelmi helyét, azt a táptalajt, amelytől nem oldhatja el magát teljesen, mert különben — elhal... Meg kell tanulnia, hogy létezik egy olyan igazságtartomány, amely nincs alávetve a konszenzusnak, hanem azt megelőzi és lehetővé teszi.

Engedjék meg, hogy befejezésül ezt is bemutassam egy példán; egy olyan példán, melyen témánk teljes dramaturgiája szemléltethető. Szimptomatikussá a vita, ami Lengyelországban folyik az iskolai osztálytermekben látható keresztéről. A lengyel szülők számára (...) a kereszt az iskolákban a szabadság utolsó foszlányának jele, amelyet nem akarnak a totális állam nyomására eltávolítani. A kereszt ugyanis egy bizonyos emberség védjegye, melynek eltörlésében az emberrel való korlátlan rendelkezés igényét látják, ami nem igazodik többé a kereszt mércéjéhez, s ezzel egyáltalán semmiféle mérték nem szabna számára határt. A lengyelek tehát a kereszténység nyilvánosságáért harcolnak, ezen keresztül azonban az emberség egyfajta minimumáért; azért az alapvető emberi mértékért, melyre az államnak is szüksége van. Ha már nincs erőnk az efféle jelek elengedhetetlenségét belátni, akkor lemondhatunk a kereszténységről — ám ezáltal nem lesz pluralisztikusabb és szabadabb az állam, hanem csak talajavesztett. Az államnak szüksége van alapjainak nyilvános jeleire. Ide tartoznak az ünnepnapok is, mint az idő nyilvános jelző-tájékoztató pontjai. Ezért kell a kereszténységnek ragaszkodnia embersége ilyenféle nyilvános jeleihez. Ám csak akkor képes kiállni emellett, ha a nyilvános meggyőződés erejét érzi maga mögött. Íme, a hozzánk intézett felszólítás! Ha fogytán a meggyőződésünk, s másokat sem vagyunk képesek meggyőzni, akkor arra sincs jogunk, hogy nyilvánosságot követeljünk. Akkor csakugyan nélkülözhetők vagyunk, s ezt el is kell ismernünk. Ám tulajdon meggyőződésünk fogyasztásával azt vonjuk el a társadalomtól, ami objektíve nélkülözhetetlen számára: emberségének és szabadságának szellemi alapjait. Az egyetlen erő, amellyel a kereszténység kivívhatja magának a nyilvános érvényességet, végső soron nem más, mint önnön belső igazságának ereje. Márpedig ez az erő ma éppoly nélkülözhetetlen, mint volt és lesz mindenkor, mert igazság nélkül nem élhet az ember. Ez a kereszténység biztos reménysége; ezt a roppant kihívást szegezi mindannyiunkkal szemben.

Gáspár Csaba László fordítása

Számunk szerzői

Jean-Marie Lustiger párizsi bíboros érsek
Joseph Ratzinger bíboros, a Hittani Kongregáció prefektusa
Kerekes Károly ciszterci, zirci apát
Bolberitz Pál professzor, a Pázmány Péter Hittudományi Akadémia dékánja
Bächer Iván író
Fried István tanszékvezető egyetemi tanár, JATE

II. PÁRTOK ÁLLÁSFOGLALÁSAI

Kereszténydemokrata Néppárt

Dr. Keresztes Sándor elnökkel, dr. Füzessy Tibor alelnökkel és dr. Ugrin Emese főtitkárral a kereszténydemokraták Arany János utcai központi irodájában beszélgettem. Történelmi pártról lévén szó, a múlt felől érdeklődtem — a legfiatalabb résztvevőtől, a főtitkártól, akit családi hagyományai is a magyarországi kereszténydemokratákhoz kötnek. Hogy kezdődött?

Ugrin: A 30-as és 40-es években hatalmas lendülettel előtörő, és a pápai szociális körlevelek radikális programját hirdető katolikus társadalmi mozgalmak, a KALOT, a KALÁSZ, az EMSZO és a Hivatásszervezet lett az új Magyarországot ígérő Keresztény Demokrata Néppárt alapja.

A KALOT, a katolikus parasztfiúsági mozgalom a legmodernebb és legjobban szervezett társadalmi és ifjúsági mozgalom volt Magyarországon: 20 népfőiskolával, több mint félmillió taggal, 30 ezernél több szervezővel és 3500 egyesülettel. A felvonulásain megjelent tömege — nemegyszer 50—60 ezer legény — igazolta, hogy bizony aki mögé ők állnak, az győzni fog. — Majdnem így is történt. Hála Istennek, csak „majdnem”. Az 1947-es parlamenti választásokon ugyanis a KDN szavazataiból a kommunista párt annyit lopott, hogy az országnak „csak” a második legnagyobb pártja lett.

Keresztes: A magyarországi kereszténydemokrácia szellemi megalapozása a francia katolikus irodalom (Paul Claudel, Jacques Maritain, Charles Péguy) hatására született haladó írói mozgalomhoz kapcsolódik, amely a Korunk szava és a 35-ben induló Vigilia körül kristályosodott ki. Eckhardt Sándor, Bálint Sándor, Mihelics Vid és Rónay György neve fémjelzi ezt az időszakot, akik egyúttal a Demokrata Néppárt neves képviselői is voltak. A parlamenti vitákon mondott beszédek ma is alapvetőek és irányt mutatóak pártunk kialakításában.

A Demokrata Néppárt vezetőjének, Barankovics Istvánnak az 1947-es Győrött mondott beszéde (amelyben a keresztény szociális mozgalom nagy apostolára, Giesswein Sándorra is emlékezik) ma is időszerű.

Füzessy: Ő beszélt egyedül már akkor a jogállamiságról, s ennek feltételeiről: a vármegyék önkormányzatáról, és a független bíraskodás követelményéről.

Ugrin: A keresztény állameszme alapjairól: az erkölcsről és a szociális igazságosságról. A jelszó nem az volt, hogy tulajdona ne legyen senkinek, hanem hogy mindenkinek legyen. A Demokrata Néppárt 62 képviselője már akkor a kisiparos, a kiskereskedő és a vállalkozó mellé állt. A kicsi és a szegény ember mellé. Ma úgy mondanánk, a több mint kétmillió alultáplált nyugdíjas és öreg mellé. S ez a hatalmas győzelem — közel egymillió szavazat megszerzése — másfél hónap alatt zajlott le. A katolicizmus szociális, társadalmi mozgalmainak agitátorai mind a győzelmen fáradoztak. Agitátorok tízezrei. Apámnak Pest-Pilis-Solt-Kiskun és Bács-Bodrog volt a választókerülete. Csak 3 nagygyűlésre és 270 levél megírására futotta a választási kampány idejéből. Mégis öt mandátum lett a kerületben.

Keresztes: Mindez annak köszönhető, hogy az úgynevezett koalíciós időkben a Demokrata Néppárt nem volt hajlandó együttműködni az egyeduralomra törő kommunista párttal, s így még közvetve sem vett részt a magyar demokrácia fölszámolásában. Márpedig ezt egyetlen újrainduló történelmi párt sem mondhatja el magáról.

Kétségtelen, hogy a párt vezető személyiséget nagyszerű egyéniségek voltak, de talán nemcsak az egyéni karakter játszott szerepet ebben a következetességben, hanem maga a kereszténydemokrácia alapeszméje is.

Keresztes: Az újrainduló pártokban is vannak olyan személyiségek, akik keresztény világnézetűek és politikai felfogásukat tekintve demokraták. Nálunk azonban ez a két fogalom valójában egy, mert az a meggyőződésünk, hogy keresztény világnézet nélkül nincs igazi demokrácia. Ha visszatekintünk a második világháborút követő évek Európájára, akkor be kell látnunk, hogy a jóléti államok megteremtésében nagy szerepet játszottak a keresztény pártok, s ennek vezetői: a nyugatnémet Adenauer, az olasz De Gasperi, és a francia Schumann. Ők keresztény elvek alapján újítták meg Európát, és létrehozták az európai közösséget.

Mit jelent valójában a kereszténydemokrata doktrína?

Keresztes: Sajátos, a zsidó—keresztény vallási hagyományú antropológián alapszik. Az Isten képére teremtett ember sugallja a keresztény állameszmét; azt ugyanis, hogy az ember önértékű, ezért az állam nem öncélú, hanem közvetlenül embercélú intézmény. Ennek megvalósításához közvetlen szellemi háttérül szolgál a keresztény bölcelet, a pápák szociális tanítása, ugyanúgy, mint Max Weber szociológiája és Bibó történelem-szemlélete.

Füzessy: Már ebből is kitűnik pártunk interkonfesszionális jellege. Nem kötődik egyetlen egyházhoz sem közvetlenül; nem vagyunk egyházi párt, de a keresztény világnézetet közéleti szereplésünkben alapvetőnek tartjuk. Eszményképünk a holland Kereszténydemokrata Párt, amely ugyancsak interkonfesszionális módon több mint egy évtizede egyesült, s így vezeti a koalíciós kormányt. Ez az alapállás határozza meg a mi koalíciós törekvéseinket is: minden párttal hajlandók vagyunk együttműködni, amely elfogadja ezt a világnézeti indíttatásból származó emberképet.

Mindenfajta koalíciós törekvése rányomja a bélyeget, hogy a többi párthoz viszonyítva egy-másfél évvel később indultunk. Ezért mi vagyunk kisebbek; márpedig a kisebbek számára általában hátrányos a kompromisszum. Ezért ha jobban megerősödünk, akkor fogunk majd konkrétan tárgyalni erről. Az ellenzéki magatartás csak a monolitikus pártállam lebontása idején és céljából jelentett egységes föllépést. Ma már, a választásokra készülve inkább a pártok differenciálódása a jellemző. Másrészt: eszközökben sokszor a reform-pártiak sem térnek el az előző negyven évben tapasztaltaktól. Új probléma a liberalizmus nyomán jelentkező világnézeti közömbösség — s ezért is tartjuk nagyon fontosnak a keresztény világnézetű közélet kialakítását.

Mivel hosszú távon kívánjuk a jövőt építeni, s mert választási párt kívánunk lenni, úgy hisszük, hogy szavazóink bizalmát — létszámunktól függetlenül is — megnyerhetjük. A jövő pártépítése amúgy is csak egy intellektuális mag körül képzelhető el, amelyhez esetünkben vallásos egyesületek, érdekképviseleti szervek (például Erdélyi Szövetség, Márton Áron Társaság stb.) munkájának összehangolása révén juthatunk el.

Milyen a párt nemzetközi kapcsolata?

Ugrin: A kereszténydemokrácia egyik legnagyobb ereje nemzetközi szervezeteiben van. A nemzetköziség alapja a keresztény értékrend. Ezért a kereszténydemokrácia integráló szerepet tölt be az európai, közelebről a közép-európai térségben is. Jelentősége éppen abban van, hogy Közép-Európa történelmét a nemzetiségi kérdések határozták meg és dúlták fel. A kereszténydemokrácia erkölcsi-etikai alapon, a közös

kulturális értékekre való hivatkozással nemcsak a békés együttélést, hanem az együttműködést is hirdeti.

Nemzetközi kapcsolatainkban megtapasztalhattuk, hogy a nyugat-európai kereszténydemokrata pártok nemcsak szolidaritással, hanem segítőkészséggel fogadták a magyar kereszténydemokraták jelentkezését. Nemcsak szellemi értelemben, hanem anyagilag is támogatnak minket. De még ennél is fontosabb, hogy lehetőséget kívánnak nyújtani azoknak a szakmai kérdéseknek a tisztázásához, amelyek a politikai szerepléshez szükségesek. Mivel a kereszténydemokrata pártok Európa többségében kormányzó pártok, kapcsolataink Magyarország nemzetközi tekintélyét is növelik.

A Kereszténydemokrata Internacionálénak folyamatosan tagjai vagyunk a múltból, még a Barankovics-hagyomány alapján. Nekünk a Kereszténydemokrata Unióba kellene belépniünk, ahová a Demokrata Fórum is jelentkezett. Ebben vesznek részt mindazok a pártok, akik az Egyesült Európa gondolatát néppárti blokk által akarják kifejezésre juttatni.

Egy világnézeti elkötelezett párt nyilvánvalóan fontos szerepet kíván játszani az egyházpolitikában is.

Keresztes: Így van. A keresztény világnézet által is inspirált politikai doktrína megköveteli, hogy mindazokat az értékeket, amelyeket az egyház pasztorációs tevékenysége folytán terjeszt, azt mi a közélet és a politika területén — lehetőségeinkhez képest — biztosítsuk. Az autonóm egyházak szabad működését azért is alapvetőnek tekintjük, hiszen mi magunk is ebből a tanításból merítünk erőt és kaphatunk biztatást elképzeléseink megvalósításához. Mi is valljuk a Gaudium et Spes kezdetű zsinati konstitúció tanítását: „a politikai közösség és a közhatalom az emberi természetben gyökerezik, ezért hozzátartozik az Isten által előre megszabott rendhez”. Meggyőződésünk, hogy „az ember nem korlátozódik csupán az evilági rendre; a történelemben élve örök hivatása is hiánytalanul megmarad. A Megváltó szeretetére épülő egyház viszont éppen ahhoz nyújt segédkezet, hogy a nemzetek határain belül és a nemzetek között elmélyüljön az igazságosság és a szeretet uralma.”

Szabad Demokraták Szövetsége

Dr. Hack Péterrel, az SZDSZ alapítótagjával az ELTE Büntető Eljárás Jogi Tanszékén találkoztunk, ahol tudományos munkatárs. A sarkalatos törvények elfogadása előtt ő is büntetendő cselekményt folytatott: szervezkedett.

Hány évet adtál volna magadnak?

— Kettőtől nyolc évig terjedő szabadságvesztést kaphattak azok, akik pártszervezésben részt vettek. Ez ugyanis összeesküvésnek minősült. A rendőrség egy évvel ezelőtt a FIDESZ-eseket is ezzel fenyegette. S mivel sok jogász volt köztük, itt, az egyetlen jó néhány oktatót is felkerestek, hogy aláírásukkal támogassák őket. Így lettem a FIDESZ-nek is alapítótagja.

Mégsem írtátok alá a sarkalatos törvényeket is tartalmazó háromoldali tárgyalások záródokumentumát.

— Az SZDSZ szakértői nagyon aktívan vettek részt az egyeztető tárgyalásokon; én a büntető eljárással kapcsolatos munkában. S amit mi javasoltunk programtervezetünkben, az a törvényekben tükröződik. Törekvéseink eredménye látható a vallás- és lelkiismereti szabadságról szóló törvénytervezetben is.

Ámde amikor a dokumentum aláírása történt, még nem esett szó arról, hogy az MSZMP kivonul a munkahelyekről és nem volt szó a munkásörtség megszüntetéséről sem. Lényegében véve, a november 26-i népszavazás négy kérdésének megoldása előtt nem volt értelme az SZDSZ aláírásának.

Mint az Evangéliumi Keresztények csoportjának tagja, hogyan tudod hitbéli meggyőződésed megtartani egy olyan pártban, amely liberális?

— Az Evangéliumi Keresztények csoportja az SZDSZ-en belül kívánja képviselni a keresztény értékeket. Nem olyan módon, hogy bizonyos értékeket a jog szintjére emelnénk, hanem úgy, hogy évezredek igazságokat akarunk közkinccsé tenni. Itt van például a pornográfia problémája. Keresztény meggyőződés szerint azt mondanám, hogy be kell tiltani; a szabadság felől megközelítve, azonban csak korlátoznom: állami televízióban csak késő éjszakai órában lehessen ilyen látni; az írószerboltokból, trafikokból és egyáltalán az utcákról el kellene tüntetni — ugyanúgy, ahogy az úgynevezett liberális Angliában.

Hiszen különösen a gyermekek kiszolgáltatottsága a szabadsággal is ellentétes.

Németh Sándor, az Evangéliumi Keresztények egyik vezetője azonban úgy fogalmazott, hogy a hívő embernek egyre nehezebb az SZDSZ-en belül politikai szerepet vállalnia... Szerinted keresztény értékek irányába balad az SZDSZ politikája?

— Az SZDSZ politikai arculata még nagyon sok tekintetben formálódik. Amikor keresztényként politizálunk ebben a szervezetben, akkor az a célunk, hogy nézeteink minél erőteljesebben érvényesüljenek. Morális elképzeléseinket illetően természetesen közelebb állunk a kereszténydemokratákhoz, mint a liberálisokhoz... Az SZDSZ-en belül úgy érzem egyre jobban elfogadják a mi meggyőződésünket. Addig maradunk közöttük, amíg ez nem okoz számunkra lelkiismereti konfliktust.

Azt sem szabad elfelejtenünk, hogy a keresztény értékeknek van szekularizált változata is: vannak, akik ezeket az értékeket nem Istentől, hanem az emberi természetből származtatják. Én, személy szerint ugyancsak Istenre vezetem vissza eredetüket.

Úgy gondolom, hogy az evangéliumi értékek közvetítése az egyház és nem az állam feladata. Én a család evangéliumi elveit elfogadom, és ellene vagyok a válásnak, de a jog területén nem törölném el a válást. Hiszen aligha lehetne elvárni egy nem hívőtől — ha a családjából hiányzik a szeretet —, hogy választottja mellett élete végéig kitartson.

Személy szerint ellenzem, ölésnek tartom az abortuszt, de mint jogász nem szívesen vennék részt egy olyan jogszabály megalkotásában, ami ezt lehetetlenné teszi.

Ha ez ölés, miért ne lehetne tiltani? Hiszen az állam alapvető feladata az élet védelme.

— A legális abortuszt azért tartom elviselhetőbbnek, mint a teljes tilalmat, mert akkor illegálisan végeznék. Ilyen jogszabálynak több kára lenne, mint haszna. Másrészt a büntetőjog akkor tud érvényre jutni, akkor számíthat a társadalom támogatására, ha a többség ezt el is fogadja.

A morális és a jogi bűn között különbség van. Romániában például a házasságtörés

bűncselekmény. Ámde egyáltalán nem biztos, hogy a házasságot büntető-jogszabállyal kell védeni.

Az életet azonban minden körülmények között védeni kell.

— Igen, kell védeni — de ezen a módon nem lehet. Elsősorban a házasságnak kell helyére kerülnie ebben a társadalomban. A szexuális forradalom akkor érkezett Magyarországra, amikor Nyugaton már megbukott, sőt egy nagyon erőteljes konzervatív előtörés tapasztalható. Nálunk azonban azok a keresztény értékek, amelyekről beszélünk, sajnos nem a többség értékei.

Magyarországon a liberális ateizmus veszélyesebbé válhat az ateizmus marxista változatánál. Viszont hazánkban a legliberálisabb párt mégiscsak az SZDSZ. Mi erről a véleményed?

— Az SZDSZ liberalizmusa a sarkalatos törvényekben és az alkotmányban mutatkozik meg. Mert liberális jogállamot akar — ahol ami nem tilos, az szabad. Gazdasági programjában is liberális, de szociálpolitikájában, a védő-háló intézményesítése tekintetében szociáldemokrata.

A marxizmus ateizmusa a politikában azért veszélyesebb a liberalizmusnál, mert a paternalista állam minden területen beavatkozik az egyén életébe. A liberalizmus viszont a szabadság elvét a vallási területen is következetesen érvényesíti: a hit terjesztésének, megvallásának és gyakorlásának szabadságáért.

A liberalizmus a politika szintjén nem veszélyes, inkább az ideológiai szférában az. Pontosan a határok elmosása miatt. Mivel tagadja az abszolút jó és az abszolút rossz közti különbséget. De hát a politikai intézmények esetén sincs abszolút igazság.

Az abszolút igazság létét, Istent az egyháznak kell érvényesítenie. Ugyanakkor többféle egyház és vallásfelekezet van. Vitájukban az állam nem lehet a döntőbíró.

Bízom benne, hogy a liberalizmus megteremti a hit- és Isten-keresés szabadságát, és jelentőségének megfelelő teret nyit a zsidó—keresztény erkölcsi intézményeknek.

Az állam és az egyház következetes elválasztásának egyik biztosítéka, hogy egyetlen politikai párt se tölthessen be olyan funkciót, mint az egyház, s egyetlen vallási intézmény se tölthessen be olyan szerepet, mint egy párt.

Más kérdés, hogy egy hívő embernek mindig fontosabb az igazság, mint a politikai érdek. Én biztos, hogy nem fogok egy olyan SZDSZ-jelöltre szavazni, aki alkoholista és az ötödik házasságában él. Mert aki a családját rosszul igazgatja, az egy tágabb közösség vezetésére is képtelen. Ez azt is jelenti, hogy szerintem a személytelen politikusok ideje lejárt.

Népfront és Magyar Szocialista Párt

Dr. Vass Csabát, a Népfront társadalompolitikai osztályának vezetőjét arra kértem, mondjon valamit magáról.

— 1948-ban, Szabolcs-Szatmárban születtem, Kisvárdán. Az alapértékeket innen, a nagycsaládból és a tágabb közösségből hoztam. Ma is fontos számomra a család, a szolidaritás és a szabadság. Filozófiát tanultam, aztán az érdeklődésem a szociológia felé

fordult, melynek gazdasági és politológiai összefüggéseivel foglalkoztam. 1976-ban kerültem a Művelődéstügyi Minisztériumba, 1983-tól dolgozom a Népfrontban.

És itt mibez kezdtél?

— Megszerveztük a Családvédelmi Tanácsot, mégpedig abból a felismerésből kiindulva, amit lét-minimumnak nevezünk. S amit akkor még „illet” letagadni. Holott ez nemcsak a családokat, hanem az egész társadalmat vészhelyzetbe sodorta. Különösen a legidősebbeket. Két és fél millió nyugdíjas élt érdekképviselő nélkül. Az volt a célunk, hogy Magyarországon az idős embereknek ne kelljen a biológiai elmúlás előtt megélni a szociális elmúlást. Hosszú csatározások után ennek a társadalmi csoportnak is sikerült előkészíteni a védelmét.

Ugyanígy került sor arra is, hogy a pályakezdő fiatalok életbe lépését segítsük: megalapítottuk a Magyar Ifjúsági Szervezetek Országos Tanácsát

A hátrányos helyzetűek közé tartozó cigányság érdekképviselője az Országos Cigánytanács megszervezésével kezdődött.

A Népfront kezdeményezéseiben, úgy tudom, az egyházak is részt vettek.

— Az előbb említett hálózatokat mind úgy hoztuk létre, hogy az egyházak képviselői is bekapcsolódhattak — például a MISZOT-ba vagy az iskolákkal kapcsolatos bizottságokba. Ennek nyomán úgy gondoltuk, hogy nemcsak egy-egy részterületen kérjük az egyházak támogatását, hanem lehetőséget kell biztosítanunk arra is, hogy a hívők maguk alakíthassanak önálló szervezeteket. Így segítettük hozzá az Ökumenikus Társaságot a hivatalos elismertetéshez, s így vettem részt a Márton Áron Társaság létrehozásában, mint alapítótag.

Azért azt mégsem szabad elfelejtenünk, hogy maga a Hazafias Népfront is a sztálinizmus terméke: az a daráló, amelybe a többpártrendszer maradványait préselték, hogy egy színtelen massa álljon össze, amit közmegegyezésnek „kereszteltek”. Vajon meg tudatuk-e szabadulni ettől a káros hagyománytól?

— Bizonyos értelemben a Népfront már megszabadult ettől. 1983-tól kezdve, amikor Pozsgay Imre idejött, a Népfront lett az a politikai intézmény, amely a demokratikus erőknél lehetőséget nyújtott a politikai életbe való bekapcsolódásra. Akkor ugyanis még nem voltak politikai pártok Magyarországon. Ami azonban a Pozsgay korszakban elkezdődött, most lefejeződött. Közben a hazai politikai helyzet is annyira megváltozott, hogy a régi értelemben vett Népfontra már valóban nincs szükség.

Lehet, hogy egyáltalán nincs. Ha az 1989 nyarán zajlott Kukorelli—Csengey vitára gondolunk, ez a legvalószínűbb. Hiszen ebből egyértelműen kiderült, hogy a pártok között a közös platformot csakis a parlament alakíthatja ki, s minden más közbeiktatott szervezet fölösleges.

— Ezt a feladatot csakugyan a parlamentnek kell átvennie — reményeink szerint. Viszont a Népfrontnak marad más funkciója is; hogy azok az állampolgárok, akiknek nincs pártserű képviselőjük, ugyancsak beleszólhassanak a döntésekbe. Így lehetne a párton kívüliek pártja a Népfront. Másfelől az összes párt sem képes valamennyi létező társadalmi problémánkat „lefedni”. Részben ezért alakultak olyan nem pártserű pártok, amelyek a fennmaradó kérdésekkel kívánnak foglalkozni. Ilyen a Zöldek Pártja vagy az úgynevezett

Humanista Párt Olaszországban, Argentínában és Chilében. Ez utóbbiak az alapvető értékek megővését kívánják szolgálni, s ezzel igen közel állnak a Kereszténydemokrata Néppárthoz.

Ha valóban ennyire megújul a Népfront, ha most alapvetően mást akar, mint amiért szerveződött, akkor vajon nem lehetne helyette egy egészen új mozgalmat létrehozni?

— Már az elmúlt év őszén kidolgoztunk egy új programot, amely névváltoztatást is javasol. Ez azonban még az elmúlt év februárjában is túl forradalminak tűnt; nem kerülhetett sor a koncepció megtárgyalására.

Szervezetek névcsereje gyakran történik mostanában. Igaz, bogy nemcsak pusztá névcsereék. De engem például még az sem lelkesít igazán, bogy most már a hívő emberek is lehetnek az MSZMP, illetve az MSZP tagjai. Lehetnek, de vajon akarnak-e?

— Én az MSZP-n belül egy szociális elkötelezettségű keresztény-keresztény platformot szervezek, amit a pártban a platformszabadság tesz lehetővé. Elég gyakran fordulok meg hívő emberek között is, akik közül jó néhány egy szocialista-szociáldemokrata pártban tudja elképzelni politikai részvételét. S ez azért lehetséges, mert az MSZP szakított az MSZMP ideológiai diktatúrájával: a vélemény- és lelkiismereti szabadság hívei vagyunk.

Az egyházpolitikában azonban még mindig mutatkoznak komoly lemaradások is. Mintba az Állami Egyházügyi Hivatal sem szűnt volna meg nyomtalanul: létrebozták az Egyházpolitikai Titkárságot...

— Az, hogy az Állami Egyházügyi Hivatal megszűnt, jelentős egyházpolitikai lépés volt. Személy szerint én is kívánatosnak tartom, hogy egyetlen köztes intézmény se legyen, amelyen keresztül bárki uralkodhat az egyházak és vallásfelekezetek fölött.

Giczy György

PETZ GYÖRGY

Uram, én...

*Uram, én kicsi és szürke, álmaimról
azt bittem, Rólad szól mindegyik,
és titkosak — úgy, ahogy Te; s egy élet
kevés, míg fölkészülünk a nagy megértésre,
mert egyre kuszább álmok jönnek,
s jönnek a balál után —
ezért, hát leszoktam a szimbólumokról,
álmaimban azóta pontos minden „szinte”:
a macska, a karom és a barapás.*

1989. 10. 15.

Találkozásaink a Szentírással

KALÁSZ MÁRTON

A hegyi beszédhez

(Mt 7, 1–22)

*még majd szó essék, az ebeknek mit adunk
mit vetnénk taposásra ma serték elé
bogy ránk fordulva minket kik szaggassanak
ne csak, bogy kérnünk kell s megadatik*

*még majd szó essék, vétve kit vegyünk
s adnánk-e fiunknak kenyér helyett követ
szánnánk-e nevelt kígyót hal helyett
ne csak, bogy zörgessünk s megnyittatik*

*még majd szó essék, a széles kapun
betüremkedve ki áll személyünkönél előbb
ki volt farkas, ki szed majd bojtorjánról is figét
ne csak — bogy mond a kevés is neked: Uram, Uram*

KEREKES KÁROLY

A bilincstépő és rácsszagató zsoldár

Miután Pált és Szilást Filippiben megvesszőzték és börtönbe vetették, azok éjfél tájban zsoldárokat énekelve dicsérték az Istent, a foglyok meg hallgatták őket. Ekkor hirtelen olyan erős földrengés támadt, hogy még a börtön alapfalai is belemegtek. Az ajtók mind felcsapódtak, és mindenkiről leoldódtak a bilincsek... (ApCsel 16, 25–26)

Gyermekkorom óta izgalmas olvasmány számomra a Szentírás. Nagyon sok epizódja kitörölhetetlen ihlető képként él és hat bennem. Így a fenti börtön-jelenet is. Főként az ragadta meg a fantáziámat, hogy csak ketten énekeltek zsoldárt az egész börtönben, és mégis: körülöttük minden rabról lehullott a bilincs! — Mintegy két évtizeddel ezelőtt jeles társaságban a zsoldárok csodálatos erejéről beszéltem. Az egyik jelenlévő kiváló egyházi férfiú türelmetlenül megszólalt: „Hagyjuk már azt a zsoldároozást, hiszen húsz-harminc év múlva úgyis elhal az egész erőlködés. Ószövetségi imák azok, nincs bennük számunkra egyetlen ép gondolat sem. Készítsünk mai imádságokat helyettük, és mondjuk azokat, ha imádkozni akarunk.” A zsoldárok ilyen minősítésében akkor van némi igazság,

ha mindenestül megmaradunk a 3–4 évezreddel ezelőtti világszemléletben, s visszahulunk valami üdvtörténeti infantilizmusba. De ha a zsoltárokat úgy imádkozzuk, ahogyan Jézus, ahogyan az apostolok, a szentek imádkozták, akkor minden nemzedék számára új élet fakad a zsoltárokból. Bilincstépő és börtönrácsszagató erő árad belőlük. Azok számára, akiknek a Szentlélektől sugalmazott zsoltárok ma is, négy évezred után is imádságos életünk felbecsülhetetlen ihletői és forrásai, szeretnék néhány szót szólni magukról a zsoltárokról, hozzácsatolva az egyház liturgikus imaóráinak naponként visszatérő invitatóriumos, imádságra hívogató 95. (94.) zsoltárának rövid elemzését.

Zsoltárimádság... Sok ember fülében talán idegenül hangzik ennek az összetett szónak mindkét eleme. Mi az imádság, mi a zsoltár? Hogyan is vált ez létté az apostoli korban, és hogyan válhat azzá ma?

Mi az imádság? Meg kell vallanunk, hogy Isten Könyvének az imára külön egyértelmű és egyetlen szava nincs. Csak szóbeli, pontosabban képbeli megközelítései: illatként (tömjénfüstként) áradni, térdre hullni, arca borulni, vagy éppen örömlében ugrándozni, ujjongva allelujázni. A bibliai imádkozás eme öt kiemelkedő megközelítése számomra úgy hat, mintha a Biblia embere öt érzékszervével akarná körültagogatni a Megközelíthetlent, a Szentet. Egyházunk egyik legnagyobb élő erkölcszociológusa, B. Häring szerint „az imádság egész életünk orientálódása, irányvétele, amelyben fokozatosan Isten lelkének részeseivé leszünk.” (Les chances de la prière.) Pilinszky János szerint az imádság megfoghatatlan, „elhelyezhetetlen” világunkban. (Szálkák, Az ember itt...) A magyar ima szavunk talán a ma már elavult, Arany János Toldijában még élő „imette” ősmagyar gyökérből származik: ébrenlélet, ráébredést, Istenre ébredést jelent. Az imádkozásban ráébredünk Istenre és reakcióink a Biblia öt megközelítésének lehetőségei szerint fogalmazódnak meg. Ebben a ráébredésben az imádkozás kölcsönösséget kifejező szó. Egyesül benne a felébresztő Isten (a Szentlélek) és a felébredő ember (az imádkozó) munkája. Az újszövetségi tanítás már egészen világos: „Gyöngeségünkben segítségünkre van a Lélek is, mert nem tudjuk, hogyan imádkozunk helyesen. A Lélek azonban maga könyörög helyettünk szavakba nem foglalható sóhajtásokkal.” (Róm 8, 26)

Mi a zsoltár? Az egész Zsoltárkönyvet *Tebíllímnék*, dicséreteknek nevezte az Ószövetség. Az egyes zsoltárok legáltalánosabb neve *mizmór*. Ennek alapjelentése, illetve alapigéje: ujjhegygel csipegetni, finom kézzel leszüretelni érett termést, érett gyümölcsöt. Átvitt értelemben ujjhegygel húrokat pengetni, így dallamot, imádságot-éneket (istenáldást és kegyelmet) szüretelni. Így a zsoltározás: imádságszüret, kegyelemszüret. Amikor zsoltározunk, finom puha kézzel összegyűjtjük gondolatainkat és érzéseinket, hálánkat és panaszunkat, örömlünket-bánatunkat és minden köszönetünket. És mindezt a nagy lélekszüretelést „szenge termésként, primicia-kévéként” Isten asztalára, oltárára helyezzük.

Ezek után az a kérdésünk: Hogyan vált létté a zsoltározás a keresztény korban? — Tudjuk, hogy Jézus átvette és ezzel az Újszövetség számára is hitelesítette az Ószövetség templomi, zsinagógai és családi zsolozsmázásának gyakorlatát, és ezt életében-halálában példaadóan alkalmazta is. Az ő gyakorlatát folytatták az apostolok. Az újszövetségi szentiratokban mintegy 518 alkalommal találjuk idézve (kifejezetten vagy bennfoglaltan) a zsoltárokat. Ebből több mint ötvenszer az Apostolok Cselekedeteiben. Péter apostol nagy nyilvánosság előtt mondott pünkösdi beszédjében ugyanúgy a zsoltárokból igazolja Krisztus feltámadását, mint ahogyan a Tizenegyek zárt apostoli gyülekezetében a zsoltár alapján határozzák el Júdás helyének betöltését. Említettük, hogy Pál és Szilas még a börtönben is zsoltárt énekel. A Jézushoz külsőleg arca is leghasonlóbb Jakab apostol, a nagy imádkozó, az igazi jókedv fakasztására és megőrzésére a zsoltározást ajánlja. (Jak 5, 13) És „amikor rossz napok járnak”, az éppen nem olvatag természetű Pál megint csak a zsoltárokat kínálja gyógyszerül. (Ef 5, 16–20) A krisztusi atmoszféra megteremtésére a

virágzó apostoli korban a zsolozsmázást használták. A szántóföldön éppúgy, mint a műhelyekben. Zsoltározik a juhok őrzése közben a pásztor, nehéz útjain a vándor. Zsolozsmázik kicsinye fölé hajolva az anya, de zsolozsmázik akkor is, amikor kedveseit sírba helyezi. Zsolozsmáznak a katonák a tábortűz mellett, még csatakiáltásaik is zsolozsmás akklamációk. Éjjel-nappal felváltva zsolozsmáznak a vandálok elől templomba menekülő hívők: „Ha meghalunk is, zsolozsmázva haljunk meg!” – mondták.

Fő kérdésünk: Hogyan válhatnak életté a zsoltárok a mi korunkban? Napjainkban, ezt talán még Krisztus-hívő önmagunkon is tapasztalhatjuk, baj van az imádsággal. Az angyalszótól megrettenő názáreti Szűz szavával kérdezzük: „Hogyan lehetséges ez?” Az igazi és egyetlen modell számunkra Krisztus. Ő részévé vált az élő Isten élő népének, nemcsak az Ószövetségben (ahogyan a Gyermekség-evangéliumok csodás képsorai tanúsítják), de részévé vált a jövőjének is. Így tettek az apostolok, és így kell tennünk nekünk is! Nem csupán a múltba kell beleöltöznünk „emlékezésünkkel”, hanem az eszkatológiai jövőbe is, élő „reményünkkel”! Akkor minden szónak és képnek új és tisztultabb értelme lesz számunkra a zsoltárokban. Mint ahogyan a kiforrott bornak új és tisztultabb íze lesz a lefejtés után. Ezt élhetjük meg, ha mi is *népünkbe öltözött*en imádkozzuk a zsoltárt, ahogyan Jézus, ahogyan az apostolok, ahogyan a szentek a feltámadás fényében! A megtestesült és megdicsőült Jézusról szól minden. Ami kedves és baráti, az a megtestesült és megdicsőült Istennek kedves és baráti; ami viszont negatív és ellenséges, az az ő ellensége! Az úgynevezett átokzsoltárok így az Antikrisztusra, a-sátánra mondott prófétai jövendölések. (A felszólító mód és a kategorikus jövő az Ószövetség nyelvén egy!)

Varázsszó: „Népünkbe öltözött!” Ez annyit jelent: Jézusba öltözött (ez a személyes test), és az egyházba öltözött (ez a közösségi test). Az emberek közül ezt a „népünkbe öltözést” és Jézusba-öltözést Szűz Mária valósította meg legtökéletesebben. Senki úgy nem tudott beleöltözni az egyházba, a megdicsőült Krisztus-testbe. Ennek bibliai képe a Napbaöltözött Asszony a Jelenések könyvében. (Jel 12)

Most pedig olvassuk el, azután elemezzük-izlelgessük mindennapi zsolozsmázásunk nyitó zsoltárát.

95. (94.) zsoltár

1 Jertek, örvendezzünk az Úrnak, és ujjongjunk szabadító Istenünknek. 2 Lépjünk színe elé háladallal, magasztaljuk őt zsoltárokkal. 3 Mert nagy Isten az Úr, nagy király minden isten fölött. 4 Kezében vannak a föld mélységei, és övé a hegyek minden orma. 5 Övé a tenger, ő alkotta, a szárazföldet is ő formálta. 6 Jöjjetek, boruljunk le, és imádjuk, hajtsunk térdet Urunk, Alkotónk előtt.	7 Mert ő a mi Istenünk, mi pedig legelőjének népe és kezének nyája. 8 Bárcsak hallgatnátok ma az Ő szavára: „Meg ne keményítsétek szívetekeket, 9 mint Meribánál, Massza napján a pusztában, ahol atyáitok megkísértettek engem, és próbára tettek, bár látták számos csodámat. 10 Negyven évig terhemre volt ez a nemzedék, azt mondtam: „Ez a nép tévelygő szívű; 11 nem ismerték meg utaimat, ezért haragomban kimondtam esküvel: nyugalmam helyére nem juthatnak el!”

A legősibb idők óta Isten népe éjszakai istendicséretének invitatóriumos énekes nyitánya ez a zsoltár. Szent Benedek Regulája szerint „a 94. zsoltárt antifónával (invitatóriummal) kell mondani, mégpedig énekelve”. (9. fej.) Az egyház, mint szerte a világban szorgoskodó gyermekeit hazaváró édesanya, mintegy kiáll a kapuba, és mindenkit istendicséretre, a szerető Atya magasztalására hív. A hívószó az eredeti héber szövegben

ugyanaz, mint az Isten ajkáról Ábrahám felé hangzó buzdítás a Teremtés könyvében (Ter 12, 2): Indulj, eredj, föl hát, serkenj, rajta!

Isten néven szólítottja mindig úton van: Ábrahám, Izsák, Jákob, Mózes, a választott nép, a próféták, az apostolok, maga Jézus... az egész *Zarándok egybáz*. Mindnyájan úton, in statu viae vagyunk.

Ennek a zoltárnak az eredeti héberben nincs felirata. Úgynevezett „árva” zoltár. (A Septuagintában és a Vulgatában van: „dicsőítő ének, Dávidé”.) Talán ez is arra mutat, hogy nem egy meghatározott alkalomra szól — még ha eredetileg talán meghatározott ünnepi előadásra íródott is —, hanem minden közösségi istendicséret első darabjaként énekeltek. Nagyon valószínű, hogy már az Ószövetségben minden jeles ünnep nyitó zoltára volt.

Műfaja szerint szövetségújító zoltár. 11 versből áll. Talán csak véletlen egyezés, hogy a Teremtéskönyv Tóledóth-részének, az első 11 fejezet számával vág egybe. Két főrésze oszlik. Az első hét vers magasztalás, a többi négy emlékezés. (Tudjuk, hogy a bibliás imádságnak ez a kétütemű alapritmusa: magasztalás-emlékezés.) A Zoltárkönyvben való elhelyezkedése szerint az eszkatologikus ítélet és az örökkévaló királyság légköre veszi körül. Kulcsszavai és kulcsképei: Szikla, Király, Pásztor, Isten népe-nyája, az örök „ma”, valamint a kétségbeeső pörölés és a nyugalom helye. Párhuzamos bibliai helyek: Ter 1—11., Kiv 17 1—7 (Meriba, Massza); Zsid 3, 7—10; 4, 3—5; 13, 8; Zsolt 2, 7. Teológiai vonalvezetése: A fölséges Isten „ma” (tehát mindig) megújítja népével szövetségét. — Alkalmazás: Jézus az új Ábrahám, az új nép, az új prófeta, az új Dávid; az egyház viszont az új Izrael, az új Jeruzsálem, az új Sion, az új nyáj, az új Isten népe. Mi imádkozók-zsolozsmázók vagyunk a ma élő Jézus Krisztus, az itt és most élő egyház.

Mindezek után elemezzük-ízlelgessük a zoltárt versről versre.

1. vers: „Jertek!” Ez az a bizonyos rajta, indulj, eredj! — „Örvendezzünk!” A lakodalmi örömkialtások, harsogó rikongatások igéje ez. Menyegzős ünnep jellege van minden közös zsolozsmázásnak. — „Az Úrnak.” Az eredetiben Jáhvének, vagyis a velünk maradó hűséges szeretet Istenének. Mert övéi vagyunk, és ő miénk! — „Ujjongjunk!” Olyan korban hangzik el ez, amikor a görög filozófia csak a halálban talál boldogságot. — „Szabadító Istenünknek.” Az eredetiben: üdvösségünk Sziklájának. Ki a Szikla? Jáhve. Az újszövetségben Krisztus. Egyrészt mint biztos mentősvár, másrészt mint életvízforrás.

2. vers: „Lépjünk színe elé.” Vonuljunk. Ünnepélyes felvonulásról van szó, „színe elé”, tehát kegyét keresve. „Háladallal.” Himnuszokkal, lakodalmi énekekkel. — „Zoltárokkal.” Ennek tartalma, hogy hangszerré válik minden ideg- és izomrostom, virágos és termőággá minden sejttem: imádságszüretté, kegyelemszüretté változom.

3. vers: „Mert nagy Isten az Úr.” Az igazi nagyság csak Isten, Jáhve. Azért, mert mindig velünk marad. — „Király.” A kezdeményezés, a vezérlés, a szuverenitás személye. Az ember számára bukása után (vagy álmaiban) a király lesz az Isten képe és hasonlatossága. Nagy király: egyedüli király. Hiszen a pogány istenek nem is léteznek.

4. vers: „A föld mélységeit.” A lentvalóság titkos erőforrásait. Mert onnan jön ki a fű, a fa, a virág, meg azok az állatok, amelyeknek az eredetét nem ismerték. — „Kezében vannak.” Hatalma van fölöttük, az övé. — „Övé a magas hegyek minden orma.” A fentvalóság titkos erőinek is ő az Ura, ismerője és működésben tartója. (Vö. a Teremtéstörténet első versét.)

5. vers: „Övé a tenger,” a vizek titkos erői, tudniillik azok hozzák létre (az ókori biológia szerint) a halakat. Innen érthető az apostoli korban a „Krisztus halacskái vagyunk” hitvallás, tudniillik a keresztvívőből születünk az isteni életre! — „Ő alkotta.” Folytatódik a teremtésre utalás. — „A szárazföldek is.” A teremtés után a szétválasztás művét is emlékezetbe idézi, a föld „szilárd oszlopait” is tudatosítja. És mindezt „ő formálta”. Ő, tehát a Teremtő Isten.

6. vers: „Jöjjetek!” A zoltárt indító ige intenzívebb megismétlése. — „Boruljunk le és

imádjuk.” A kor szokása szerint hétszer előre, hétszer hátra esve. — „Urunk, Alkotónk előtt.” Ez Jáhve, a mi Teremtőnk! Az ószövetségi embert elbűvöli a teremtés. — „Hajtsunk térdet.” A térd az ókori ember számára a lélek erőinek különleges megjelenítője. A héber térdelni szó azt is jelenti: áldani.

7. vers: Szinte a hetedik nap szabhati boldogsága következik: „Ő a mi Istenünk, mi pedig legelőjének népe.” Ki nem mondotta ez a jegyesi boldogság. Értékes vagyok, mert az övé vagyok. — A „népe” itt nem a héber „gój”, hanem „am”, vagyis nemesen szervezett együttes, organizmus! — „Kezének nyája.” Ő a mi pásztorunk!

8. vers: Változik a hangnem. Eddig a teremtésről elmélkedtünk Jáhvét *magasztalva* most keserűen *emlékezünk* prófétái intő szóval: „Bárcsak hallgatnátok...” Mögötte a kemény prófétái „Halljad Izrael” harsan. Mindig így kezdték a próféták, de így kezdték az újszövetség nagy prófétái lelkei is. (Még Szent Benedek is így kezdi Reguláját.) — „Bárcsak...” Egy kis izelítőt abból, hogy Isten nem erőszakol a jóra. Szabad odaadottságot vár tőlünk. A szeretetet nem lehet kikényszeríteni. (A mi „parancs” szemléletünk kissé fonák.) — „... meghallgatnátok.” Bárcsak kis Sámuelek lennétek (Sámuel: Istenre hallgató) és rátok bízhatná titkait az Úr. Vagy Iz 7-ben: „Halljátok, Dávid háza!” Az Újszövetségben: „Hallottátok, hogy mondatott a régieknek, én pedig mondom nektek.” (A megújuló papság és szerzetesség tudatosabban bibliás lesz, „odahallgatóbb” lesz Isten igéjére, mint a régi. Olyan lesz, mint Sámuel, aki még álmában is „odahallgat.”) — „Ma:” földi életek egész tudatos szakaszában. Ez a „ma” tökéletes szentlelkes értelmezést kap a Zsid 3, 7-ben és 4, 3 skk-ben. Vö. még a Miatyánkban: „Mindennapi kenyerünket add meg nekünk ma!” — „Szavát.” Ő mindig szól. Bár olykor „nem hanggal, nem beszéddel, nem hallgató igékkel”. (Zsolt 19 [18] 4) — Isten szava a 7. vers első feléből hangzik tovább: „Meg ne keményítsétek szíveteket.” A kemény szívű a Bibliában: engedetlen, oda nem hallgató. Mert Isten sohasem néma, ő mindig szól. Ha nem hallod, a hiba benned van. Mintha azt mondaná az Úr: Gondold csak meg, mi mindent kaptál és tanultál tőlem! (Vö. „Én nemzetem, zsidó népem.”)

9. vers: „Miként Meribánál és Massa napján.” A Keserűség vizénél és a Csüggedés napján. Üdvösségtörténeti modell ez minden időkre. — „Atyáitok...” Az atyák vétke mindig kűtmérgezés az eljövendő nemzedékek számára. — „A pusztában”, vagyis a tisztulás, a konverzió, a személyes Istennel való találkozás helyén. (Minden lelkigyakorlatos ház vagy szerzetesház is „puszta”, az élő Istennel való találkozás helye!) — „Megkísértettek engem és próbára tettek.” Hitetlenkedtek velem szemben. Mintha Káin módjára konokul és önfejűen a maguk igazának a bilincseibe verték volna magukat. — „Bár látták...” Józan ésszel és ép érzéssel megbizonyosodhattak. Így még azt sem mondhatták, hogy „elhiszem, ha látom”. Mert látták — „... csodáimat”. Az eredetiben: műveimet. A három szó, amit a csoda jelölésére legtöbbször használ a Biblia: a) *művek*, Isten nagy tettei; b) *erők*, rendkívüli jelenségek, amelyeket ember nem képes produkálni; c) *jelek*, figyelemfelhívások arra, hogy „Itt jelen vagyok...”

10. vers: „Negyven évig.” A 40 év egy emberöltő, amíg egy teljesen új nemzedék nőhet fel. A Bibliában az átfarmálódás idejének kerek mérőszáma a negyven. Így értendő a 40 napi vízözön, a Szent Negyvennap, továbbá Mózes, Illés és Jézus 40 napos böjtje, a Húsvét utáni 40 nap, a születés után 40 nap stb. — „Terhemre volt ez a nemzedék.” Ráuntam erre a nemzedékre. Nem az egész népre és főként nem örökre! Ezt hangsúlyoznunk kell. Az utolsó előtti versből világos, hogy Isten nem vetette el végleg a népét. — „Azt mondtam”, így szóltam. A teremtő isteni szóra utal vissza. Másrészt a Sámuelnek mondott isteni intőszó is eszünkbe juthat: „Isten a szívet nézi!” (1 Sám 16, 7) Egynes szív, egyszerű szív, és nem „kétszerű szív”. (Vö. Zsolt 51 [50], 12: „Tiszta szívet teremts bennem, Istenem!” Vagy Máté 5, 8: „Boldogok a tisztaszívűek!”) — Az itt szereplő „tévelygő szívű” az egyszerű

szívnek, a tiszta szívnek a torzója, karikatúrája. A hazug szív az ördög temploma. A „tévelygő” már előre utal az Isten útjának nemismerésére.

11. vers: „Nem ismerték meg utaimat.” Az „út” az első zsoltár probléma-felvetésében szerepel már. Az „út”: vallás. Az ismerni ige a Szentírásban kettős gyökerű, amely két gyökér azonban csak egyetlen valóság két oldala: egyrészt elviseltetni és elviselni, másrészt „viselőssé tenni” és viselőssé lenni. Behelyettesítve ide: Nem képesek elviselni az én megvallásomat, illetve nem fogan meg bennük az isteni ige. Ez a tragédiájuk!

Ha nincs igazi kezdet (résít, arché, principium), és ha nincs jó „indulat”, akkor nem lehet jó folytatódás, és főként nem lehet jó befejezés, — „nyugalmam helyére nem juthatnak el”, nincs célhozérés! (Lásd az első zsoltárt.) — A 95. (94.) zsoltár napi zsolozsmázásunk jó „kezdeté”. Tovább kell folytatni, és jól is kell befejezni! Talán jeles zsoltárfordítónk, Sik Sándor Őszi fecske című versének néhány sorát is szívünkbe vésve: „Jaj, csak akkor el ne késsen hozzád csukló szívverésem; én Istenem, csak az Áment el ne vétsem!”

Szent Benedek Regulájából idéztük, hogy „a 94. zsoltárt antifónával (invitatóriummal) kell mondani, mégpedig énekelve!” Ennek a felszólításnak az az alapja, hogy a zsoltárok lényegükben *énekek!* Természetesen már pusztá elmélkedő olvasásuk is nagy lelki haszonnal jár. A zsoltárok azonban nem csupán és egyszerűen „lelki táplálékot”, hanem a testestül-lelkestül szemlélt egész emberi személyiségnek az Isten életébe szövődését szolgáló élettevékenységek. Ha tehát éneklésre talán nincs is módunk, mégis — mint ahogyan a régi atyák mondták — *digne, attente et devote*, vagyis „méltón, figyelmesen és áhítattal” kell recitálnunk. Csak így lesz zsolozsmázásunk igazi imádságszüret, kegyelem-szüret. És így lehet minden egyes zsoltár imádkozása-éneklése mind az egyéni, mind a közösségi életünkben — bilincstépő és börtönrácscsagattó.

PETZ GYÖRGY

Ha nem tudom...

*Ha nem tudom meg, mit beszél a tenger,
nem tudom meg, mivégre születtem.
Kié ez a tenger? Senkié.
És a lányok nevetése? Elviszi a szél.
És ráfagy végül mégis a szájra.
Kié ez a tenger, ez a kék nevetés?
Tudja: mire vár a szél,
merre a hajók — fehérr fogak gyöngye,
s laposan rajt a felbők —
Kié a tenger nevetése?*

1989 január vége, Kuba

A filozófiai és a keresztény Isten- fogalom találkozása

Pascal sokat idézett mondása ma is elgondolkodtató, midőn „Ábrahám, Izsák és Jákob Istenét” szembeállítja a „filozófusok és tanultak istenével”. Ezek szerint — úgy tűnik — a filozófiai istenfogalom összeegyeztethetetlen a keresztény Isten-fogalommal. Napjainkban is sok keresztény hivatkozik arra, hogy Istenről nem gondolkodni kell, hanem akarata szerint cselekedni. Létét nem bizonyítani kell úgynevezett istenérvek segítségével, hanem életszerűen találkozni vele a Biblia tanításában. Am az is igaz, hogyha Isten létét filozófiai módszerrel bizonyítani nem tudjuk, akkor hol marad hitünk alaptételének értelmi alátámasztása? Továbbá, milyen hit az, mely az értelem ítélőszéke előtt nem képes megállni? Ugyanakkor igaz az az ellenvetés is, mely szerint milyen lehet az olyan Isten, akinek létét ingatag emberi gondolkodás talajára kell építeni? Ha így áll a dolog, akkor bele kell nyugodnunk abba, hogy „két Isten” van, a filozófusok és a Biblia Istene? Vagy, egy Isten van ugyan, de megismerésének két egymástól eltérő útján kell haladni: a hit vagy a gondolkodás útján?

A felvetett kérdésekre csak akkor találhatunk megnyugtató választ, ha röviden áttekintjük történelmi összefüggésben a filozófiai istenmegismerés és a keresztény Isten-fogalom találkozási fázisait, hogy ebből napjainkra is érvényes és iránymutató következtetéseket vonhassunk le.

Találkozás a filozófiával

Az apostoli igehirdetésnek kezdetben nem volt közvetlen kapcsolata az antik filozófiával. Elsősorban a zsidóknak hirdették az evangéliumot, akiknek az ószövetségből kiindulva azt kellett bizonyítani, hogy Jézus a Messiás. A pogánymisszió beindulása azonban ráébresztette az ősegyházat arra, hogy a „nemzeteknek” más módon kell hirdetni az evangéliumot, mint a zsidóknak. Jézus személyét és küldetését az ő isten-tapasztalásukból és üdvösségvárásukból kiindulva kellett megközelíteni. A korabeli pogány vallásosság számos babonát tartalmazott. A kereszténységnek ezzel is meg kellett küzdenie.¹ S itt jelenik meg először az ókori görög *bölcsélet*, melyet a kereszténység felhasznált az evangélium hatékonyabb hirdetéséhez.

Ismeretes, hogy az antik görög filozófia oly korban indult virágzásnak, midőn a vallási és politikai élet válságba jutott. A mitikus-archaikus életrend, továbbá a népi vallásosság politeizmusa elveszítette hitelét. Ez az időszak kronológiailag épp egybeesik Izrael fogság utáni vallási megújulásának korával.² A görög *természetbölcselek* a világ rendjét (τὸ ὄντα) és végső létalapját (ἀρχή) keresték. Ők a létezők alapját már mindent-átfogó és meghatározó halhatatlan „isteni” valóságnak tekintik. Gondolkodásukban a népi-politeizmus helyét az egy, örök, egyetlen istenség tölti be. Ezt a meggyőződést *Xenophanész* már Kr. e. 540 körül világosan meg is fogalmazza. A kezdeti „teológiai” gondolkodást tovább gazdagítja az emberi lélek „felfedezése”, és az a felismerés, hogy a lélek szellemi természetű és halhatatlan, továbbá rokon vonásokat sejtet az istenséggel. E felismerések *Szokratész* tanításában oly erősen fogalmazódnak meg, hogy a nagy bölcselethez ezért

életével kellett fizetnie. Tanítványát, *Platón*t még inkább foglalkoztatja az isteni és emberi kapcsolata, sőt kései műveiben már teremtőként ismeri el e filozófiailag „kikövetkeztetett” istent. Az előbbi metafizikai spekuláció útján halad tovább *Arisztotelész*, aki a legfőbb lényt minden mozgás létesítőjének nevezi. Ő maga a tiszta ténylegesség, de az erőteljességet önmagában hordozza, nincs szüksége „külső” mozgatóra. Boldog, mert önmagát szemléli. Az emberi értelem képes arra, hogy isteni természetének részese legyen.

A *hellenizmus* idején a korábbi helyzet megváltozik. A kozmopolitizmus szelleme járja át ezt a kultúrát. A helyi bálvány-istenségek kultuszát a kozmikus egyetemes istenség iránti tájékozódás helyettesíti. Pál apostol Tarzusban már e szellemiséggel találkozik. E kort nem annyira Isten léte, hanem az „istenek természete”³ érdekli. Isten léte, a *kozmoszus világ alapjaként*, közvetlen értelmi belátással felismerhető, vallják. Erre utalnak Pál apostol szavai: „Ami Istenről megismerhető, az világos előttük... Ami benne láthatatlan, örök ereje és isteni mivolta, a világ teremtése óta, művei alapján értelemmel felismerhető.”⁴ Ugyanezt a (hellenista vallási) beállítottságot tükrözi az egy évszázaddal korábban megfogalmazott ószövetségi szemlélet: „Mert a teremtmények nagyságából, szépségéből nyilván meg lehet ismerni azok teremtőjét.” (Bölcs 13, 5) A kereszténység terjedésének a hellenizmus korában az is kedvezett, hogy a kortárs gondolkodók az istenkérdést nem annyira elméletileg, hanem gyakorlatilag közelítették meg. A *sztóikusok* elfogadják a „filozófusok istenét” a világ létalapjának, de őket inkább a praktikus etikai életszabályok érdeklik, jóllehet hittek a természet isteni értelmességében és vallották, hogy a kozmoszt olyan isteni eredetű szellemi tűz járja át, ami az emberi értelmet lángra lobbantja. Ezért az ember feladata, hogy igazodjék a *természet* értelmes rendjéhez. Valóban, e kort valamiféle monoteista vallási pátozzsal átítatott, naturalista világkép jellemzi.⁵ Az ApCsel 14, 17 kk. szerint Isten a pogányokat sem hagyta, létét illetően bizonytalanságban. Ezért hirdetheti szent Pál Athénban az Areiopagoszon: „Benne élünk, mozgunk és vagyunk... az ő gyermekei vagyunk.” (ApCsel 17, 27–28) Az ősegyház ezek alapján hirdethette, hogy a bálványimádás balgaság, mert az *értelem* ellen van. A világalapot elfogadó, korabeli filozófusok „istene” pedig nem más, mint a keresztény hit *teremtő* Istene. Ez a személyes teremtő az egy, és egyetlen Isten. Ezzel *Isten megismerhetőségének* két lehetősége is adva van. *Ésszel* felismerhető mint világalap, a kinyilatkoztatásba vetett *hittel* pedig mint teremtő és gondviselő. De a teremtő Isten a teremtett világából ésszel kikövetkeztethető. S e ponton kapcsolódik össze a filozófiai és keresztény Isten-fogalom. A biblia és a filozófia e korai *találkozása* tette lehetővé az ókori *egyházatyák* munkásságát. Az antik filozófia és a korai kereszténység szerencsés találkozása szépen tükröződik *Szent Ágoston De civitate Dei* című művében, ahol a nagy nyugati egyházatya az ókori világ vallási és erkölcsi összeomlását ecsetelve nem kíméli az antik világ bölcséletét sem, az egy Platón kivételével. Szembefordítja a „természetes teológiát” (Isten természetes ésszel történő megismerését) az ókori Varro mitikus politikai teológiájával, vagyis a természetben megalapozott és a kinyilatkoztatásban felemelt istenismeretet az emberek által kitalált babonás, „mesterséges” istenismerettel.⁶ Így válhatott az előbbi értelemben vázolt ókori keresztény „természetes teológia” a középkori „természetfeletti teológia” alapjává.

Találkozás a kereszténységgel

Mit örökölt a keresztény középkor az ókortól? Az előbbiekből könnyen adódik a válasz: *a filozófiát*. Csakhogy míg a filozófia az ókori keresztény világban a hit előkészítését jelentette, addig a középkorban a már meglévő hit értelmi alátámasztását kellett szolgálnia. *Canterbury Szent Anzelm*, a skolasztika atyja ezt szinte programszerűen így

fogalmazta meg: „Nem érteni akarok, hogy higgyek, hanem hinni, hogy értsék.”⁷ Mármost *ebben* az összefüggésben fogalmazza meg híres, Isten létét bizonyító észérvét. Anzelm istenérvei valójában meditációk. Egy hívő, imádkozó ember elmélkedései a hit igazsága értelmi beláthatóságának lehetőségeiről. Ezt azért tartja fontosnak, mert szerinte „hitvány az az ember, aki hitében ugyan erős, de mégsem fáradozik azon, hogy amit hittel elfogadott, azt értelmével is alátámassza.”⁸ Ezért tárja fel a platóni és ágostoni hagyományra támaszkodva azokat az értelmi alapokat, melyek Isten létének elfogadását, pusztán filozófiai szempontból nézve, kétségbevonhatatlanná teszik. Ám Anzelm érvelése nem a hittől idegen eszmefuttatás, hanem a keresztény meditáció elmélyítését szolgáló eszköz. Ahhoz, hogy a hit igazságát az ész számára elfogadhatóvá tegyünk — tanítja Anzelm —, ki kell lépünk a hívő összefüggésből és a hiten kívüli állapotba kell helyezkednünk. Csakhogy itt Anzelm nem az ókori pogány görögökkel vitatkozik, hanem a bibliai „balga” emberrel, aki „szívében így szól: Nincs Isten”. (Zsolt 13, 1) Ez a balga pedig a keresztények Istenének létét tagadja. Őt szólítja meg Anzelm a Proslogionban olvasható híres úgynevezett *ontológiai istenérvével*. Vele kívánja beláttatni, hogy az ilyen Isten-tagadó a tagadás során nemhogy már mindig is rendelkezett gondolkodásában egy megelőző istenfogalommal, hanem erre az Istenre úgy, és csak úgy gondolhat, mint valamire, ami létezik. Csakhogy itt nem valamely fogalomba zárható világ-alap, vagy legfőbb-lény istenségről van szó, hanem a keresztények felfoghatatlan Istenéről. Anzelm így érvel: „Hiszük felőled, hogy nálad nagyobbat nem tudunk elgondolni.”⁹ Ez az Isten pedig több mint a „legfőbb fogalom”. Az érv inkább aktív szellemi ösztönzést sugall, mely a gondolkodást arra készíti, hogy az értelem „behozza” a „behozhatatlant”. Isten fogalma a logikai rendben nem felfoghatatlan (ez lenne a „filozófusok istene”), ám felfoghatatlan az ontológiai rendben (s ez lenne a „keresztények Istene”). Isten tényleges, ontológiai valóságát az értelem nem tudja „becserkészni” s valamely evilági fogalom Prokrusztesz-ágyába gyömöszölni. A balga tehát valóban helytelen úton jár, amikor a balgaság módjára evilági szinten akarja Istent elgondolni. Ilyen Isten valóban nincsen. De van olyan Isten, akinek létezését épp fogalom-felettsége jelzi, akinél „nagyobbat” nem lehet elgondolni. Ám a hit segítségünkre siet, mert a keresztény kinyilatkoztatásban Isten megszólal, és kilépve felfoghatatlanságából, „annyira” felfoghatóvá teszi magát, amennyire az ember üdvösségéhez kell. Ha tehát nem ragadjuk ki Anzelm istenérvét a maga korának összefüggéseiből, akkor gyengének bizonyul az az ismert ellenérv is, hogy „illetéktelenül lép át a logikai rendből az ontológiai rendbe”. A logikai rend és az ontológiai rend metafizikai szinten átfedik egymást. Hiszen a gondolkodás is létezik, és a tárgyi rend is létezik, csak más és más módon, de nem kibékíthetetlen különbözőségben. Ha pedig az ész a felfoghatatlanra gondol, akkor annak léteznie is kell, mert máskülönben nem is gondolhatnánk rá. Tagadni is csak azt lehet, ami valamilyéppen van. Így Isten tagadása is bennfoglaltan Isten létezését állítja.

A középkori Isten-bizonyítás másik nagy mestere *Aquinói Szent Tamás*. Az ő érvelésének „Sitz im Leben”-je más, mint Anzelmé. Tamás a kortárs zsidó és arab gondolkodókkal vitatkozik. Módszere az, hogy a „kevésbé ismertet a jobban ismerttel való összefüggése alapján tegye ismertté”.¹⁰ Tamás azt kívánja hangsúlyozni, hogy a keresztény hit nem mond ellent az értelemnek. Rámutat arra, hogy „miképpen egyezik meg a bizonyítható ész-igazság a keresztény hit tartalmával”.¹¹ Érvelése során a közös nevező számára is a *filozófia*. S mivel vitapartnerrei többnyire arisztotelianusok, az arisztotelészi filozófia. Tamás abból indul ki, hogy az első hitigazság *Isten léte*. Az *ész öt útvjáról* beszél, mely Isten létének felismeréséhez vezethet. Mindegyik út egy metafizikai Nagysághoz, az első és feltétlen (abszolút) valósághoz vezet, akit hol első mozgatónak, hol első létesítő oknak, hol felülmúlhatatlan létezőnek (maxime ens), hol végső cél-oknak avagy szükségserű létnek nevez. Majd bizonyítékai befejezéseként mindegyik érvet azzal fejezi

be, hogy „ezt nevezi mindenki Istennek”. E záróformula nem elhanyagolandó. Figyelmeztet az ember megismerőkéességének hatáira. Mert Isten lényegét, hogy mi az Isten (quid sit), természetes ésszel nem tudjuk megismerni. Ám Isten világban való működéséből, aktivitásának oksági hatásaiból, az ok és az okozat közös természetűsége alapján, vissza tudunk *következtetni* létezésére (an sit).¹² Jóllehet az így kikövetkeztetett végső okon Tamás Istent érti, ezt kifejezetten mégsem állítja, mert a végső okság nem fejezi ki egészen Isten lényegét. Ha viszont az így felismert végső okot a hit által azonosítják a keresztények Istenével, akkor Tamás istenérvei szolid *értelmi megalapozottságot* nyújtanak a *hithez*, vagyis a „filozófusok istene” és a „keresztények Istene” ellentét feloldódik. Ily módon épp az antik filozófia istenbizonyítási módjának felelevenítése tette a keresztény Isten-megismerést, a megváltozott középkori szituációban, újra jelentőssé. Mert míg az ókorban a bizonyítás útja a pogány isteneken „kívül álló”, igaz, egy isteni lényeg felismeréséhez vezetett, addig a keresztény középkor, az így kikövetkeztetett Isten-fogalmat, az önmagát kinyilatkoztató egy, igaz Isten világosságába helyezte.

Találkozás az ésszel

Míg a középkori gondolkodás tudott különbséget tenni a bölcseleti és teológiai Isten-fogalom között, jóllehet a kettő egymásra-hangoltságát vallotta, addig az újkori filozófia nem tud mit kezdeni a teológiai Isten-fogalommal és az Isten-eszmét igyekszik mindenestül alávetni az ész követelményének. Ebben az összefüggésben nagyon is megalapozott a kortárs *Pascal* tiltakozása az ilyen eljárás ellen. *Pascal* racionalista ellenfeleinek szól a figyelmeztetés, hogy mily veszélyekkel járhat a hit és az ész szétválasztása, majd később kibékíthetetlen ellentétbe állítása. Mert ha Istenről a racionalista gondolkodás összefüggésében kimerítő „tudományos” fogalom alkotható — s *Descartes* ilyen következtetésre jut, hisz nála Isten pusztán az ő módszeres kételkedésének végső garanciája —, akkor ettől már csak egy lépésre van *Kant*, aki megkérdőjelezi a tudományosság cartesianus feltétlen bizonyosságát, melyre *Descartes* filozófiai istenfogalma épül, s akkor Isten többé nem lehet a tudományos vizsgálódás témája, hanem valamiféle tudományon kívüli postulátum, amit vagy elfogad az ember, vagy nem. Hogy az európai filozófiai gondolkodás idáig jutott, abban nagy szerepe volt annak is, hogy a nyugati ember fokról fokra *elvesztett* minden olyan biztos objektív *alapot*, melynek háttérében könnyen feltételezhette azt a végső bizonyosságot, amit hitének fényében Istennek nevezhetett. A reneszánsz individualizmusa megkérdőjelezi a szilárd közösségi rendet. Amerika felfedezése elveszi az Európa-központúság öntudatát. A kopernikuszi fordulat megszünteti a Föld kitüntetett helyzetét. A protestantizmus a „mindenható”, egyeduralgó egyház hegemoniájának biztonságát rendíti meg. A Galilei-féle új természettudományos módszer a maradandónak tűnő arisztotelészi természeti fogalmak érvényét teszi viszonylagos értékűvé. Az első törvényes királygyilkosság Angliában a megfellebbezhetetlen uralkodói tekintélyt tépázza meg. Milyen *bizonyosság* és *biztonság* maradhat ezek után az ember számára. Vagy a racionalista-tudati bizonyosság — eszemben, matematizálható fogalmaimban nem csálódhatok —, vagy az empirizmus tárgyi bizonyossága, mely majd a materializmus, továbbá a pozitívizmus fizikai tapasztalást abszolutizáló látszatbizonyosságához vezet.

Azzal, hogy *Descartes*, a maga rendszerének alátámasztására, „eltorzított” formában felelevenítette az *anzelmi istenérvet*, azt sugallta a későbbi gondolkodóknak, hogyha valamiről a racionalizmus elvárásainak megfelelően „kimerítő” fogalmat alkotunk, akkor az már létezik is. Vagyis nem az a lényeg, hogy van-e Isten, hanem az, hogy lényegét kellőképpen meg tudjuk-e fogalmazni. S mivel a keresztények Istene nem fér bele egyetlen filozófiai kategóriába, de nem ragadható meg a fizika megfigyelő eszközeivel sem, így

kiesik a tudományos tárgyalhatóság szférájából. A *félvilágosodás* kora már önkényesen kezeli az isteneszmét, a maga apriori rendszereinek megfelelően, akár a deizmus, akár a panteizmus, akár az úgynevezett „természetes vallás” eszméinek összefüggésében.

Ettől pedig már csak egy lépés az *ateizmus*. Hiába próbál még *Hegel* egy utolsó kísérletet tenni arra, hogy Isten létezését grandiózus rendszerének részeként objektíve megalapozza. Ez az „Isten” már csak nevében keresztény. Valójában inkább *Hegel* istene. Nem kétséges, hogy *Kant* azzal, hogy önkényesen megszabta az emberi megismerés tudományos értelemben vett határait, az ésszel alátámasztott apologetikus Istenbizonyítás *válságba* jutott. A romantika korában ugyan voltak kísérletek, melyekkel megpróbálták Isten létét valamiféle őskinyilatkoztatásból (*tradicionálizmus*) vagy alapvető hit-élményből (*fideizmus*) bizonyítani, de ezt az apologetikát elvetette az *I. Vatikáni zsinat* tanítása, mely a már idézett Római-levél szövegre alapozva tanítja, hogy az ember még e büntől sebzett természeti állapotban is képes arra, hogy pusztán a természetes ész fényénél bizonyossággal és tévedésmentesen a teremtett világból mint okozatból a teremtő Istenre mint a világ végső létesítő és cél-okára következtethessen.¹³ E felismerés lehetőségéhez kapcsolódik aztán az újszolasztikus bölcelet *transzcendentál-filozófiai* Isten-bizonyítása, mely kitágítva a kanti transzcendentális módszer határait, az ember szellemi megismerőkéességének aktivitását elemezve eljut ezen aktivitás végső transzcendentális lehetőségi feltételének felismeréséhez és kijelenti, hogy ez a feltétel csak olyan Lét lehet, mely képes hordozni az isteni attribútumokat. Végül elemzése során arra is rámutat, hogy az emberi szellem az Isten-látásra van betájolva, s e ponton a filozófiai és keresztény Isten fogalom újra egymásra talál.

Találkozás az emberrel

Az *I. Vatikáni zsinat* tanítása Isten megismerésének lehetőségéről gondviselészerű volt, mivel a *posztbegeiánus* irányzatok mindenestül elvetették Isten értelmi megismerhetőségének lehetőségét, s azt egyszerűen a „kivetítések” és a „hamis tudat” szférájába helyezték, amint ez *Feuerbach*, *Marx*, *Nietzsche* s *Freud* munkássága nyomán észlelhető. Napjainkban eljutottunk odáig, hogy mindazt, amit az emberi gondolkodás az Isten-megismerés területén eddig felfedezett, azt a „gyanú mesterei” mint a gondolkodás pusztá tudati termékét leplezték le.

Úgy tűnik tehát, hogy visszajutottunk oda, ahonnan az ókori görög bölcselők elindultak. Ám azóta a szellemi légkör alapvetően megváltozott. Értelmünk számára *újra meg kell alapoznunk Isten létét*, de most már nem a politeizmus babonáival, hanem egy zárt ideológiával megalapozott gyakorlati materializmussal szemben. Ennek lehetséges *módjai* pedig a következők:

Elsősorban át kell mentenünk az európai filozófia *modell-jellegű* értékeit, s újra átgondolva, megfogalmazva, alkalmazni a mai helyzetre. Ebben az összefüggésben nem jár helytelen úton az újszolasztika, amikor Szent Tamás öt útjának időfeletti bizonyító érvényt tulajdonít. Tudnunk kell azt is, hogy napjaink *kozmológiai* világképe oly nyitott (vö. *táguló világegyetem*), hogy — ellentétben az ókori és középkori gondolkodással — nem mutakozhatnak meg folytonos változásában, úgy mint a változatlan őselvre utaló valóság. A világ-értelmezési fordulatok a történelem folyamán *antropológiai* fordulathoz vezettek. Az *ember belső világa* felé fordul. Keresi a biztos szellemi és erkölcsi értékeket. S mivel ezt teljességgel sem a személyi, sem a közösségi kapcsolatokban nem fedezheti fel tartós bizonyossággal, a természetben — emberen, sőt emberiségen „túli” valóságban kell keresnie. Ma már a *filozófia* sem lehet olyan magabiztos, mint amilyen korábban volt. Fel kell ismernie lehetőségeit és határait, de úgy, hogy határainak végső lehetőségi feltételeire is

rá merjen kérdezni. A filozófiai istenfogalmat is ilyen kritikával kell vizsgálnia. S épp ezen a ponton találkozhat a *teológia kritikájával*, mely akárhányszor radikális kérdésfeltevéssel kérheti tőle számon az Isten-fogalom helyes értelmi megalapozását és azt az alázatot, mellyel a teológiai Isten-eszme felé kell közelítenie (vö. Kierkegaard, K. Barth).

Ha ma a „filozófusok istenéről” beszélünk, akkor nem egy előre definiált istenfogalom létét kívánjuk bizonyítani, nem is valamely tökéletesen körülhatárolt Isten-eszmehez kívánunk eljutni. Manapság a *filozófiai istentan feladata* inkább az lehet, hogy bölcséletileg feltárja az emberi lét minden olyan dimenzióját, melyben találkozhatunk az élő Istennel. Amikor az ember a maga műveinek lényegi befejezetlenségével, a saját esetlegességével, a szenvedés, a bűn, a halál, de akárhányszor a tiszta öröm váratlan élményével szembesül, akkor az élő Istennel való találkozás dimenziói tárulnak fel előtte. Ám Isten „neve” még így is homályban marad. A kérdés, az elérhetetlen távolság, a lehatároltság élménye olyan egyetemes emberi tapasztalás, melyben nyilvánvalóvá lesz az, hogy Isten a *saját* létünk szempontjából nézve is *fontos* lehet számunkra. Így egzisztenciánkat fokozatosan áthatja az a hallgató *várakozás*, melyben oda kell figyelnünk Isten kinyilatkoztatott szavára. Ma a teológia joggal várhatja a filozófiától, hogy bemutassa az „Isten” szó helyes jelentését. Mert akkor, és csak akkor lesz *nekem* fontos, hogy Isten létezik-e vagy sem, ha ez a szó számomra is jelent valamit, és ezt a jelentést pusztán emberi képességeimmel fel is tudom fogni.

A „filozófusok Istenére” ma is szükség van. Hiszen ez a fogalom — helyesen értelmezve — épp azt fejezi ki, hogy minden idők embere meg van hívva az élő Istennel, és az ő Krisztusban adott kinyilatkoztatásával való találkozásra.

Jegyzetek

1. Vö. Kol 2, 8—23; — 2.Vö. W. Jaeger, Die Theologie der frühen griechischen Denker, Stuttgart, 1953; — 3. H. U. von Balthasar: Herrlichkeit 3/I. Im Raum der Metaphysik. Einsiedeln 1965. 206—207; — 4. Róm 1, 19—20; — 5. H. U. von Balthasar: Herrlichkeit, ugyanott; — 6. Aurelius Augustinus: De civitate Dei, VI, cap. 6; — 7. Anselmus: Prosligion, cap. 1; — 8. Anselmus: Cur Deus homo, cap. 1; — 9. Anselmus: Prosligion, cap. 2; — 10. S. Thomas Aquin.: S. contra gentiles, I, cap. 9; — 11. Contra gentiles, I, cap. 2; — 12. Contra gentiles, I, cap. 12, Summa Theologiae I, q. 2. a. 2. ad 2; — 13. DS 3004, 3026.

GEORGE HERBERT

Erény

*E nap édesség nappala,
Az ég a földet jegyzi el,
Harmat sirat el, éjszaka,
Mert balnod kell.*

*Rózsa, kinek heves színét
A szem könnyezve tűri el,
Gyökereid ön-sirodba tér,
És balnod kell.*

*Édes rózsáju kikelet,
Doboz, hol édesség hever,
Muzsikám jelzi végedet,
Meghalni kell.*

*Lélek, miben él az erény,
Edzett szálfá, nem ernyedő;
A világ égbet, mint a szén,
Túléli ő.*

Károlyi Amy fordítása

BÄCHER IVÁN

Levélregény

(Részlet)

1. levél

Kedves Vili!

Hidd el, hogy ennek nincsen értelme. Megvénültünk, negyven éve nem láttuk egymást, messze kerültünk térben, időben, szellemben és lélekben. Csak emlékeink közösek, azokat viszont ki-ki megőrizheti magában, ha akarja, papírpocsékolás nélkül is.

Üdvözlettel: Anna

2. levél

Na most a félelem talán az egyetlen dolog itt, amiről nincsen szó. Lehet szó fáradtságról, lehet szó időhiányról és mindenekelőtt lehet szó arról, hogy értelmi képességeim maradékának még birtokában vagyok. De félnem nekem már nincsen mitől. Egyetlen veszítenivalóm a nyugalmam.

Te meg hidd el: nincsen érdekes bennem semmi már.

Egy megfáradt, unalmas vénasszony

3. levél

Könyörgök: hagyj nekem békét!

4. levél

A kutyusa báránybélből készült pásztorétel. (cutcusa)

5. levél

Kék.

6. levél

Úgy látszik — már ne haragudj — de nagyon unatkozol. Mire jó ez? Mondd meg mire jó ez! És egyáltalán: most jut eszembe: honnan tudtad meg a címemet?

Egyébként az a bizonyos séta a Béga partján harminchat tavaszán esett meg. Egy nappal az érettségim után, tehát július 3-án.

Üdvözlettel: Anna

7. levél

Kedves Vili!

Súlyos tévedésbe estél! Kérdésem nem a további levelezetésre való felszólításként értelmezendő. Nem érdekel, milyen úton-módon akadtál nyomomra, bocsáss meg érte, de nem érdekel a szép nagy kerted és nem érdekelnek a nyulaid, a galambjaid, kecskéid, csirkéid, keserűgombáid és különösképpen nem érdekel semmi, ami a múlttal és az ifjúsággal kapcsolatos.

Jó, lehet, hogy érdekel. De nem engedhetem meg magamnak, hogy érdekeljen. Nem engedhetem meg magamnak a letűnt ügyekkel való foglalatzkodást. Rengeteg a dolgom. Koromhoz képest magas óraszámban tanítok, töméntelen társadalmi munkát végzek, van egy tucatnyi magántanítványom, van három fiam, öt unokám, egy háztartásom, hétvégeken nagyszabású családi ebédem, egy fájós bal térdem, amihez viszont nincsen liftem a második emeletre . . .

Nem is értem, miért írom le mindezt.

Értsd meg: most nem engedhetem meg magamnak az öncélú levelezetés luxusát.

Különbén is utálok levelet írni.

Anna

8. levél

Hatkor kelek, kibotorkálok a konyhába, fölteszem a kávé, elkészítek egy lágytojást és egy szelet pirítóst, megreggelizem, tisztálkodom, felöltözöm, elmegyek az iskolába, tanítok, hazajövök, magántanítok, vendégeket fogadok, olvasok, lefekszem és alszom. Nagyon érdekfeszítő?

9. levél

Úgy látom, Vilikém, te maradtál ugyanolyan szívós, kitartó, csöndesen erőszakos, amilyen voltál. Úgy kell neked.

Nem hiszem el, hogy őszintén érdekelhet, de hát tessék: Írok valamit az iskoláról.

Pár napja bent voltam egy frissen végzett fiatal kollega, bizonyos Bérczes György óráján. Ez a fiú most nálunk az érdeklődés középpontjában van, ugyanis elterjedt róla, hogy különféle reformpedagógiai elképzelések támadták meg fiatal szervezetét: nem feleltet, nem osztályoz, tegeződik a gyerekekkel stb.

Mondanom sem kell, mekkora pánik keletkezett a tantestületben ezen hírek hallatán.

Na most az a helyzet, hogy ez a fiú nekem a régi iskolámban tanítványom volt, pontosabban nem tanítottam, de igen jó kapcsolat alakult ki közöttünk, fő munkatársra volt az általam szerkesztett iskolaújságnak, sokat táboroztunk, kirándultunk együtt, segítettem neki a felvételi előtt, nagyon sokat beszélgettünk, szóval, ha iskolai értelemben tanítványomnak nem is, de „neveltemnek” mindenképpen tekinthetem a gyereket, aki most itt ül a tanárban velem szemben, mint ifjú kollega. Persze, hogy sokat vagyunk együtt és igyekszem segíteni neki, például olyan kardinális kérdések megoldásában, mint a túlórapapír kitöltése vagy a nagy parafadugós véccékulcs fölismerése stb.

És kedden beültem egy órájára.

Nos, érdekes dolog ez a reformpedagógia.

Az óra azzal kezdődött, hogy a „tanár úr” a csöngetés után, hóna alatt a naplóval méltóságteljesen besétált a terembe, megállt a tanári asztal mögött és nagy komolyan az osztályra szögezte szigorú tekintetét. Az entrée hatása mérsékeltnak bizonyult. Az ifúság vidáman folytatta a szünetben elkezdett ténykedést: ücsörgött, ácsorgott, sétált, rohant, olvasott, leckét írt, diskurált, verekedett, udvarolt, csokolózott, röhögött és tivöltözött tovább.

A tanár úr tántoríthatatlanul, magányos szoborként állt a forgatag közepében.

Vagy öt perc elteltével, amikor konzervatívabb szakmabelieknek már a feleltetés végéhez szokásuk érne, Bérczes úgy ítélte meg, hogy elérkezett ideje a jelentésnek.

A katedra mellett helyes kis szőke kölyök ácsorgott türelmesen. A tanár úr intésére illedelmesen, komolyan rákezdett a mondókára. Váratlanul néma csönd támadt. Aztán mikor pillantása a fiú lábára esett, Bérczes elmosolyodott, az osztályban pedig kirobbant a röhögés.

A hetes rendkívül ügyes módon bal lábát visszahajtotta a nadrág szárába, nem is tudom, hogyan csinálta, a térdére pedig ráerősítette egy mankó alsó harmadát. Falábbal is kopogott vissza a padok között a helyére és meg kell hagyni, igen jól játszotta a fállábút, meg is kérdeztem a gyerek nevét, remek kis színjátóstól lehetne belőle faragni.

Miután úgy-ahogy helyreállt a rend — ami persze azt jelenti, hogy mondjuk egy a táblánál elbődülő hajóduda hangja a harmadik padban még hallható lett volna —, Bérczes a naplót hanyag mozdulattal odavetette az egyik kislánynak, aki természetesen s rutinosan beírta a beírandókat, a végén elegánsan odakanyarintva a tanár úr aláírását.

Így indult a reformóra. De csak eztán jött a java.

Bérczes hátranézett és jelentőségteljesen megszólalt: „Nincs térkép. Már megint nincsen térkép. Ki a térképes?” Az osztály fölmorajlott: „Sááári!” Sári fölállt és fejét félrebiccentve ártatlanul mosolygott. „Miért nem hoztál térképet, Sári?” „Én hoztam, tanár úr.” „Hoztál? Akkor hol van?” „Ott van, tanár úr, a hátad mögött.” Valóban, az összetekert vászon ott fehérlett a sarokba támasztva. Bérczes töprengve szemlélte egy darabig a szóban forgó segédeszközt, majd bizonytalanul megkérdezte: „Sári, te biztos vagy benne, hogy ez a térkép a jelenlegi helyzetében rendeltetésszerű használatra alkalmas?” „Hát... nem vagyok benne biztos...” „És nem gondolod, hogy ezen a helyzeten változtatni kellene?” „De, tanár úr, gondolom.” „Nem próbáltad például — ha már fölfaradtál érte a szertárba — a ráerősített madzag segítségével az itt látható szögre esetleg fölakasztani?” „De, tanár úr, próbáltam.” „És... nem sikerült?” „És nem sikerült.” „Nem sikerült? Miért nem sikerült, Sári?” „Mert nem értem föl a szöveget.” „Aha... No és Sári, az nem jutott eszedbe, hogy megkérjél egy arra alkalmas szép, magas fiút, aki föléri a szöveget, hogy akassza föl a térképet? Ilyenkor nem jutnak eszedbe a fiúk, Sári?” „Jaj, dehogynem, tanár úr, eszembe jutnak nekem ilyenkor is, de akkor éppen nem volt a közelben egyetlenegy arra alkalmas szép, magas fiú sem.” „Hát most Sári, nézz körül, válassz ki egy arra alkalmas, szép, magas fiút és kérd meg, hogy akassza föl a ráerősített madzag segítségével a térképet a szögre!” A kislány még jobban félredöntötte fejcskáját: „Nagyon szépen megkérlek tanár úr, légy szíves a ráerősített madzag segítségével a térképet fölakasztani a szögre!”

A tanár úr sóhajtott egy hatalmasat, végtelenül szomorú ábrázattal elsétált a sarokig, komótosan kitekerte a vásznat és máris ott tarkállott a falon a vesztfáliai béke utáni Európa színpompás képe.

Egyébként az óra hátralévő részében térképre nem volt szükség.

Hát ennyit a reformpedagógiáról.

Nekem jólesett mesélni, hiszen tudod, mennyire szerettem írni valamikor, de téged ugyan miért is érdekelnének ezek a buta kis ügyek...

Most már mindegy.

Anna

10. levél

Örülök, hogy nem szenvedsz hiányt semmiben, bár te soha nem voltál elveszett ember, annak ellenére, hogy látszólag szegény és csendes benyomást keltettél, mégis mindig szigorúan elértél mindent, amit akartál, furcsa voltál és... nem is tudom pontosan, hogy milyen is voltál... Oly mindegy az már... Fontos, hogy nem éhezél, nem fázol. Úgy látszik, egy orvos azért minden rendszerben megél valahogyan. Még egy nyugdíjas orvos is.

Tudod, hogy én majdnem orvos lettem? Talán azért, mert gyermekkoromban nagyon sokat betegeskedtem, talán egy kicsit miattad, de én nagyon sokáig ingadoztam apám hivatása és az orvosi pálya között. Végül a körülmények kényszere döntött helyettem. És nem csak az anyagi körülményeké. Majdnem miattad választottam és végül is miattad nem mertem vállalni az orvosi hivatást. Ma már furcsa erre visszagondolni, de így volt: tizennyolc éves koromban pontosan fölmértem, hogyha én veled egy városba kerülök, akkor én az egyetemet elvégezni nem fogom soha, akkor nekem a tényleges munkámhoz erőm nem lehet.

Jó, igaz az is, hogy mindenképpen át akartam jönni az anyaországba és az is, hogy Pesten a hatéves és drágább orvoskart apám már nem vállalhatta volna, de mégis, egy kicsit neked is hálás vagyok, hogy végül azt a pályát választottam, amelynek köszönhetem, hogy még mindig élek.

Egyébként ahogy ma elnézem tizenhét, tizennyolc éves leány tanítványaimat, özőnvíz előtti dolognak tűnik föl minden. Ma már elképzelhetetlen ennyire véresen komolyan venni mindent: szerelmet, munkát, életet... (Tudom, hogy most gúnyos megjegyzéseket dünnyögsz a bajsod alatt, ha van még...)

Nem csodálom, hogy furcsállod az iskolai történetet és elhiszem, hogy nálatok ilyesmi nem fordulhat elő, mint ahogy régebben, nem csak a múlt rendszerben, de még az ötvenes, vagy hatvanas években is összehasonlíthatatlanul komolyabb dolog volt az iskola, mint most, minden szempontból az volt, úgy vélem, hogy ma a negyedik gimnazisták szellemi átlagszínvonala nagyjából ott mozog, mint a tíz évvel ezelőtti nyolcadik általánost elvégezték. Dehát ennek nagyon szerteágazó okai vannak, még ha a Bérczes hülye lenne is. De lehet, hogy nem is az, csupán fiatal és tapasztalatlan. De legalább figura. Lehet hozzá valahogy viszonyulni. Mert ez már óriási dolog minálunk, nem is értem, hogy a Diribá hogyan vette föl, hiszen ő eleve nem szívesen alkalmaz férfi tanerőt — azért persze naponta siránkozik a pálya elnöiesedéséről —, de a múltkor például azért nem vett föl egy fiatal metamatikust, mert annak szakálla volt, „ilyenünk már van” magyarázta meg a döntést, valójában ki nem állhatja a fiúkat, akik esetleg konkurenciát jelenthetnek a tyúkólban, és egyáltalán ide nem kerülhet sem túl szép, sem túl csúnya, sem túl okos, sem túl alacsony, sem túl magas, sem túl hangos, sem túl halk, no ez utóbbi az igen, sőt a halkság szinte kötelező, tudod, nekem már romlik egy kicsit a hallásom, persze ezt itt nem tudja senki, egyre gyakrabban fordul elő, hogy nem értem mit motyognak, sutognak, lehelnek fülembé a kis kolleginák.

Látod, nem szabad engem beszéltetni, mert akkor elszabadul a bennem rekedt tömértelen szó... Mire jó ez? Mi érdekes lehet ebben számodra ott Bánatfalván? Mi lesz ebből? Levelezés? Szörnyű.

11. levél

Köszönöm a csalánleves receptjét, de hol szedjek itt az Attila út környékén most csalánt? Habár az utca végén, a Vár alatt akad még néhány gazzal borított üres telek, az egyikken állott Kosztolányi háza, amelynek ablakából a „szegényes, elhagyott” Logodi utcára látott

és amely nem érte meg a száz évet, „Gyom virít alóla / s nem sejtí senki róla, / hogy otthonunk volt-e, vagy állat óla.” Talán Kosztolányi küszöbéről szakaszthatnék egy levesnyi csalánt... Dehát most már úgy sincsen szezonja, majd talán tavasszal...

Egyébként annak ellenére, hogy egyedül élek — ha hetente egyszer is — de nagy háztartást viszek: hétvégeken egyik-másik fiam megtisztel ebédre, vacsorára és persze családostul jönnek, úgyhogy öt-nyolc főre biztosan számíthatok egy szombat-vasárnap leforgása alatt — Jani fiamnak, Tamásnak is két gyermeke van —, úgyhogy van lehetőségem az olvasás mellett talán legkedvesebb szenvedélyemnek hódolni, mert a főzés az én nagy kalandom és menedémem, ahol igazi „nembeli” szabad alkotó tevékenységet folytathatok, a konyhában senki nem szól rám, senki nem ad tanácsot, senki nem tilt, segít vagy oktat. A konyha az én Bakonyom.

Attól félek, hogy már az iskolában is csak a zsidótojás és a tepertőpástétom biztosít némi tekintélyt számomra.

Manapság egy gimnáziumi tanár megítélésében elhanyagolható tényező a tudás, a műveltség, a gyerekek ragaszkodása — ám ha valaki behoz nőnapra egy soha nem ízlelt húskrémet, az már igen, az már számíthat valami társadalmi respekthusra.

Erről jut eszembe, hogy ha van hozzá érzékésed, megírhatod, mi minden található abban a jégládában, talán tudnék néhány eredeti recepttel szolgálni. (Persze a kecskehúshoz nem értek.)

De például bizonyosan található a kertben úgynevezett „kutyatej”, tudod, az a sárga virágú növény, amelynek szárában fehér nedv van, nos Párizsban ebből pompás salátát tanultam meg készíteni.

Azt írod, örülök annak, hogy hatvannégy évesen még mindig dolgozhatok, taníthatok, hogy még mindig tartozhatok valahová. Hát örülök. Tudom, hogy mekkora szerencsém van.

A régi iskolámban — ezelőtt egy „elit” pesti gyakorló gimnáziumban tanítottam huszonhárom éven át — már ötvenkét éves koromban nem kaptam osztályt, már nem lehettem többé osztályfőnök, már jelezték, hogy készülődhetek... Ötvenkét éves koromban! Tudod milyen voltam én ötvenkét éves koromban? Tönkrevettem az iskolai asztalitenisz bajnokságon a kölyköket. Huszonöt-harminc kilométeres túrákat tettem meg. Évente volt Kazinczy-díjasom és országos verseny helyeztettem, én szerkesztettem az iskolaújságot, és én vezettem az iskolai színjátszókört, és ott voltam minden nyári és téli táborban és persze magántanítványok és barátok és barátnők és gyerekek és unokák és cigaretták és kávé és minden, ami az életben szép és jó. Ötvenkét éves koromban! Frissen elvált, szép és tetterős asszony voltam akkor én.

De már nem kaptam osztályt. Aztán mikor betöltöttem a hatvanat, kitették a szűrőm. Másfél év szörnyű tengődés után végre eljöttem ide óraadóknak. Ez egy átlagos budai gimnázium, dehát ez mindegy. Gyerekszag van. És van egy harmadikos és egy negyedikes osztályom, vagyis három napra elosztva helyettesítésekkel együtt heti nyolc-tíz órára és boldog vagyok. Mert én addig élek, amíg taníthatok.

No még valamit Bérczes kollégáról. Tegnapelőtt két óra körül békésen ücsörögtem a klubban — így hívják nálunk a tanári melletti társalgó—dohányzó helyiséget — mikor egyszer csak harsány kiabálás tört ki a tanáriban. Kibaktattam és megrökönyödve láttam, hogy a huszonhat éves Bérczes üvöltözik Diribával, az igazgatónkkal és helyettesével, Karcsival. Mint kiderült, a fiú egyik tanítványa indult történelemből az országos tanulmányi versenyen, pontosabban indult volna szegény, ha a tanár úr nem felejtette volna el közölni vele a szóbeli forduló időpontját, ami természetesen a múlt hétre esett. A dolog azért kínos, mert a gyerek egész nyarát az írásbeli dolgozat elkészítésére áldozta és a munka állítólag igen jól sikerült. Megengedem, hogy valami igazsága akad Bérczesnek is, hiszen csak pár hónapja tanít, kicsit jogosan sérelmezi, hogy senki nem figyelmeztette,

senki nem segítette. De azért sakálként üvöltözni az igazgatóval — igencsak szokatlan reagálás volt. Mikor jelezték neki, hogy a szóbeli terminusát már hetekkel korábban föltüntették a hirdetőtáblán, ő valahogy így válaszolt: „Ki a jóisten győzi elolvasni azt a tömérdek marhaságot, ami kinn van azon a rohadt táblán.” Mindezt persze bömbölve és cifra káromkodásokkal fűszerezve. Azért nem teljesen komplett a gyerek.

No most már abbahagyom, későre jár, és még olvasnom kell hála istennek.
Várom soraidat — attól tartok.

Üdvözöl: Anna

12. levél

Szóval csirke és csirke. GOSTAT-csirke... Egyébként sejtem, milyen lehet az. Fantasztikus, hogy némely gazdasági rendszerek mivé tudnak deformálni egy olyan mutatós állatot, mint például a csirke... Dehát ha jut háztól is, akkor azért néha csak megvigasztalódsz.

Tudod te azt, hogy hányféleképpen lehet elkészíteni a csirkehúst? A dolog ott kezdődik, hogy már maga a csirkepörkölt is végtelen számú megújulásra képes, ha nem minden egyes alkalommal a gyomorban gipszként megkötő nokedlivel párosítjuk. Hogy csak a legközelebbi és szintén nem a leggyomorkímélőbb megoldást említsen: túrós csuszából semmihez nem fogható különlegesség, fölséges — és ami nem utolsó szempont: nagy létszám estén igen gazdaságos — eledel kerekedhet. Igen gyakran örvendeztetem meg vele a gyerekeket. Már az étek színe is gyönyörű: az aranyló, izzón vörös barnás zaft és a hófehér túrós, tejszerű tészta egymás mellett!

Aztán én gyakran készítek, úgynevezett részes csirkét.

A csirkedarabokat enyhén beszódom, gondosan beburkolod vékonyra szelt szalonnadarabokba, kikensz zsírral egy jénai tálat vagy tepsit, az aljára szépen sorban elhelyezel egy réteg szalonnába öltöztetett csirkedarab-réteget, megszórod borssal, sóval, tárkonnyal, majorannával, kakukkfűvel és még mindazzal a csodafűvel, ami csodakertedben megterem, rálöttyintesz egy deci tejfelt, nota bene tejszínt, majd ráteríted a második réteg húst, mellyel éppen úgy bánsz el, mint az alatta lévővel, aztán következhet a harmadik sor, ha van, végül pedig rácsurgatsz az egészre vagy félliternyi fehérbort, az egészet leszigeteled még egy tejfölréteggel és beküldöd a tepsit a sütőbe.

Mivel azt írtad, hogy tejtermékekhez könnyen és bőségesen hozzáférsz, hát ehhez a csirkéhez túrókrokettet bátorlódok javasolni; túróból, lisztből, borsból, sóból kis pogácsákat készítesz és olajban vagy zsírban kisütöd.

Dehát ezek csak hirtelen fölvillanó ötletek, csirkéből sok millió étel készíthető.

A múltkor megemlést Bérczes-dologról annyit, hogy beszéltem a fiúval, elég érdekeseket mesélt. Mint kiderült, a botrány másnapján persze hívatta a Diribá és a helyettesek és a párttitkár és persze mindenki alaposan lehordta, de az a furcsa, hogy végül is igazán senki nem haragszik rá. Úgy tűnik, hogy egy kicsit mindenkinek tetszik, hogy valaki egy gyerek miatt képes ennyire indulatba jönni. Hogy egyáltalán valaki még képes indulatba jönni. A Diribával még konyakoztak is a végén.

Tulajdonképpen most, hogy az egészre visszagondolok, a legérdekesebbnek az a megdöbbenés tűnik, ami a kollégák képére kiült, mikor ez a taknyos üvöltözni kezdett a főnökökkel. Egy tanár, aki kiabál! A saját igazgatója előtt! Aki káromkodik, mint egy kocsis! Ilyent még a kollégák nem láttak. A tanárnak — ha nem a gyerekek között van persze — csendesnek kell lennie, nyuszinak, mosolygósnak. A tanár az udvarias, szerény, kedves és akkor a legboldogabb, ha nem veszi őt észre senki.

A pedagógusságról jut eszembe: azt írod, érthetetlen előtted, hogy egy középiskolai tanár a múlt rendszerben ne tudta volna kitaníttatni gyermekeit. Ebben igazad van — éppen ma mesélték, hogy a mostani iskolám elődjében, a református leánygimnáziumban a mindenkori igazgató tízszobás szolgálati lakásban húzta meg magát, ma ebben a lakásban egy százfős kollegium fészkel, no szóval akkoriban valóban kissé más volt még a pedagógusok, legalábbis a középiskolai pedagógusok társadalmi megbecsülése —, de hát az én apám sajnos nem volt pedagógus, pontosabban az volt, de ott nem taníthatott, mert tizennyolc után nem volt hajlandó letenni az esküt. Ha hajlandó lett volna, akkor talán ma orvos vagyok és talán . . . no de hagyjuk, nem tett esküt és ezért elbocsátották az állami iskolából. Igaz, hogy később néha, egy-egy évet tanított még felekezeti iskolákban, nyilván egy ilyen periódusban volt harminchatban is, mikor te találkoztál vele, de ezek csak átmeneti időszakok voltak, egyébként egy malomban volt kalkulátor, ami ugye egy görög-latin szakos számára nem a legstílszerűbb foglalatosság. Egyébként ha néha pár hónapra föl is vették óraadónak, akkor — ősi református család a miénk — azt vagy a ciszterek, vagy a zsidók tették meg. Igaz, hogy ugye nálunk nem volt református iskola.

Pedig szegény apa nagyon tehetséges volt. Az egyetem után állítólag Csengery professzor akarta maga mellé venni, de ő nyelvtudásának csökevényes voltára hivatkozva elhárította a tudományos pálya lehetőségét magától. Gyakran mondogatta mindket buzdítandó, hogy a tudományos pálya legfőbb alapja a nyelvtudás. Mindehhez tudni kell, hogy ő legalább hét nyelven olvasott folyékonyan. Soha nem felejttem el, hogy második férjem, aki latin szakos volt, egyszer, mikor már az öreg velünk élt és közel járt a 70–80-hoz — havi háromszáz forint kegydíjat sikerült neki kijárni nagy protekcióval, szóval Laci egyszer megakadt egy fordításban, még arra is emlékszem, hogy Tollius szöveg volt, valami útleírás, és akkor apa kezébe vette a könyvet, megköszöri a torkát és a maga jellegzetes mély, erőteljes hangján elkezdte olvasni és fordítani zökkenő és megállás nélkül a közép-latin szöveget magyarul. Pedig akkor már legalább harminc éve nem foglalkozott latinnal.

Szóval, ha tanár marad, talán sok minden másként alakul. Dehát ez már teljesen mindegy. És az is lehet, hogy talán így volt ez jó. Hogy tizennyolc éves koromtól csak magamra számíthattam, hogy kezdettől rákényszerültem arra, hogy eltartsam magam, hogy sokat dolgozzam a kezdetektől mind a mai napig, hogy anyagilag mindig függetlenítsem magam a külső körülményektől, családtól, szülőktől, gyerekektől, férjektől.

De már megint nagyon sokat fecsegetem, későre jár egyébként és még el kell olvasnom néhány Csehov-elbeszélést, képzeld megkaptam féláron oroszul a Csehov összest és most ebből próbálom újraolvasni mindazt, amit már magyarul ismerek, elég jól megy. Írhatsz.

Anna

KÁNTOR ZSOLT

Számok szirmaiba záródik

*Lassan, mint duzzadt, karikás szemek
becsukódnak a lépcsők. Nem nézi a báz
önmagát. Csak recseg, ropog a fagyban.
Az ősz szétesett. Nézéseden átnő a rét.
Befűzi rettegésedbe a vágyat.
Izolált alázat.*

Halottak napján szembesülünk leginkább azzal, hogy mennyire törekeny az a világ, amelyet érzékelésünk és memóriánk állandó működése varázsol közénk. Hiszen a temetőben úgy találkozunk szeretteinkkel, hogy a sír látszólagos valóságát neveltséges és képtelen nem-valóságnak bélyegzi hitünk, reményünk, szeretetünk; ha ők nincsenek többé, akkor mi sem vagyunk igazából. Ezt a találkozást jeleníti meg Dippold Pál rockja. A video-klip elemzés módját használja, de míg a klip a világ széttöredezettségének élményére épít, ez a szöveg éppen helyreállítja a széttört egységet, párbeszédet hoz létre az itt és az ott között, szemérmesen vall a szentek egységéről.

Sz. L.

DIPPOLD PÁL

Keselyű rock

Köznapi kijárat megtisztított agyvelő emlékfény szemben nézz a szemembe a szemembe nézz makulátlan szürkeállomány fehérállomány rostok pályán tekervények hozzávetőleges féltékék Tű pupillaközépbe ez korábban szűkült-tágult Most felrobbanhat Két gomb: gyönyörű szép szürke szemem Indul emlékfolyam szikár lidérc vagyok világtemetőkből mind az összesben ott settenkedem keresztFák; Csillagok hajolnak Felém sírkő a szívem Kriptadobogó őszirózsa szirma száll huzatos Halotti park Ezen a Napon hegycsúcson töviskoszorú járkálok magasból mélybe meg fordítva Most Kimondási Kényszer van: pillanatnyilag kisgyerek vagyok; vesztés; elárult; itthagytott; Fészszevesztett toloncolt madár; Riadó: Hullák felállni: Hozzám: Sorakozó: Vigyázz ~ Ellépek Fal előtt Szembesítés választani kettőt század Tagjai közül ők egymás mellett kéz a kézben sírkerti díszszemlén Papám Mamám csontházaspár ottan//érzelem Támad Bennem ezért Beazonosítok Néven nevezem őket ez nem kizárólag önmegszólítás Szerbusztok Hogy Vagytok És te kisfiam egyszerre válasz kongó Helyzethez méltó krizantémus szavak ki — be koponyákból Hajvirág Nő Férfi Töletek lettem Én Szerbusztok mi a Pálya Hát kölcsönös könnyezés piros és sós folyadék szemekből vigyázz nagyon szemed elárvul Vért sírok mert szomorú lettem Hát Szerbusztok csak hoztam nektek Most egyMagam Talán hasznát veszitek aztán éreztétek jól magatokat és vigyázatok Kire Mire Rám gyerekeimre belőlünk Majd úgyszintén por lesz Potenciális csontszilánkok koponyaritkulás százéves kutacsok már most Hasad szét Fejem lágyan fáj lágyan kéne útrakelni Rá mert mit látnak belőlem ezek a gyerekek [?] szárnyam bontom úgy elszálllok szél szava leszek Nekik sorakoznak örökkön örökké az én gyerekeim a lányok meg a Fiú vér a vérből itt-ott Bizonyos és Mit folytat szeméből majd az anyuk vért sír mint Mi most Szerbusztok Ez a Pálya Bemutatom nektek a menyeket természetesen ő unokáitok anyja énfelőlem fogjatok kezét és látjátok ezek itt meg a gyerekek és látjátok ez a pálya Agnoszkálunk agnoszkálásunk kölcsönös leképeződésünk Ebben az időben szemhéj csukott pillaszürte fény könnykőd ~ párapamat Át Felétek egységes szabadcsapat túlszalad túl világon túl mind az összes létezőn a nem létezőkön is túlme gyünk Lelki igazgatás föl-le oda-ide Azért Egy-máshoz tartozunk Tudniillik genetikai lánc Ami rajtunk örökléstani tényező letéphetetlen fényes erős Ragyog Vakítsatok [!] Mi nem kell: gyertya, mécses, virág, koszorú, kapa, gereblye, sírkő Sír se kell Hiszen Még a fák is sírnak semmi se kell; csak állok itt előttemek mögöttem akik így helyezkednek előttem majd; Töletek lettem Én

1989. nov. 2.

118

Márai Sándor elfelejtett színdarabja

Amikor Márai Sándor 1921-ben Berlinbe ért, a német expresszionista költészet lett meghatározó élménye, mindenekelőtt Werfel lírája, amelyből fordított, s a vele sok tekintetben rokonnak érzett Kafka, akinek kisprózáját először ő szíjlaltatta meg magyarul. Felfigyelt a cseh Březina költészetére, és Strindberg-előadásokat nézett meg Reinhardt színházában. „Az -ember-, a meggyalázott humanitás akkor olyan műsorszám volt az új német irodalomban, mint egy varietében a fókák” — emlékezik vissza az *Egy polgár vallomásai* második kötetében. S amire nem szívesen gondolt vissza: 1918–19-ben a *Vörös Lobogó* munkatársaként már megismerkedett és megbarátkozott a Kassák Lajos képviselte avantgarde-dal, maga is az izmusok magyar szóhasználatával élt Kassákról szólva: „... ami nála világnézet, az nemcsak filozófia s erő, törvényekbe nem foglalható, nem korlátozható, viszonylatok összegződéséből származó, külső életet irányító. Korlátlan és örök probléma.” Kassák „vagy belefér a hitt végtelen síkba, vagy fölösleges felmetszeni a fejlődés égnék szaladó ívét”. Egyszóval nem egészen idegen világba lépett be Márai, amikor a *Menschbeitsdämmerung* című expresszionista antológiába lapozott bele, amikor Else Lasker-Schüler költeményeit tanulmányozta. S bár az ő első verseskötetei még igencsak eklektikus érdeklődésről tanúskodnak, Schnitzler-tolmácsolása a századforduló bécsi művészetének jelenlétét mutatja az ifjú Márai gondolatvilágában, forradalmak és összeomlások forgatagában, a zendülés és elégedetlenség évadában az ifjú magyar poéta és a német egyetemek látogatója a megszokott polgári rendből való kilépés, az áttörés és feltörés esélyeit latolgatja.

Az otthonát és honát veszített költő a humanításban és az emberiségben véli megelélni (számtalan nemzedéktársával együtt) a még lehetséges közös vállalkozás célját: az irodalom nem több és nem kevesebb, mint (egy, ki tudja, mennyire megvalósítható) közösségi cselekvés. Az expresszionizmus „ember”-irodalma nem csupán azzal tűnik ki, hogy vissza akarja állítani az individuum, rajta keresztül pedig az individuumok összességének tekintélyét, hanem azzal is, hogy a gesztus-nyelv módozatait keresi. Ezért igyekszik újszerű színpadi formákra bukkanni, megfosztani a színházi előadást az esetlegességektől, az egyedi esetektől, s az általános, a közös, a jelképszerű, a példaértékű felé irányítani.

Márai visszatekintve saját pályájára, önkritikus szomorúsággal állapította meg: „A műfaj egy napon eltévedt, ez kétségtelen, mondja a néző. Ez gyakran megesik, minden művésszel és műfajjal, akinek és amelynek sikere van. Egy napon derogál az, amihez értünk, s valami mást, magasabbrendűt akarunk csinálni. S ilyenkor majdnem mindig melléfogunk.” (Pesti Hírlap 1944. jan. 1.)

Talán nem nagyon erőszakolt a párhuzam: Márai már kiadta első verseskötetét, újságíróként elismeréssel debütált, megmártózott a forradalmakban, amelyektől megújulást várt. Megírta első bírálatait rokonszenves és kevésbé rokonszenves irodalmi művekről, Török Gyula mellett egy másfajta író-létbe látott bele, s már ekkor Krúdy Gyula alakja magasodik az élmények fölé. De a „zendülő” kevésnek és erőtlennek hiszi kora „polgári”-nak bélyegzett irodalmát, a siker ekkor még nem félreértés, de már a beérkezetttség jele az önmagát, hangját próbáló kezdő előtt. Elhatározza, hogy valami mást csinál, magasabbrendűt. Berlinben „Négy nap és négy éjszaka megírtam (...) a színdarabot.” Azt a színdarabot, amelyet egy német város kísérleti színpadán is előadnak,

igaz, csúfos bukás józanítja ki a „melléfogó” szerzőt. A *Panaszskönyv* (Košice 1922.) című Márai-kötet utolsó lapjainak egyikén találjuk meg: mi jelent meg eddig a szerzőtől. A jól ismert verseskötetek mellett (mint amilyen az *Emlékkönyv* és az *Emberi hang*) ott a *Marenka változásai* című regény, amelyet „sajtó alatt lévő”-nek tüntet föl, s amelyről a címen kívül szinte semmit nem tudunk, valamint *Männer* (*Ein Spiel in 5 Bildern*) címmel ama bizonyos színdarab, amelynek születéséről és színpadi kimúlásáról az *Egy polgár vallomásai* tudósított. Megleljük a pontosabb eligazítót is: 1921-ben jelent meg Berlinben, az Oesterheld und Co. Verlagnál.

A kutató könyvtárba siet, bibliográfiákat tanulmányoz, s minekutána Magyarországon nem leli nyomát Márai e valóban létezett színművének, NDK- és NSZK-beli könyvtárakkal kezd levelezésbe, hátha valamely központi katalógus tartalmazza a szerző nevét vagy munkája címét. A német alaposággal fogalmazott válaszlevelek tanúsága szerint reménye hiábavalónak bizonyult, a kutatás jelenlegi fázisában a német szöveg elveszettnek látszik. Minthogy a német nyelven írt színműnek csak a címét ismerjük, szöveg egyelőre nem került elő, s minthogy feltehetőleg csekély példányszámban jelent meg, maga a szöveg elveszteként minősíthető. Azt sem tudjuk, mely városkában adták elő a *Männert*, hogy legalább az ottani levéltárban, színházi hagyatékban (ha csak nem pusztult el a II. világháború folyamán minden) folytathatók a nyomozást.

A szerencsétlenségben azonban mindig akad valamelyes szerencse. Kétségbeesett keresésünkör néhány feltételtől tettük függővé további munkánkat.

1. Márai ugyan német (és francia) lapok munkatársa volt, cikkeinek jelentős részét azonban magyarul is megírta, és magyarul is közzétette, szépirodalmi jellegű írásait bécsi és kassai, valamint pozsonyi, újságcikkeit többnyire kassai lapokban.

2. Németül és franciául elsősorban publicisztikát művelt, kimondottan szépirodalmat kevésbé. Amennyiben német nyelven színművet írt, aligha elképzelhető, hogy ennek magyar változata ne létezne.

Ezekután vettük kezünkbe a Magyarországon erősen hiányosan és jórészt mikrofilmen található *Kassai Naplót*, amelynek 1922. január elsejei száma 9–10. lapján örömmel fedeztük föl a *Férfiak* című színmű harmadik képét. (A keresésben Gyüre Lajosnak a lapról írt monografikus feldolgozása segített.)

S bár a sajtóhibás, sorkihagyásos közlés csupán az öt képből álló színmű középső részét adja, minden bizonnyal a legfontosabbat (hiszen ezért választotta ezt Márai egy lap újjévi számába), a részletből következtethetünk az egészre, s nyugodtan állíthatjuk: az expresszionizmus igézetében alkotta meg Márai korai színdarabját. Azokat a jellegzeteségeket fedezhetjük föl, amelyeket más, expresszionista művekben fölélhetünk. A III. kép az idősebb és a fiatalabb fivér párbeszédét adja, olyan módon, hogy az idősebb mindössze néhányszor végszavaz, valójában a fiatalabb (Pál) extatikus monológiát kapjuk. A lázadó, önmagát kereső, egyéniségét a végsőkig feltárni akaró, a mélyből feltörő fiatalság kiáltása hangzik, vég nélküli mondatokban, a világot antropomorfizálva, s a világban is fölfedezve az ént, amely immár nem akar elnyomott lenni. „Én elég erős vagyok magamnak” — hangzik a magabiztos kijelentés, s a tagadás sem kevésbé határozott: „Minden érverésetek, ami más tempóra ment, mint az enyém, odaütődött hozzám, s kilengett nagy hullámokban bennem az élet, amit ti éltetek. Az én életem volt olyan jó anyag, mint a tiétek”. Az én és a ti csap össze a monológban, a felelősséget érző én s a ti, akik megpróbálták az énré ráerőszakolni a hagyományos rendbe szoktatott életet. „Én olyan tisztán és csodálatosan kerültem közétek, mint egy gyönyörű kehely, tele illatos itallal. Aztán inni kezdtek belőlem az évek, az illatom elpárolgott, minden év egy mély korttyal leapasztott s egy piszkos szál ott hagyta nyomát köröskörül a serlegen.” A ti — tehetetlen tömeg, a föld urai, akik ellenében érkezett az én. „Én talán Krisztusnak érkeztem közétek, s lerángattok magatok közé és csak ember legyek? Mi mind valami titkos rendeléssel jövünk a létre, s

engedjük, hogy kitanítsanak valami emberi mesterségre.” Az Én, a gyermeklelkű, aki még érzi a természettel való egységet, aki maga is még egy darab természet, a világ meghasadtága előtt létezett állapot egyéne. „Mi tudunk beszélni a nappal, része vagyunk még a fénynek, a hőnek, a mozgásnak. Az Isten illata árad belőlünk.” Az elektromos életüzemmel, a doktriner hangyabollyal szemben az én a névadó, aki isteneket szólít néven, s érti még az állatok szándékait. „Ti megmérgeztétek a földet, céllá prostituáltatok a világ gyönyörű céltalanságát, ahogy kóvályog nemlétezőn egy nemlétező űrben...” Az én emlékszik még az első, ősboldog tornamozdulatokra, az őserdő gyantás szagára, a kezdetre. Az erőszakos fejlődés révén kialakult az életnek jelenlegi normája, rendje és kényelme. Az ennek azonban elege van ebből, szeretne kiszabadulni önmagából.

Körülbelül ennyit mond el ez a kép, és ennél többet aligha sugallhat az egész. Valószínűleg a szellemi lázadás itt ér a horizontra, ennek kimenetele talán a következő képekre marad. Ami azonban figyelemre méltó: jóllehet Márai érdeklődő tolmácsa a német expresszionista lírának, sem verseiben, sem pedig később megjelentetett *A mészáros* című regényében nem él a stílusnak itt szemelvényesen bemutatott expresszivitásával, jóval ritkábban használja stílusértékként az idegen szavak magyar képzővel ellátott alakjait, s nagyon kívéssé törekszik oly egyszerű kifejezések alkotására, mint ebben a színdarabészletben. A német szöveg ismerete nélkül csak tétován állíthatjuk, hogy előbb volt meg a német szöveg, s ezt adaptálta magyar nyelvre maga a szerző, s a stílusban érzékelhető idegenség ennek tulajdonítható. A felkiáltások, a kusza felsorolások halmaza azonban valószínűleg nem teljesen innen magyarázható; bár ez a fajta látomászerűség alapján különbözik az érett Márai nagyszabású látomásaitól. Itt az ember felnőtté válása, a gyermekkor önfeledtségétől a rendbe kényszerültségig ívelő folyamat keresi a leginkább érzékletes szó- és mondatfordulatokat; a kifejezőeszközök vad burjánzására bizza Márai azt, amit kései prózájának „gondolati lírája” fog megvalósítani. A köznapi itt természetszerűleg csap át az allegorikusba, az *énnek* és a *tínek* az állandó szembeállítás a mindennapnak is félelmetes hangulatot kölcsönöz. „Líra. Nagyon tehetséges vagyok még mindig. Nem bírom leszokni ezt a tizenhatéves pátoszt. Ez egy selyemfal köztem és köztetek, s másként látjuk rajta keresztül egymást. Közönyös, hogy ti milyennek láttok engem. — De én látlak titeket, tehetetlen tömegben, gigantikusan — (elfult sikoly) — férfiak — ...”

Az *Egy polgár vallomásai* második kötetének első fele igen visszafogottan érzékelteti: miféle erők és elfojtottságok tették küzdelmessé az írói tervein töprengő, az alakuló weimari Németország zűrzavarában bolyongó, sokféle érdeklődő, de útját még egyértelműen nem látó ifjú életét. A zendülő Márai leszámolt a belénevelt eszmékkel, és kételkedni kezdett az apák világának eszményeiben. S a leszámolás közepette elvesztette otthonát, hazáját, maga lépett ki az atyák, az elődök világából. A menekülés egy formájának számíthatjuk, hogy németül és franciául írt, s a hazakeresés egy másik formájának vélhetjük, hogy anyanyelve eszköztárával kísérletezik. A kilépés és eltávozás gesztusa félreérthetlenné válik, mikor Kassáról Lipcsébe, majd Frankfurtba és Berlinbe utazik, Weimarban keresi Goethe nyomait, végül Franciaországban tölt huzamosabb időt, míg Budapesten csak átutazó. De nem csukja be maga mögött teljesen a kaput, hiszen levelez az otthoniakkal, a budapesti író társakkal, kapcsolatot tart az újonnan megalakult Csehszlovákia magyar író társadalmával. E színdarabja az író életművében egyszerűségével jelzi az emberi és szellemi válságot, a történésekből való kirekesztettség, a végig nem élhető élet tapasztalatát, amely másképpen megfogalmazva egy töredéknek is témája lesz, *Föld* című, valószínűleg teljesen sosem elkészült regényének. A színdarab meglepő korai magyar expresszionista kísérlet, Kassák köréből is származhatott volna, és később hasonlóval kísérletezett Földes Sándor, a szlovákiai magyar irodalom keveset emlegetett, egykor Szántó György és Fábry Zoltán által nagyra hivatottnak vélt lírikusa és színműirója.

Fábry Zoltán Márai első kötetéről írta: „Döbbenetes virtuóz összemarkolás; fájó görcsbe szorítva minden: kis perc, mindennapi gesztus... és mindenki perce, mindenki mozdulása... és hirtelen grimaszos mosollyal megint elengedve. Játék és halálos szívmarkolás, csontzörgetés (...) A kortárs jövőbe kérezkedő keserősége... a tehetetlen fáradtság vádoló hangja, emberformálása. Az új utak kezdetén ott áll a kikristályosodott emberi hang: Márai Sándor.” 1926-ban, a szlovenszkói lírai antológiában Márai ekképp jellemezte önmagát: „Évek Berlinben és német városokban, ahol hajlandó voltam azt hinni, hogy mindennek a végére juthatok, és évek Párizsban, ahol megtudtam, hogy mindennek a lelegején vagyok.” S végül a háborús fenyegetések árnyékában, a testamentum szándékával:

„Minden eljött az életben, amit a decembertől és az ünneptől reméltünk, mikor még gyermekek voltunk. Minden eljött, csak nem egészen úgy, ahogy reméltük, s főként nem akkor. S egy napon megtudtuk, hogy az egész élet ünnep volt, s lassan megkapjuk az összes ajándékokat, az életet, a szerelmet, a barátságot és a halált. Ezek a nagy ajándékok. De mindezt hétköznap kaptuk.” (Képes Vasárnap 1940. XII. 8.) A *Férfiak* című színmű ifjabb testvére, Pál ezt a teljes életet akarja birtokba venni, s ekkor még nem ér rá arra figyelni, amit a Logodi utcára éjszaka kipillantó költő-szomszéd is csak élete vége felé tud meg: egy ismeretlen nagy Úr vendégeként jött e földre.

GEORGE HERBERT

Kelletlenség

*Uram, tégy gyengéddé, ne sértselek!
Barátok közt, rögtön, ráérezek
Hogy mi lebet
Barátom szándéka és mit szeret:
Nem bánnék baráttal, abogy Veled.*

*Ha bárki jóbireben szennyezi,
Megkivánja a barát-becsület
Megvédeni,
Gáncs szeplőjétől menteni:
Nem bánnék baráttal, abogy Veled.*

*Barátom köphet tiszta padmalyon;
Aranyat kér? Hát adom pénzemet;
A szegényt kint hagyom,
S velük Téged tornácomon;
Nem bánnék baráttal, abogy Veled.*

*Ha barát igénylené e helyet,
Érdekem ellen néki engedek,
De ha kegyed
Szívem kéri, Tenéked nincs helyed:
Nem bánnék baráttal, abogy Veled.*

*Amit tettél, nem tebetné barát.
O, irjad ércbe, mit tett Istened,
Vérével öntözte a fát, ő
Hogy megvegye, mit ember meg nem ád,
ki ellenséggel jobb, mint Teveled.*

Károlyi Amy fordítása

Márai hazatér

Korunk egyik sajátos jelensége, hogy milliók kényszerülnek emigrációba. Voltak már emigránsok más században is, de ilyen nagy és ilyen egész népeket magával sodró mozgalmak nem fordultak elő a mi századunkon kívül, talán csak a népvándorlás idején. Így tehát emigrációról mint igazi szociológiai tényről, csak a huszadik század második felében beszélhetünk.

Ez az emigráció saját jellegzetességekkel rendelkezik. Ez főleg az intellektuális és politikai menekültekre áll, akiket politikai események kényszerítettek erre a lépésre. Hatásuk különösen nagy.

Annak idején a magyar politikus, Pfeiffer Zoltán mondta a magyar száműzöttek egyik ülése alkalmából: „Az emigráció szörnyű. Ha még egy évig tart, mindegyikünk lesüllyed a saját nivójára.”

Ez a szellemes kijelentés mély igazságot tartalmaz. Otthonunk, családjunk, társadalmunk nemcsak támogat, hanem irányt is szab nekünk. Nem tudunk túl mélyre süllyedni és nem tudunk túl sokat emelkedni. Ellenben ha a hazáját elhagyja az ember, mindez egyszerre megszűnik. Önmagára van utalva és a társadalom nem nyújt támaszt. Ez azzal a következménnyel jár, hogy sok emigráns, elveszítve a társadalom támogatását, lezuhan, és szellemileg, valamint erkölcsileg tönkremegy. Másokra az emigráció és a honvágy éppen ellenkezőleg hat: igen nagy magasságokba jutnak el. Érdekes lenne, ha egyszer egy kutató megírná — szociológiai és szellemtörténeti szempontból — az emigráció szerepét. Nyilván az derülne ki, hogy az emigrációnak hatalmas szerepe van minden nemzet életében, főleg ha az csak időszakos vagy legalábbis kulturális termékei haza tudnak jutni.

A mi időkben volt emigráns, aki sokat tett nemzetére és kultúrája szolgálatában: ebből a szempontból tipikusnak mondható a polgárháború utáni dél-amerikai spanyol emigráció. A spanyolok széjjelszóródtak a spanyol közép- és dél-amerikai köztársaságokban és ott kezdeményezték a „Hispanidad” újraéledését. Ez ma politikai tény és nekünk európaiaknak rendkívül nagy szolgálatot tesz. Közöttük volt az, akit én a spanyol emigránsok körében a legnagyobbnak tartok, Don Salvador de Madariaga, a híres történész. Őrála jogosan lehetett mondani, hogy nem hagyta el Spanyolországot, hanem magával vitte országát és jobban szolgálta külföldön, mintha otthon lett volna. Könyvei, melyek Dél-Amerikában jelentek meg, visszasugároztak Spanyolországba és ott sok fiatalnak mutattak utat. Még annyit szeretnék hozzáfűzni, hogy Don Salvador felesége magyar asszony volt, akinek a támogatása sokat jelentett a nehéz időkben. Hála Istennek Don Salvador röviddel a halála előtt még hazatérhetett.

Feltételezhetjük, hogy a spanyol emigráció hazafias működésének nem kis része volt abban, hogy az országban sikerült valami, ami majdnem egyedülálló a történelemben: békés átmenet egy diktatórikus rendszerből egy jól működő demokráciába. Már a hatvanas években tapasztalhattam a lassú közeledést az otthoni rendszer és az emigráció között. Ennek egyik eredménye az, hogy ma Juan Carlos király pártokon felül álló vezetése alatt békében és barátságban dolgozik együtt a szociáldemokrata Felipe Gonzalez és Franco volt minisztere, Manuel Fraga Iribarne. A hidat közöttük olyan emberek építették, mint a már említett Don Salvador de Madariaga, avagy a megboldogult Pablo Casals, vagy Salvador Dali.

Voltak olyan emigránsok is, akik nem hazájukat szolgálták, hanem külföldre vitt gyűlöletükkel megmérgezték a légkört. Ilyen vonatkozásban említhetjük Edvard Benešt,

az emigráció politikai Napóleont. Mint emigráns serényen dolgozott, rengeteg eredményt ért el, de mindaz, amit tett, negatív előjelű volt. Neki köszönhető, hogy milliónyi embert kitelepítettek. Beneš volt Amerikában a magyarellenes propaganda gonosz szelleme. Neki még az is sikerült, hogy a Kossuth-mítosz, amely Amerikában élt, és nemzetünknek használhatott volna, legalábbis egy időre elhomályosult.

A nagy emigránsok körében találjuk honfitársunkat, Márai Sándort. Évtizedekig élt a hazától távol, de nem vesztette el hazáját, ellenkezőleg, szenvedésein keresztül gazdagította a magyar irodalmat és a magyar kultúrát. Művei, mint a *Halotti beszéd*, a világirodalom részei. Márai azonban több volt mint író, polgár volt, nyelvünk művésze, emigráns is, de az emigrációban mindenekelőtt és mindvégig magyar patrióta, és ezért nagy európai.

Márai polgár volt, büszkén „polgárnak” vallotta magát. Ez a szó, hogy „polgár”, a politikai események miatt ma már majdnem ismeretlen fogalom, vagy ha használják, akkor elferdítve, tartalmától megfosztva. Polgár helyett sokszor a „bourgeois” kifejezést alkalmazzák, olyan szóval, mely egyáltalán nem fedi az igazi polgári felfogást.

A polgár fő jellegzetessége, hogy független ember. Büszkén vallja hűségét elveihez, nem szolgálja az idők szellemét, kitart értékítélete mellett. Szolgálja a szabadságot, mert egy polgár csak szabad rendszerben, a szabadság atmoszférájában tud létezni. Azonkívül szolgálja a szellemiséget, a kultúrát; gyűjtő, esztéta, gazdagítja nagy szellemi hagyományainkat.

A polgár nem volt kapitalista a szó XIX. századi értelmében, de nem is válhat egy totális rendszer támogatójává. A totalitarizmus és a polgárság kizárják egymást. Egyik fő jellegzetessége a tolerancia és a nagy hagyományokhoz való hűség. Ápolta azokat az örök értékeket, amiket a múlt ránk hagyott. Elővigyázatos is volt. Nem zárkózott el a reformoktól, de ahogy Burke mondta volt, nem akarta lebontani a kerítéseket, mielőtt meg nem érdeklődte volna, mi okból állították fel őket eredetileg. Szóval haladó, de megfontoltan haladó volt. A csillagokra tekintett, de lába nem hagyta el az ősi földet.

Ez a polgár a totalitarizmus által megmetelyezett időben nem tudott élni. Nem fogadta el hagyományos értékeink tönkretételét, a szolgalelkűséget és a primitív erőszakot. Ennek folytán ezek a rendszerek, legyen az Szálasié vagy Rákosié, ellenségünknek tekintették és üldözték. Tragikus tény, hogy mai Európánkban a polgári réteg, amelyhez Márai tartozott, már alig létezik. Található még itt-ott, kis szellemi szigeteken, de ritka lett — és földrészünk szegényebb lett ezáltal.

Márai egyike volt az utolsó magyar polgároknak, de nem adta fel a jövőbe vetett reményét. Ha ezt tette volna, elkallódott volna az emigrációban. Ő azonban írásaiban újra és újra, főleg a számkivetésben, megírta a polgár szellemi eposzát, ráhagyva az eljövendő nemzedékekre, abban a biztos tudatban, hogy lesz egyszer egy szebb jövő, amikor mindennek ellenére újra élednek az ősi erények.

Márai művésze volt nyelvünknek. Írásait olvasva azt tapasztaljuk, hogy hazáját főleg nyelvében találta meg. Ebben látta nemzetünk lelkét, amit mindenekelőtt ápolni kell, mert magányosak vagyunk. Csak akkor maradhat meg népünk, ha megőrzi lelkét. Szerinte a magyarság nemzet, de nem faj, és igazi alapja a kulturális közösség, melynek központja a nyelv. A magyar irodalom és költészet elsőrangú helyet foglal el az irodalomban és költészetben, bár mindig csak kevesek kincse lesz, mivel kevesen lesznek, akik teljes mértékben értik és értékelik jelentőségét.

Nyelvünket nagyon nehéz külföldön megtartani, és ez főleg akkor tragikus, ha százezrével menekülnek hazánk fiai idegen országokba. Ezért találjuk a magyar emigrációban azokat a nagy szellemeket, akik azonnal megértik, hogy fő feladatuk nem a politizálás, hanem a magyar nyelv ébrentartása.

Az emigrációs közéletben a magyar nyelv élharcosa Eckhardt Tibor volt. A magyar hercegprímás Mindszenty József is nagy súlyt fektetett arra, hogy az emigránsok ápolják

nyelvüket, ne hagyják elveszni, hanem őrizték meg külföldön a fiatal nemzedékek számára is, amíg vissza nem térhetnek hazájukba. Népünk harmadik nagy képviselője Márai volt, aki nyelvünkben tartotta fenn hazáját a tengerentúlon is. Huszonkét műve jelent meg külföldön magyar nyelven. Írt és dolgozott egészen haláláig, már csak azért is, mert tudta, hogy művei által hozzásegít számos magyart nyelve megmentéséhez, még akkor is, amikor már nem talált senkit, aki vele anyanyelvén társalogjon. Jőmagam azt mondhatom: ha sikerült bizonyos mértékben megőrizni anyanyelvemet, habár nap nap után más nyelven kellett szólnom, és kevés alkalmam nyílt élő magyar beszédre, ezt Márai írásainak köszönhetem. Az ő érdeme, hogy megőrizhettem és talán gazdagíthattam is szóincsemet.

Márai nyelvhasználatát főleg az élénkség és festőiség jellemzi. Mindig az élő nyelvet beszélte, óriási szókinccsel. Bár tiszta magyar nyelven írt, nem félt az idegen szavak használatától sem, amelyeket meghonosított és ezzel gazdagította nyelvünket.

Márai egész életműve, költeményei, regényei szépséget hoztak életünkbe. Márai azonban nemcsak író, hanem politikus is volt. Nem a szó pártpolitikai értelmében, hanem mint olyan, aki tudja, hogy az igazi politika nem hatalom és állások kérdése, hanem a köz szolgálata. Márai sohasem tekintette hazájának a külföldet, amelyben oly soká élt. Az „ubi bene — ibi patria” sohasem volt a nagy magyar költő jelszava. Ez állt éppen úgy Párizsra, ahol fiatal korában tartózkodott, mint később mindazokra a nyugati országokra, főleg az Egyesült Államokra, ahol az emigráció folytán élnie kellett. Ő magyar maradt még ott is, és a magyar érdeket tartotta szem előtt. De mint magyar hazafi nem volt szűkkeblű nacionalista. Nem szerette az öblös hangon kiáltott frázis-nacionalizmust — magyar patrióta volt.

Nagy a különbség a nacionalista és a hazafi között. Olyan nagy, mint a szeretet és a gyűlölet között. A patrióta szereti nemzetét, de emellett tiszteli a többi nemzetet is; a nacionalista ellenben „imádja” nemzetét, és lenéz mindenki másét. A végén, azaz a történelem nagyobb perspektívájában, a nacionalista mindig árt saját nemzetének, míg a patrióta szebb jövőt biztosít neki.

Ebben az értelemben Márai mindig a kiegyezés embere volt. Olyan Magyarországot szeretett volna, amely tagja Európának. Éppen hazafisága folytán lehetett jó európai. Sokkal korábban tette ezt, mint azok, akik most európaiaknak vallják magukat. Ezt fejezte ki híres röpiratában is:

„Tiszta fajú nép nincsen ma Európában, ahol évezredek történelmi kalandjai kevertek vért és fajtákat, de tiszta nyelvű nemzetek vannak, s nemzet csak ott van, ahol él a nemzeti nyelv öntudata.”

Vagy:

„Európa igazi értelme sohasem lehet a nyelvi és faji egység: tragikus és nagyszerű feszültséget és tartalmat az európaiság fogalmának éppen a nívókülönbségek adnak. Élet, erőfeszítés és áram csak ott fejlődik, ahol különböző szintek erői áramlanak egymás felé.”

Márai írásaiban az európai vámhatárok lebontását szorgalmazta, hogy kicsinyes helyi érdekek akadály nélkül kibontakozhassék az európai szellem. Ez mutatja, hogy igazi európai volt, aki hazája tragikus éveiben is ápolta azt a gyönyörű reményt, amelyet most, Isten segítségével meg fogunk valósítani.

Márai ez év elején elhagyott bennünket. Tragikus volt a halála, mondták egyesek. Én inkább azt mondanám, hogy hajnalban halt meg, nem éjszakában. Amikor elhagyott bennünket, már tudhatta, hogy hazánk felszabadul, hogy hazánkban újra igazi demokratikus magyar élet lesz, hogy hazánk egy szebb jövő felé halad. Így tehát halála bizonyos mértékben békítőleg hatott. Nem volt benne gyűlölet, a szenvedés, a jogtalanság után sem, ami őt érte. Ő nem bosszút, hanem a szerencsétlen múlt végét akarta, hogy minden erőnket latba vessük a magyar és európai jövő érdekében.

Így tehát Márai azt hagyta reánk örökül, hogy eljött az ideje nemcsak a magyar nyelv és a magyar hagyományok ápolásának, hanem a megbékélésnek is. A magyar jövőt nem tudjuk gyűlölködéssel és bosszúvágygal megalapozni, sem a múlt hibáinak felhánytorgatásával. Együtt kell a jövő felé fordulnunk, úgy ahogy ezt szellemében Márai is tette.

Ha Magyarország csatlakozik az eljövendő Európához, akkor jó lelkiismerettel mondhatjuk nagy halottunknak, hogy mindent megtettünk, hogy az ő álmát megvalósítsuk.

Széchenyivel mondjuk: „Magyarország nem volt, hanem lesz” és követjük Márait, aki azt üzeni: „Mindig nyugatra menj, és ne feledd soha, hogy keletről jöttél.”

A Vigilia beszélgetése

Habsburg Ottóval

— *Hogyan látja Európa egységét Ön, aki oly sokat fáradozik érte?*

— Az Európai Közösségben már túl vagyunk azon a ponton, amelyről vissza lehetne térni. Szóval sikerre vagyunk ítélve. Ahogyan én látom, 1992-re sikerül megvalósítani terveink java részét. Nem mondanám, hogy mindet, de a problémák többségét megoldjuk. Ez az egység ma még felmérhetetlen lehetőségeket rejt magában. A Közösség máris a világ legnagyobb gazdasági hatalma, s ez az egységes piac által még inkább növekszik. Gyakran megfordulok mindenféle megbeszéléseken, politikusok, közgazdászok között, akik megpróbálják előre jelezni, mire számíthatnak a kormányok. Tíz év múlva csak három nagyhatalom marad a világon, az Egyesült Államok, Japán és az Európai Közösség, más nagyhatalom már nem lesz.

— *Gazdasági vagy politikai értelemben?*

— Gazdasági és politikai értelemben egyaránt. Szóval az Európai Közösségről elmondhatjuk, hogy sikeres és hatalmas vállalkozás. De még egyet hozzátennék: az Európai Közösség nem akar zárt társaságot alkotni. Tehát új népek is beléphetnek, ha akarnak. Persze a feltételeknek nagyon nehéz megfelelni. Például országunkban óriási problémák lesznek. Elvégre 40 évig éltünk egészen más rendszerben, amely többé-kevésbé tönkretette gazdaságunkat. Lépésről lépésre kell rendbehozni az országot, véleményem szerint fokról fokra kell belépnie az Európai Közösségbe. A kezdet az Európa Tanácshoz való csatlakozás lenne. Ezt úgy érzem, másfél év alatt el lehet érni.

— *Ez ilyen hamar megtörténhetik?*

— Igen. Az Európa Tanács a tagságot politikai feltételekhez köti: az emberi jogok, a kisebbségi jogok és a plurális demokrácia érvényesüléséhez. De azt remélem, hogy a parlamenti választások után Magyarországról is el lehet mondani, hogy megvalósította a plurális demokráciát. Akkor már teljesültek azok az előfeltételek, amelyek szükségesek az Európa Tanácsba való belépéshez.

Az Európa Tanács nem tűz maga elé nagy célokat, ellenben rendkívül hasznos szervezet. Egyrészt kulturális célokat szolgál, másrészt része a Közösségnek. A magyarok képviselői ily módon elsajátíthatják a Közösség munkamódszerét. Legfőképpen azonban a külső biztonság szempontjából tartom rendkívül szükségesnek, hogy tagjai legyünk legalább egy európai szervezetnek.

— *Nem kell-e attól félnünk, hogy az Európai Közösség létrejötte tovább mélyíti a szakadékot Kelet és Nyugat között? Hogy Kelet- és Közép-Európát nem tartják igazán a kontinens részének?*

— Ez a múltban csakugyan gyakran fogalmazódott meg így. Amikor 1979-ben az Európa Parlamentbe kerültem, a többség véleménye az volt, hogy Európa határa Jaltánál van. Ezt a többségi véleményt a politikai bizottság keretében négyen szövetkezve megváltoztattuk. Az első, aki ezt előkészítette, ma már nem az Európa Parlament tagja. A másik egy dán politikus volt, aki sajnos elég fiatalon meghalt. A harmadik egy francia, gaulle-ista politikus volt, a negyedik pedig én. Szisztematikusan, évről évre próbáltuk szélesíteni Nyugat-Európa látóhatárát. Nagyon nehéz harcot vívtunk. Ma már azonban általánosan elfogadott, hogy egész Közép-Európa hozzátartozik a Közösséghez, és a Közösség nem európai, amíg Közép-Európa hiányzik belőle.

— *Nem tarthatunk-e attól, hogy éppen a nyugatiak búzzák le a vasfüggönyt, amikor a magyarok, s most már egyre inkább a többi úgynevezett szocialista ország is megszűntette?*

— Erről szó sem lehet, de csak lépésről lépésre lehet haladni. Nézze, most, amikor megszavaztuk az első nagy segélyt Magyarország és Lengyelország számára, még ádáz harcok folytak, de nem a többi képviselő, hanem a bürokrácia ellen. Hogy a kommunisták ellene vannak, az nem számít, hiszen ebben a kérdésben még az olasz kommunisták is velünk tartottak. Én vagyok a magyar delegáció vezetője, első alelnököm egy spanyol szocialista tanszékvezető egyetemi tanár volt, a jelenlegi alelnök pedig egy olasz kommunista, aki szintén velem tart ezen az úton, így nagy többségre számíthatunk. Úgy érzem, nem fenyeget az a veszély, hogy kizárják Magyarországot Európából. A bürokráciával azonban meg kell harcolni, mert vannak olyanok, akik elsősorban a Harmadik Világ érdekeit képviselik. A fejlődő országok mindmáig hatalmas összegeket kapnak a Közösségtől, és némelyek attól tartanak, hogy lassanként elesnek ettől, mivel Magyarországnak adjuk azt. Én persze Magyarországnak érdekeit fogom képviselni, és remélem, sikerül majd elhárítani a közben fölmerülő nehézségeket, hiszen az elvi megállapodás már megszületett. Tapasztalataim szerint Magyarországnak soha nem volt olyan jó híre, mint most. Ennek több oka van; az egyik biztosan az 1956-os szabadságharc presztízse. A másik Mindszenty bíboros személye. Ebben a világban, amelyben olyan sok a gyáva, nagyon szeretik a bátor embereket. Kellemetlenek, de bátrak. A harmadik ok a magyar emigráció tevékenysége szerte a világon. Ezt az emigrációt igen nagyra becsülik, mert dolgos és elveiben szilárd. Azonkívül Magyarországon önmagában is óriási jelentőségű eredmény ez a mostani felszabadulás. Úgy tűnik, mintha megszületőben volna a nemzeti egység.

— *Mit jelent Európa az Ön számára?*

— Elsősorban szellemi és kulturális közösséget. Persze szükség van a Közös Piacra, szükség van azért, hogy Európa nagyhatalom maradjon, s ne lehessen megtámadni. A legfontosabb azonban az, hogy megóvjuk Európa keresztény kultúráját. Ez Európa legnagyobb értéke, amit meg kell védenünk.

— *II. János Pál pápa ismételten úgy nyilatkozott, hogy Európa egységét a kereszténységnek kell megőriznie.*

— *Úgy van. Ő mindig mellettünk állt.*

— *Csakbogy attól lehet tartani, hogy a szekularizált Európában meggyöngült az egyházak szerepe.*

— *Én inkább azt hiszem, hogy új, erősebb vallási korszak felé közeledünk, már csak azért is, mert az egész modern tudomány és technika több kérdést vet fel, mint amire válaszolni képes. Régebben sok hívő a tudományra hivatkozva pártolt el a hittől. Ma éppen az ellenkezője történik. Alig talál ma olyan igazi tudóst, aki nem hisz Istenben. Talán nem tartozik még egyik szervezett egyházhoz sem, de elvben a tudomány maga posztulálja a hit létezését.*

— *Ha visszafelé tekintünk a történelemben, a Habsburg-báz a katolikus egyház pártján állt, szemben a protestánsokkal. Hogy látja ma az ökumenizmus kérdését?*

— *Katolikusok és nem katolikusok ellentéte ma már javarészt a múlté. Napjainkban egyre inkább a keresztény összefogás korát éljük. Közös ellenfelünk a materializmus. Az ökumenizmust viszont még tágabban értelmezném. Úgy érzem, kapcsolatot kell létesítenünk az iszlámmal és az izraelitákkal is. Az iszlámot közelebről ismerem, tagja vagyok az Iszlám Akadémiának. Hárman vagyunk benne keresztények. Gantin kardinális, egy rendfőnök meg én. Párbeszédet kezdtünk iszlám vezetőkkel, és örvedetes, mennyire megértjük egymást. Úgyhogy bízom abban, hogy beigazolódik Raimundus Lullus mondása: Az iszlám testvére a kereszténység.*

— *Igen. Az ökumenizmus tehát nemcsak a különböző keresztény egyházak egymásra találását jelenti, hanem a vallások egymáshoz való közeledését is.*

— *Azt hiszem, igen. Szeretném, ha a jövőben mind egyesülnének az istenhitben. De az igazi ökumenizmus csak úgy valósulhat meg, ha mindenki teljesen a maga hite alapján áll. Az ökumenizmust nem szabad arra felhasználni, hogy valaki mindinkább felmorzsolja a saját hitét. Természetesen szükség van nagyfokú toleranciára is.*

— *Hadd kérdezzem Magyarországgal kapcsolatban. Ön mindig bazájaként beszél róla.*

— *Ez természetes. Elvégre a pannonhalmi bencéseknél érettségiztem, s gyermekkoromtól fogva beszélek magyarul. Azt hiszem, ma is elég jól beszélem a nyelvet, bár 70 éve külföldön élek. Kapcsolataim Magyarországgal mindig nagyon szorosak voltak, még a második világháború ideje alatt is. Akkoriban Eckhardt Tiborral sokat próbálkoztunk azzal, hogy kimentsük az országot a háborúból. Sajnos nem sikerült. Felvettem a kapcsolatot Kállay miniszterelnökkel is, hogy megmentsük az országot. Törekvéseink nem jártak sikerrel. Az amerikai kormánnyal sokat tárgyaltam a magyar ügyekről. Többször beszéltem Rooseveltnél is, mivel őt nagyon érdekelte Magyarország. Ismerte hazánkat. Kerékpárral bejárta az egész országot az első világháború előtt. Így személyes tapasztalatai is lehetnek rólunk. Ezt próbáltam kamatoztatni. Sajnos azonban túl erős volt a Szovjetunió és Beneš együttműködése. Beneš kezdeményezte a németajkúak kitelepítését Közép-Európából. Beneš vetette föl ezt a gondolatot, amelyet kezdetben Sztálin is, Rooseveltné is ellenezett. Benešnek azonban a végén sikerült elérnie azzal, hogy Sztálinnak azt mondta, Rooseveltné akarja, Rooseveltné pedig, hogy Sztálin akarja. Ezek a szerencsétlenek Benešt használták futárként és ebből származott a baj.*

— *Azt mondják, hogy addigra az elnökön már elbatalmasodott a betegség.*

— Igen. Akkor már halálosan beteg volt. A potsdami tárgyalásokon már nem is volt ott, s még a háború alatt meghalt. Sokszor találkoztam Roosevelttel, és láttam, hogyan hanyatlik az egészsége. 1943 második felében már halálosan beteg volt. Ő maga mondta. Tudta, hogy menthetetlen. Egy évre rá, 1944 augusztusában találkoztunk utoljára. Már megvolt a repülőjegyem Európába, amikor Roosevelttel hívatott. Le kellett mondanom az utat, hogy elmehessek hozzá. A magyar és osztrák ügyekről beszélgettünk. Azt mondta nekem, menjek el az ellenjelöltjéhez is, hiszen választások előtt álltak, és nem biztos, hogy ő ezt még megéri. Aztán itthon bekövetkezett a katasztrófa. Szálasi jutott hatalomra. Roosevelttel még elment Jaltába, s utána találkozott Félix öcsémmel. Ez pár nappal a halála előtt történt. Aztán az egész világ összeomlott. Rooseveltet bizony csapdába ejtették. Azt hitte, mindent rendbe tud szedni az Egyesült Államok óriási gazdasági hatalmával, és Jaltában egyszerre csak szemben találta magát a kemény Sztálinnal. Akkor azt mondta az öcsémnek: az volt az érzésem, hogy Sztálin olvas a gondolataimban. Valójában azonban Roosevelttel tanácsadója szovjet kém volt, úgyhogy a szovjetek mindig ismerték Roosevelttel a kártyáit. Sztálin csakugyan lehengerelte őt. De mondom, ekkor Roosevelttel már halálosan beteg volt. Ez okozta a tragédiáját. Sajnos ez a mi tragédiánkká is vált.

— *Hogyan látja Magyarországot ebben a nagy változásban?*

— Csodálatos fordulat ez nálunk. Az utolsó másfél év alatt rengeteg dolog történt.

— *Sokan osztják azt a nézetet, hogy a leverett forradalom után indult meg a magyarság a morális romlás útján, mivel úgy érezték, senki sem segít rajtuk.*

— Akkor nem segített, talán nem is segíthetett. Itt sajnos bizonyos propagandisták túl nagy reményeket keltenek a magyarságban. Akik kint voltak, azt hitték, hogy segíteni fognak, és megpróbálták tanácsokat hazajuttatni. De utólag senkit sem szeretnék kritizálni. Ami pedig a morális romlást, a korrupciót illeti, az minden totalitárius rendszerben bekövetkezik.

— *Ez a diktatúrával függ össze?*

— A totalitarizmussal még jobban, mint a diktatúrával. Ha minden hatalom egy kézben van, akkor mindig baj lesz. A megoldás mindig a megosztott hatalomban van, melyben az erők ellenőrzik egymást.

— *Ez a demokrácia.*

— Igen, demokrácia, vagy mondjuk, mindaz, ami egy szélesebb értelemben vett demokráciához tartozik. Ez hiányzott eddig nálunk. Így következett be a hatalmi szervek korrupciója.

— *Még egyszer hadd térjek vissza európaiságunkhoz: mit ad bozzá a kereszténység?*

— Mi a szabadság földrésze vagyunk. És azért vagyunk szabadok, mert keresztény civilizáció vagyunk. A szabadságot keresztény argumentum nélkül nem is lehet elképzelni. Csak akkor tudunk igazán szabadok lenni, ha megértjük, hogy az egyén Istentől olyan jogokat kapott, amelyekre ráépítheti az életét. Ez, mondjuk, a mi szabadságunk filozófiája. Még ha nem gondolná is az ember, tény, hogy csak keresztény atmoszférában lehet igazi szabadságról beszélni. És ez nálunk még megvan. Még ha az emberek hallgattak is erről, a kövek beszéltek. Életem egyik legboldogabb napja az volt, amikor 1944-ben, hároméves amerikai tartózkodás után visszatértem Európába, és először láttam megint olyan városokat, ahol nem a bankok vagy a börtönök dominálnak, hanem az egyházak, a bazilikák. Ez jelenti a mi szerencsénket, a mi szépségünket. Ez adja Európát, és ezért kell küzdenünk.

Lukács László

Mai meditációk

— VAHRAM MARTIROSZJAN örmény költő, dramaturg és irodalomtörténész 1959-ben született Leninakanban. Ez a város, amelyet a forradalom előtt Alekszandropolnak neveztek, az örmény humor nem hivatalos fővárosa, tehetséges művészek és sportolók szülőbázisa.

Martiroszjan középiskolái befejezése után 1976-ban jelentkezett a Jereváni Egyetemre. 1981-ben végzett örmény nyelv és irodalom szakon.

15 éves kora óta publikálja verseit. Ekkor jelent meg első verseskötete Érzelmes hajónapló címmel. Színdarabokat is ír és átdolgoz színpadra műveket.

A költő örmény nyelvre fordította a francia Verlaine, Rimbaud, Baudelaire, Mallarmé, Claudel, Cendrars, Eluard, Saint John Perse verseit, fordított a század eleji szimbolisták közül: Alekszandr Bloktól, Innokentyij Anyenszkijtől, Vjacseszláv Ivanovtól és a korai Majakovszkijtől.

Vahram Martiroszjan Magyarországon tartózkodott, hogy elsajátítsa a magyar nyelvet.

VAHRAM MARTIROSZJAN

A háziállatok vörös könyve, avagy napjaink művészetének jelentősége

Mi lenne, ha a világ sorsa felett nem az ember rendelkezne, hanem egy nem emberszabású valaki, aki mindenkinél erősebb s ráadásul nem bír értelemmel. Ereje természetesen ösztönéből fakadna, abból, hogy uralkodjon másokon, következésképp ragadozó lenne. Fölényét kihasználva rögtön és maradéktalanul megsemmisítené áldozatait, s így halálra ítélné saját, halhatatlan fajtáját, vagy esetleg az utolsó pillanatban észbe kapna és megőrizné azt a jövendőnek. S miután ezt a kísérletet nem hajtották végre, eredményt sem várhatunk. Ennek ellenére tarthatnánk egy kis rezervátumban farkast bárányokkal, nyulakkal vagy zsenge özgidákkal. S kegyetlenség helyett az emberi önmegismerés gazdag tanulságára tennénk szert.

Az embert foglalkoztatja a természet védelme, igyekszik meggátolni egyes állatfajok kipusztulását. A háziállatokról már nem is szólva... Életkörülményeiket napról napra javítja, fajukat szakadatlan nemesíti. S az elégedett hála érzése teljességgel kiöli belőlük az élőlények egyik legkínosabb ösztönét, a halálfélelmet. Könnyen lehetséges, hogy utcáinkon hamarosan a vágóhídra önként vonuló csordákkal vagy a baromfifeldolgozóba elégedetten masírozó tyűkhaddal találkozunk, menetük derűs dalocskát fog dúdolni, plakátokat cipelnek majd, vörös vagy más, nem kötelezően előírt színűeket a legkülönbözőbb jelszavakkal. Amíg húsevők vagyunk, ez a kép számunkra természetes. Nevetséges

dolog lenne, ha vadászatot rendeznénk háziállatainkra s azt az illúziót keltenénk, hogy harcolnak a létükért, mintha egészséges versengés folya közöttünk.

Más élőlényekről kívánok szólni, többek között ember és kutya, kutya és ember, ember és ló, ló és ember viszonyáról. Az állatok nevében emberként kívánok szólni. A fent említett farkassal ellentétben ugyanis az ember azt képzei, hogy Isten képére teremtett és ezért annak majdhogynem helytartója a földön. Hogyan fogja az ember, aki néha a természet ragyogó koronája, elrendezni bolygónk ügyeit? Egyelőre csupán a mi bolygónk dolgait.

Lejárt egyes háziállatoknak az ember szolgálatát rögzítő tartós együttműködési megállapodása. Egykor, egy szép nap a többiektől elkülönítve magunkhoz hívtuk őket, munkát, ételt, szállást ígérve nekik. S lehetőségeinkhez képest teljesítettük ígérletünket.

Azután, mivel már nem volt rájuk szükségünk, nekiláttunk a lovak megemmesítésének. Azért a lovakkal és nem a szamarakkal kezdem, mivel a lovak a késői középkortól kezdve egészen a XIX. század végéig, legalábbis a lírában, a szerelmi költészettel egy szinten holtversenyben a negyedik-ötödik helyet foglalták el. Vajon ezzel fizettük meg hűségünk árát, vagy a titkos élvezetnek örvendtünk, ami akkor játszik velünk, ha gonoszak vagyunk. Hiszen előbb-utóbb megmutatkozik ösztönös igyekezetünk, hogy a többi ragadozó lényhez hasonlatosan öljünk. Érvényes ez elsősorban korunkra, amikor az emberi faj harcot folytat önpusztításának mind egyéni, mind tömeges megjelenési formáival, ez utóbbit szótárainkban háború címszóval illetjük. Mindannak ellenére, hogy rendkívül nemes hatással van ránk, amikor helyettünk könyvekben és filmekben folyik az öldöklés, ez nem ébreszt tiltakozást bennünk, hiszen gonosztevőkkel végeznek. Ily módon egy időre elűzzük, pihentetjük gyilkolási szenvedélyeinket, megszabadulunk tőlük.

Szeressük távolról az állatokat — ennek vagyok a híve. Az egyenjogú, a tisztelettel ötvöződő szeretet pártján állok. A kutyák erkölcsi degradálása egyenesen rémiszt. Ezért aztán kevésbé félek a vadállatoktól, mint a legkisebb és legkifinomultabb házi ölebtől. A pöttömnyi szobakutyácskák érthetetlen lényeknek tűnnek számomra.

Azért tartjuk otthon őket, hogy legyen kit sajnálunk.

Egyik egyetemi évfolyamtársam, aki rendkívüli képességekkel bírt a felszínes öröмок korlátlan élvezetében, kortárs barátunk temetésén oly vadul kesergett, hogy joggal hitték róla, az elhunyt egyik legközelebbi hozzátartozója és szívből együttéreztek vele. Az elhunyt igazi hozzátartozóit ez ugyan nem keserítette el, de legalábbis meglepte. Hasonlóképpen aligha lesz kellemes az állatok oltalmazó urának az effajta nyálás szájalom.

Az állatok elégedetten vennék tudomásul, hogy már nem vagyunk annyira ragadozók, mint voltunk. S miközben igyekszünk civilizációnkat kiterjeszteni, emberszabású, nyelvel bíró lényekké próbáljuk formálni őket.

Egyes országok — jelenlegi érdekeiknél szűkebbeket követve — szintűgy átvették ezt a gyakorlatot és még sokáig fognak fizetni érte.

Szerettem volna elmondani, ám mégse tettem, hogy a kutyákat is vissza kellene adni a természetnek, mert az az érzésem, hogy a világ teremtésének kezdetétől kezesek voltak. Mégsem bánhatunk úgy velük, mint holmi hétköznapi tárgyakkal, megfosztva őket létük értelmétől.

Az állatok természettől adott testvéreink. Szeressük, ne feledjük őket, segítsünk nekik. Közös tetőnk velük az égbolt és nem a mennyezet, mely az egyenlet egyik oldalán szerepelve ágyunknak felel meg.

Gondolkodásunk effajta torzulásainak nagyszerű, ám képzelt példájaként lebeg előtűnk az antik kentaurusok alakja s valós, de terméketlen megfelelője —, az ószvér. Hegel azt mondja, ha az egyéniség elveszíti valamelyik jellemző tulajdonságát, vele együtt létét is elveszíti. Önös hasznunktól vezérelve feláldoztuk jó néhány állat természetes tulajdonságát. Az ember és az állat barátságának a történelem folyamán kialakult hagyományai,

az erőszak megszüntetésének felismerése, a gondoskodás és gyöngédség bizonyára enyhítették belső bomlásuk és tévelygéseik marcangoló érzését, ami akkor lesz úrrá Isten teremtményén, ha egyik létfontosságú tulajdonságáról mond le. A külső körülmények hosszas nyomására akadt-e valaki, aki kénytelen volt saját jellemével ellentétben cselekedni? S ha akadt, tudja annak az árát, mit jelent önmagának elárulása. Azokban a ritka pillanatokban, amikor cirkuszban voltam, vagy a tévé előtt ülve néztem a cirkuszi közvetítéseket, nyomasztott az undor, amit az oroszlanok és tigrisek kifejeztek önmaguk, kezes viselkedésük iránt, miként más kisebb vagy igen nagy állatok, olyanok, mint az elefánt, amikor természetellenesen összpontosítottak a kitűzött feladat végrehajtására. Mi több, az ember a cirkuszban nemcsak az állatokat, de önmagát is a porondra viszi, miután még nem oly egészséges a lelke, hogy lemondjon meglepő, hihetetlenül bonyolult, ám szükségtelen képességei bemutatásáról.

Ezután már akkor hagyhatjuk magukra az állatokat, amikor kedvünk támad.

Nem is szólva azokról a régi gépekről, melyekben ha alig-alig, de ott rebeg a lélek. A gépkocsik, hűtőgépek, mozdonyok jobban érzik magukat a rozsdatemetőkben, ahol saját körükből kialakult társaságuknak köszönhetően elevenen tartják létezésük gyakorlatának legelőbb emlékeit, miközben magányukban — a használhatóságukról soha le nem mondó gőzmozdonyok kivételével — egyhangúságával gyilkolja őket az anyag örök megmaradásának és a formák gyors felbomlásának törvénye. Sajátos módon háborognak a magányos, kiöregedett harckocsik, melyek képtelenek fél percnél tovább összpontosítani bármire.

Sokkal őszintébbek és kegyesebbek vagyunk személyes használati tárgyaink iránt. Nemcsak azért, mert elsősorban rájuk illik Sartre meghatározása, hogy „a magántulajdon nem más, mint a barátság tárgyak és az emberek között”, találkozásunk velük idővel véletlenül szükségesszerűvé válik. Ők képezik bioöltözékünk második rétegét, mely megvéd bennünket a környezet hidegétől s ami a legfontosabb: a meglepetésektől, melyek feszültségükkel mindennapi energiaadagunk jelentős részét lekötik.

Ha kidobott tárgyat látok, függetlenül attól, hogy mennyire használták el, vagy milyen öreg, úgy érzem, *itt nemrég ember járt*.

Az öntudattal rendelkező lények sorában a leghitelesebb az ember és a macska kapcsolata. Itt, miután igen sok az egymásnak ellentmondó bizonyíték, nehéz lenne eldönteni, hogy a macska választott-e ki bennünket vagy mi választottuk ki a macskát. S a csecsemők csip-csip-csóka játékában, amikor elsőként akarjuk kezünket elkapni, a nescamancsok azok, melyek utoljára engedik el kézfejünket.

Nem véletlenül hasonlítják a macskákat a nőkhöz. Az erős férfiaknál jobban tudják, hogy a nők választják ki azokat a férfiakat, akik nagy nehézségek árán majd meghódítják őket, ezért a férfiak, a nagy céloktól elcsábítva, alkotói energiájukat óva, nem vesznek részt ebben a játékban. Őket ugyanis minden különösebb formáság nélkül *kiválasztják* a hódítás szertartásától elfáradt és ezért nagyobb tapasztalattal rendelkező, néhány évvel érettebb nők, akiknek ez a választás bizonyos szempontból kedvező...

Az egerek-macskák-kutyák tartása természetesen nálunk nem terjedt el annyira, mint például Európában, ahol — ha jól emlékszem — egy dán férfi jelentős vagyonát kandúrjára hagyta örökül. Talán elsősorban azért nem terjedt el az állattartás nálunk, mert amúgy is elég sok gondunk-bajunk van, ráadásul nem teszi ezt lehetővé életszínvonalunk, valamint civilizációs modellünk állandó és aránytalan europaizálódása, ami örökös konfliktusba kerül a helyi politikai és nemzeti sajátosságokkal. A lényeg az, hogy a különböző háziállatok megjelenésének gyakorisága az emberi otthonokban az emberi kommunikáció csökkenésével jár együtt. Tehát — az állat az ember helyébe lép.

Miért nem javulnak az emberi kapcsolatok, hanem szűkülnek?

Szerintem az ember nemhogy nem akarja, de nem képes jobban szeretni embertársát, mint amennyire tőle telik.

Rendkívül kártékony szerepet játszik a régi művészet példáira támaszkodó morális és esztétikai nevelés.

Meglehet, hogy napjainkban, amikor életünk egyre rohamosabban utilitarizálódik, viták indulnak arról, a jövőben mennyiben változik a művészet hatóköre és illetékessége s lehet, hogy némileg túlzok, amikor olyan jegyekkel ruházom fel az eszmecserét, amelyeket csak én látok. Az említett szellemi csatornázásokban ugyanis kétségbe vonják a művészet részvételét a múlt és jelen társadalmi életében.

(Ezekben a vitákban semmibe vész az a valóban megmagyarázhatatlan körülmény, hogy az ember kizárólag a művészet révén tudhatja csak meg, kicsoda ő és mi létének értelme. S szerencsénk vagy balszerencsénk, hogy viselkedésünket rendre a művészet sztereotípiáihoz mérjük, nemritkán teljesen tőlük tesszük függővé.) Vannak országok, ahol mind a mai napig azzal nyaggatják az iskolásokat: ki az irodalmi eszményed? Jó néhány mű tilalmi listán szerepel, másoknak pedig nem helyeslik forgatását.)

Az ember, ahogy egyesek állítják, nemcsak intellektuális megnyilvánulásaiban, de érzelmi képességeiben is csak 4 százalékban támaszkodik — nehéz erre jobb szót találni — hagyományos érzékenységére. Vagyis mindennapi érzelmi világunk a gyakorlatból ismert jelenségekkel összevetve sötét homályba merül előtte, ahol az igazi reakciókat gyakran beidegződött szokások váltják fel.

Vajon nem azt jelenti ez, hogy az egészséges életmód elfogadható mértékletessége megfelel annak, ahogy manapság éljük érzelmi életünket?

A többlet érzelmiség már-már pusztító az ember számára. S miközben többre törekszünk belőle, úgy teszünk, mint az a megrendelő, aki páni félelmében, hogy a visszamaradt anyagot a szabó saját céljaira használja fel, látván, hogy több szövetet vett, mint amennyi egyetlen fejedőhöz szükséges, először két, majd tizenöt ruhadarabot rendel meg. S a megbeszéltnél tizenöt használhatatlan, apró kalap lesz.

Korunk személyiségének mindkét válságmodellje — a reménytelenség (keleti országok) s önmaga kizárása, elhatárolása a társadalomtól (nyugati országok) az Európa-centrikus civilizáció keretein belül azt az igyekezetet példázza, mint amikor egyetlen életanyagból igyekszünk tizenöt életet kiszabni.

A klasszikus művészet többnyire maximalista. Tárnya — az ember vagy a természet — hatalmas és sűrített. Ez a művészet mindennél jobban összpontosít tárgyára s ezt az élettelen és élő természetben az izmok mozgató játékában leli meg. A levegőt is megfesti.

Fő témáinak a születést, szerelmet és halált választja.

Amikor gyermekként szemünket a világra nyitjuk, szabatosan megfogalmazott gondolatok és szabatosan megrajzolt művészetkép korbácsa csattog körülöttünk (s mivel mindkettő szabatosan rögzített, régi is) s ez arra készítet bennünket, hogy próbáljuk néhány kész öntőforma valamelyikébe egyéniségünk bizonytalanul szétomló körvonalait belegyömöszölni. S később, még képlékeny lényünket megajándékozzák a megszolgált cukorkával — életbeni útravalóval, mely mint maga az élet, egy bizonyos évtől egy bizonyos évig érvényes, s ami a legborzasztóbb, megajándékoznak egyfajta univerzális művészetfelfogással. Ez már azért is rettenetes, mert meggátolja az állampolgárt abban, hogy megbarátkozzon a művészet jelenlegi állapotával. Mi több, részéről ez a barátkozási gesztus nem áldozathozatal, a művészetnek önmaga társadalmi helyét meghatározó fejlődése alig függ az effajta, véletlen tényezőktől, miközben az állampolgár számára a művészet az emberről szerezhető információk legfrissebb forrása.

Az emberi tevékenység egyre inkább specializálódik, a művészet humanista tartalma napról napra gyarapszik. S mivel az utóbbi időben a tudomány egyre sikeresebben vállalja magára az anyagi világ titkaiba való behatolás gondjait, a művészet mindinkább szellemivé válik.

A tragikus előrejelzéseknek, melyek szerint úgymond a művészet (vagy annak egyes ágai) elhúzódó válságot élnek át s hamarosan eljutnak pusztulásukhoz, van bizonyos

igazságtartalma. Megszűnik művészet és tudomány történelmileg megszabott, szigorú elhatároltsága.

A reneszánsz festészetének abszolút átgondoltsága, optikai és anatómiai tökéletessége, Bach szárnyalásának üdvözült harmóniája, Balzac hőseinek végzetes sorsszerűsége, Tolsztoj ijesztő objektivitása, aki egyetlen terjedelmes mondatban, végtelen távlatú pillantással képes megragadni, hogyan lépett be Anna a terembe, kik mellett haladt el, milyen ruha volt rajta, hogyan viselkedett a jelenlevőkkel, azok milyen öltözéket viseltek, hogyan fogadták Anna megjelenését, s közben hogyan változott az érzések összhangja a Vronszkij—Kitty—Anna—Levin négyszögben — mindez felfoghatatlan az átlagos megfigyelőképességű ember számára és a maga hiperrealizmusával a szemlélőnek a valós világ irrealitását sugallja.

Korántsem hiszem, hogy valamivel is jobbak vagyunk őseinknél, Bachnál, Balzacnál és Tolsztojnál. A nemzedékek többrétengűre rakódott tortájában mi vagyunk a legfelső, fényes mázzal csillogó, de nem a legízletesebb réteg. Csupán mi elégedettebbeknek látszunk, mivel élünk. Amikor elődeinkkel vitatkozva úgy érezzük, hogy diadalt arattunk, elfeledkezünk róla, hogy voltaképp csak mi vitatkozunk. Hiszen ők már régen elmondták a magukét s most csak el-elvéve válaszolnak egyikőnk révén másikunknak. Miután sok dologban méltatlanul lebecsüljük magunkat, egyvalamit nem kerülhetünk ki. Fölényünk abban rejlik, hogy jobban ismerjük őket, mint ő bennünket.

Fölényünkéből kiindulva bizonyos következtetésekre juthatunk. Például arra, hogy a klasszikus művészet annyira cáfolhatatlanul igazolta az ember nagyságát és zsenialitását, hogy az, ember védtelen és gyámoltalan voltának lehetősége elképzelhetetlen számára.

A művészet annyira szabályozza az emberi viselkedést, magatartást, hogy számunkra a szabadság tömeges korlátozása hihetetlennek, sőt, illuzórikusnak tetszik.

Egyes vezéregyéniségek az emberek akaratának és deduktívan rájuk erőltetett szándékainak hirdetőivé lettek.

Szükségyszerűvé vált annak felismerése, hogy az ember gyöngé és korlátokkal bír.

Az összes élőlény közül ő kerül leggyakrabban véletlen összeütközésbe szilárd testekkel s heteken át viseli magán ezek lilás foltjait. Sete-suta kétbalkezesként ejti ki és zúzza ripityára a törékeny tárgyakat. Miközben görcsösen szorongatja kezében tollát, idegesen néz írószerszám után. Könnyek között születik és kínlódva hal meg.

Ráadásul a klasszikus művészet elvb ar átjának és ráhatása tárgyának tekinti őt, az első esetben kegyetlenül, a másodikban nagyképűen bánva el vele.

Az ember, gondjai és veszteségei közepette képtelen huzamosabb ideig eligazodni érzéseinek tombolva működő vulkánjai között, élete kitorései szomszédságában telik el. Születésekor egy ideig még az anya testének része s inkább érzi az őt világra hozó teremtés fájdalmát és kételyeit, mint önnön születésének örömet.

A környezetében levők fokozatos eltűnését — a halált — nemcsak képtelen elhinni, hanem egyszerűen fel sem tudja fogni. S az elsiratás szörnyű szertartásában önkéntelenül is a ráért büntetés keserve van túlsúlyban, az iszonytató emlékezés az Úristen átkára, amit a paradicsomból való kiűzetésekor mondott: „Halálnak halálával halsz s ugyanígy vesznek el gyermekeid is...” S vigasztalan a sajnálat a visszavonhatatlan veszteség, a halál élete felett.

A szerelem egoista öntagadás, melyben a kétfajta véglet közötti egyensúly megbomlása (önzés és önfeláldozás) valamelyik szerető fél egyéniségének a pusztulásával ér véget.

A hőstett értelmet ad az ember múltjának és értéktelenné teszi jövőjét.

A kortársi művészet az értékek befogadásában semmiben nem tér el, nem körözi le napjaink átlagemberét. Egy tévelygő nyújtja oda kezét eltévedt társának. Ám a klasszikus művészet túlon túl kalóriadús táplálékától megrémült és megsértett ember ijedten elfordul s akár az állatokhoz is menekül. Oly lelkesen teszi ezt, hogy könnyen lehetséges,

ha meg akarjuk lelteni a kulcsot belső világához, akkor ezt az állatokkal való magatartása, szeretetük pontos elemzésében kell hogy keressük.

Ám a kortársi művészet olyan közös nyelv feltalálására törekszik, mely méltóbb önmagához és az emberhez. Nem hatni próbál az emberre (végső soron szórakoztatni őt), hanem párbeszédet kezdeményez vele. A kapcsolattartás hagyományos formáját, amikor a befogadó átéli az alkotást, vagy azonosul a szereplőkkel, a cselekmény elemeivel, a szerzővel, új forma váltja fel – dialógus, melyben az ember a részére kijelölt terepnumra lépve maga is részt vesz a műben, s ettől a pillanattól kezdve az egymásrahatás kölcsönös, a folyamat dialektikus s korlátlanok a további fejlődés lehetőségei.

Ez a fajta kapcsolat nemcsak ember és művészet, de ember és ember lehető legjobb viszonya.

Az új művészet még nem teljesen tisztázott önnön érthetőségével közel áll az emberhez. Ez a gondolat természetesen manapság aligha kelt bizalmat, mivel a kortársi művészetet rendszerint igen bonyolultnak és érthetetlennek kiáltják ki. És mégis, ennek ellenére napjaink művészete befogadható. Ugyanis azt ábrázolja, amit lát és nem azt, amit tud. Sokat tud, ám keveset láttat, csak annyit, amennyi látható. Mert az ember csak egyszer látja a jelenségeket s csak utána kezdi a megismerést. Ez utóbbi pedig már a tudományra tartozik, mely széles befogadókálájával is csak empirikus tapasztalat és miután vannak bizonyos céljai, eleve elfogult.

Úgy érzem, az előttem ismert művészeti ágak közül a primitív festészet is képes hozzávetőlegesen annyit megrajzolni (lehet, hogy talán valamicskével többet is), mint amennyit az ember látni képes.

Az új művészet totális irányadója leginkább az impresszionizmus lehet, mely nemcsak azt ábrázolja, amire az ember a látványból emlékszik, de azt is érzékeltetni igyekszik, ami nem maradt meg az emberben. Bizonytalan, rebegő, szertefoszló világképében ott van az ember vágya is. Ez pedig az ember jelenléte és feloldódása a világban s a világ jelenléte és feloldódása az emberben. Az érzés némileg erotikus, de átélhető.

A legzseniálisabb művésznek is szüksége van másolandó modellre s ez azt igazolja, hogy az ember elfeledi a művészet tárgyát, elfeledi az embert. Ezért a realizmus és absztrakt deklarációja a művészetben rendkívüli óvatosságot igényel. Picasso híres festményén, a *Guernicán* azt láttatta, amit látott. Egyszerűen nem tanulmányozta a látottakat, annak részleteit. A kép példamutatóan adja vissza azt, ami a művészt megrázta, végzetes élményeit.

Ugyanezt teszi a modern regény, mely az emberi lét néhány párhuzamos vonalával együtt a mítoszt tárja fel... Vagy idézi az emberi gondolatok zürzavarát.

Bergman filmjeiben egyikőnk megsebzett személyiség.

A kortársi művészet bizonytalan útkeresése ellenére a legfőbb kérdésben, az őszinteségben azért egyetért. A valóságtól való menekülés több száz lehetséges változata helyett az emberhez fordul. Bármilyen fájdalmas és szokatlan is ez.

S ránk vár még a magyarázat, mely tüzetes közelségbe kell hogy hozza az embert és a művészetet, vagyis az embert és az embert. Az ismeretlenség gomolyagából kibomló valóságnak útítársai ők, a tisztázás vár rájuk, amelyről Pilinszky János egyik versében szinte minden elmondható elmondott:

*A gyepet nézem, talán a gyepet.
Mozdul a fű. Szél, vagy zápor talán,
vagy egyszerűen az, hogy létezel
mozdítja meg itt és most a világot.*

Földeák Iván fordítása

SLACHTA MARGIT

Credo*

I. HISZEK A MINDENHATÓ ISTENBEN:

aki Magát és az erkölcsi világot a Tízparancsolatban kinyilatkoztatta.

HISZEK AZ ATYAISTENBEN:

mindenek Teremtőjében,
minden embernek Atyjában,
minden létezőnek Birtokosában,
minden hatalomnak Kútfejében,
minden jognak Forrásában,
minden törvényszerűség Szerzőjében,
mindenek Jutalmazójában és Büntetőjében,
a mindenség Kormányzójában,
mindenek Uralkodójában,
minden számonkérés Urában.

HISZEK TEREMTŐ ATYÁNKBAN:

Aki az embert társul veszi a teremtésben,
Aki őt részelteti a szülői méltóságban,
Aki vele osztozik a birtoklásban,
Aki neki részt enged a hatalomban,
Aki őt felemeli a jognak hordozására,
Aki őt képesíti törvényhozásra,
Aki neki hatalmat ad bíraskodásra,
Aki őt bevonja kormányzásra,
Aki őt felkeni uralkodásra,
— De mindenben kötelezi számadásra.

VALLOM TEREMTŐNK ATYASÁGÁBAN:

az embertestvériséget, és az emberi egyetemességet
az Istentől függés mellett, az emberi szabadságot,
a viszonylagosság mellett, az emberi önrendeltetést.

VALLOM, HOGY:

embernek ember, szervezet, állam nem birtokosa,
ember embernek, szervezetnek, államnak nem tulajdona.
Isten ellen nincsen érvényes törvényhozás,
az Ő szent akaratával szemben bűn a jogfosztás.
Ember nem engedheti meg, amit Isten nem akar,
földi hatalom meg nem tilthatja, amit Isten megenged,
nem parancsolhatja, amit Isten tilalom alá vetett!

* Slachta Margit (1884—1974), a Szociális Testvérek Társaságának alapítója. Credo-ja A Lélek Szava 1944. 02. 15. számában jelent meg. Az 1989/11-es számunkban megjelent *Alternatív kérdők?* című cikkünk kapcsán közöljük.

HISZEK TEREMTŐ ATYÁNKBAN, MINDENEK URÁBAN!

II. HISZEK JÉZUS KRISZTUSBAN, AZ ATYA EGYSZÜLÖTT FIÁBAN, A VILÁG MEGVÁLTÓJÁBAN!

Aki biznyságot tett arról, hogy Isten abszolút hatalom,
hogy az erkölcsi törvény szent és sérthetetlen,
hogy a bűn rosszasága rettenetes,
hogy az igazság kérlelhetetlen és alkútlan,
de az isteni irgalom határtalan.

HISZEK A VILÁG MEGVÁLTÓJÁBAN:

Aki szenvedésével és halálával az isteni haragot kiengesztelte,
bűnadósságunkat letörlesztette,
minket a bűn hatalmából kiváltott és
a természet kötöttségéből kiszabadított.

HISZEK A MEGVÁLTÓBAN:

Aki Istengyermekségünket visszaszerezte,
az embertestvériséget önmagában megszentelte,
Aki megtanított, hogy a bűnt gyűlöljük és a bűnösön könyörülünk,
másért inkább elégtételt adjunk, mint hogy tőle elégtételt vegyünk,
Aki megmutatta, hogy a rosszat csak jóval győzhetjük le,
hogy Istenhez, nem bosszúért, hanem bocsánatért kell kiáltani.

HISZEK JÉZUS KRISZTUSBAN:

Aki nemcsak az egyének megváltója, hanem a társadalmaké és az államéleté is,
Aki feltörte számunkra a világot alkotó, építő és megváltó
szeretet misztériumának pecsétjét.

HISZEK MEGVÁLTÓNKBAN!

III. HISZEK A SZENTLÉLEKBEN:

Minden kegyelem osztogatójában,
A hét ajándék Kútfejében,
Az igazság és a szeretet Lelkében,
Aki nélkül nincs Isten-gyermeki élet,
Aki nélkül nem érthetjük meg a szeretet titkát,
nem élhetjük a szeretet életét.

HISZEK A SZENTLÉLEKBEN:

Akinek kegyelme nélkül tévedésekbe süllyedünk,
balgaságokat gondolunk,
magunknak a földön poklokat teremtünk,
Aki nélkül a sátánt, lelkünk ellenségét le nem győzhetjük,
Aki nélkül nem üdvözülhetünk.

HISZEK A MEGSZENTELŐ SZENTLÉLEKBEN!

IV. VALLOM A kösziklára épített Anyaszentegyházat, Krisztus rendelte örökségünket, Anyánkat.

VALLOM tisztelem, szeretem, követem Krisztus Urunk földi helytartóját, a Római Pápát.

VALLOM hogy a földön mindennek célja és értelme az ember igaz boldogsága, azon túl örök üdvössége.

HISZEM: életünk végső célját, az örök életet.

Amen.

Az ukrán görög katolikus egyház

Az 1596-os Breszti Uniónak köszönhetően Ukrajna területén megalakult a görög katolikus (bizánci szertartású, más néven uniós) egyház. Bárhogy is vélekednek az egyháztörténészek az eseményről, az mindenesetre tény, hogy 350 éven át legálisan létezett. Az orosz ortodox egyház Róma expanziós törekvéseit látta benne. Ugyanakkor a közelmúltban a görögkatolikus-kérdést szerették csupán nemzetiségi kérdésként feltüntetni, s híveire könnyen rásütötték a nacionalista bélyeget. Tették ezt arra hivatkozva, hogy 1946-ban a görög katolikus egyház a lembergi (Ivovi) zsinaton „önfeloszlattással” hivatalosan megszűnt. Az előzményekhez tartozik az, hogy 1939-ben a Ribbentrop—Molotov paktum értelmében Németország és a Szovjetunió egymás között felosztotta Lengyelországot. Így Belorusszia és Nyugat-Ukrajna szovjet fennhatóság alá került. Ezekben a területeken jelentős görög katolikus lakosság élt. Ekkoriban a Szovjetunióban javában dúlt a sztálini terror, mely minden egyházat teljes pusztulással fenyegetett. Templomok százait zárták be, rengeteg pap került börtönbe, munkatáborokba. Miután Hitler 1941. június 22-én megtámadta a Szovjetuniót, az elfoglalt városokban és falvakban a németek megnyitották a templomokat, s ezzel kivívták maguknak a lakosság szimpátiáját. Részben érthető, ha az itt élők felszabadítóként fogadták a német katonákat, sőt a halicsi SS hadosztály föllállításával aktív részt vállaltak a fegyveres harcokban. Az is kétségtelen, hogy az ukrán egyház vezetői közül többen részt vettek az Ukrán Önkéntes Hadsereg (UPA) föllállításában, és áldásukat adták a Szovjetunió elleni harcra. De nem szabad elfelejtenünk, hogy a sztálini Szovjetunióban szerzett tapasztalat állt mögöttük.

A háborús események fordultával a szovjet csapatok kiszorították a németeket, és 1944 nyarán Nyugat-Ukrajna földjén ismét Sztálin lett az úr. Persze az UPA és az Ukrán Banderista Szervezet (OUN) fegyveresei továbbra is ellenálltak a Vörös Hadsereg és az NKVD katonáinak, 1944 nyarán Septyickij metropolita, az egyház feje nem volt hajlandó a szovjethatalom követeléseinek eleget tenni, és nem szólította fel az UPA és az OUN vezetőit a fegyverletételre. Ezért 1945. februárjában Sztálin elhatározta, hogy fölszámolja őket.

1945. május 28-án megalakul az úgynevezett „Akciócsoport”, melynek vezetője Gavriil Kosztyelnik, tagjai: Mihail Melnyik és Antonyij Pelveckij görög katolikus papok. Még aznap levélben fordultak az Ukrán Népbiztosok Tanácsához, amelyben kérték az UKE felvételét az Orosz Ortodox Egyházba (ha egy az államunk, legyen egy az egyházunk is).

A válaszevél felhatalmazza az „Akciócsoport” tagjait az újraegyesítés lebonyolítására, valamint kötelezi őket a csatlakozásra nem hajlandó szerzetesek, papok névsorának összeállítására és fölterjesztésére.

Az ACS tagjai tisztában voltak azzal is, hogy csak a püspökök részvételével megtartott zsinaton lehetséges az újraegyesítés. Ez idő tájt az egyháznak 7 püspöke és 1 metropolitája volt, de ők 1945 áprilisa óta valamennyien az NKVD börtönében raboskodtak. Ezért részvételüktől el kellett tekinteni. A probléma áthidalására kézenfekvőnek látszott, hogy Melnyik és Pelveckij atyákat szenteljék fel püspökké, és ők legyenek a zsinati elnökök.

Alekszij, Moszkva és egész Oroszország pátriárkája 1946 februárjában mindkettejüket kinevezte püspökké. A jelöltek előbb visszatértek az Ortodox Egyházba, majd ezt követően fölszentelték őket.

1946. március 8-án, Lembergben, a Szent György katedrálisban 216 egyházi és 19 világi küldött részvételével megnyílt az egyház zsinata, melyen érvénytelenítették a Breszti Unió határozatait, és kimondták az Orosz Ortodox Egyházhoz való csatlakozást. (A zsinati küldötteket az NKVD emberei gyűjtötték össze Bogdanov ezredes irányításával. A résztvevők ebédjegyet és vodkajegyet is kaptak tőle. Az államvédelmiek védőőrizete alatt folyt le a zsinat; körülzárták a katedrális és a tér csak úgy kékellett a sok tányérsapkától; mert félték a még működő Ukrán Önkéntes Hadsereg fegyvereseitől.)

Mint láthatjuk, kissé szokatlan módon képviselte a több milliós egyház véleményét a már ortodoxszá lett két püspök és társai, bár vitathatatlan, hogy akadtak — nemcsak a papok, de a hívek között is — a reunióknak őszinte követői. A zsinat összehívásának és levezetésének körülményei azonban — mind egyházi, mind államjogi szempontból — megkérdőjelezik az egyesülés érvényességét.

Ezek után helytelen volna továbbra is az ukrán katolikus egyház „önfeloszlatajáról” beszélni; az is megengedhetetlen eljárás, ha politikailag vétkes egyházi vezetők miatt (akiket egyébként keményen megbüntettek) milliós hívősereg bűnhődik évtizedeken keresztül.

Érthető tehát, ha az ukrán katolikusok a szovjet alkotmány biztosította jogaikért harcolnak. 1989 tavaszától kezdve Moszkvában tüntetnek egyházuk engedélyezéséért. Számptalan levélben, kérvényben fordultak az illetékes szervekhez — mindhiába. Pedig meg kellene hallani az illetékeseknek annak az ukrán parasztasszonynak szívből felszakadó szavait, aki az Arbaton tüntetve így kiáltott fel:

„Jó emberek, hát miért, miféle — Isten és emberek előtti — bűnökért vették el tőlünk hitünket, templomainkat, szentjeinket? Számoljátok csak össze, népünk hány nemzedéke vallotta a görög katolikus hitet. A lengyel, az osztrák és a szovjethatalom idején egyaránt. Csak nekünk nincs negyven-egynéhány éve templomunk. Titokban imádkozunk, titokban gyónunk, titokban kötünk házasságot és titokban temetjük el szeretteinket. Jó emberek, mi végre hát ez a büntetés?”

Hidász Ferenc összeállítása

Következő számainkból

Kereszténység és politika

Roger Etchegaray, Tomka Miklós, Göncz Árpád *írásai*
Endreffy Zoltán: Igazságosság, béke és a teremtés megőrzése

Találkozásaink a Szentírással

Nemes Nagy Ágnes, Kukorelly Endre és Barsi Balázs *írásai*

Körtvélyes Géza: Útjegyzetek Izraelből

Rónay László: Papi sors '90

Keresztes Szent János: A Lélek éneke

Török Endre: A hatalom kísértésében

Jáki Szaniszló: Katolikus tudomány

Az 1950-es egyezmény*

1950. június 7-én és 9-én éjszaka 320 férfi szerzetest és kb. 600—700 szerzetesnőt telepítettek ki szerzetesházaikból. Június 18-án éjjel ismét kb. 2000 szerzetest és szerzetesnőt internáltak. Az érintett rendek vezetői a püspöki kar közbelépését kérték. Grósz József kalocsai érsek 1950. június 20-án levélben fordult a vallás- és közoktatásügyi miniszterhez, hogy a szerzetesek ügyében segítséget kapjon.

Rákosi, aki ekkor a minisztertanács elnökbhelyettese, felhasználta a belyzetet arra, hogy a katolikus egyházzal ügyvezetett megegyezést kössön (mint előzőleg már a református és a luteránus egyházakkal). Kívánsága az volt, hogy a magyar katolikus püspöki kar rendezze kapcsolatait a „népi demokráciával”, ismerje el annak törvényes rendjét, a végbement változásokat, és fogadtassa el azokat biveivel. Ennek ellenében az állam biztosítja a vallásszabadságot, az egyház működési szabadságát és 18 évre a kongruát. Rákosi szerint a szerzetesek ügye mellékkérdés.

Az egyház számára azonban mindez lényegében a templomokba való beszorítást jelentette. A szerzetesrendek feloszlatása, papok és apácák százainak letartóztatása pedig az egyház tudatos felmorzsolását szolgálta. „Mert függetlenül a tényektől — írja Gergely Jenő — a világegyházhoz tartozó egyházakat a szocialista országokban az imperializmus 5. hadoszlopának tekintették.” Rákosi előre eltervelt koncepció szerint kívánt leszámolni a „klerikális reakcióval” (pöcspetri ügy, Mindszenty pere).

A tárgyalásokon a püspökök mindvégig iparkodtak a szerzetesrendeket megtartani, vagy legalábbis azt elérni, hogy a szerzetesek papi funkcióban működhessenek, a szerzetesnők pedig együtt élő közösségekben maradjassanak meg. A batalom, Rákosi azonban bajlíthatatlan maradt. A következő dokumentumok a tárgyalások egyes fázisaiból valók. Egyaránt mutatják az egyházi képviselők szívós küzdelmét és számos megaláztatását — valamint Rákosi fenyegetésekkel átszőtt tárgyalási stílusát.

A tárgyalások 1950. június 28-án kezdődtek, és több forduló után 1950. augusztus 29-én értek véget.

Jelen voltak:

Rákosi Mátyás, a minisztertanács elnökbhelyettese
Darvas József vallás- és közoktatásügyi miniszter
Bognár József belkereskedelmi miniszter
Veres József belügyminisztériumi kiküldött

Grósz József kalocsai érsek
Dr. Czaplík Gyula egri érsek
Dr. Hamvas József csanádi püspök
Sík Sándor piarista szerzetes
Schrotti Pál ferences szerzetes
Dr. Sárközy Pál bencés apát

*A dokumentumokat Gergely Jenő: Az 1950-es egyezmény című készülő könyve alapján, az ő jegyzeteivel tesszük közzé. A szövegben az eredeti írásmódot követjük.

I.

Grósz: (Felolvassa, majd írásban átadja a püspöki kar által előterjesztett tárgyalási pontokat.)

Darvas: (...) Meg kell állapítani, hogy az előterjesztések első fele túlságosan általánosságban mozog, nem eléggé konkrét, és inkább negatívumban fejeződik ki. Nincs benne eléggé pozitíven kifejezve, hogy a népi demokráciával rendezendő viszony kérdésében a püspöki kar milyen állásfoglalásokat tesz; a másik rész, amit az államtól kívánna az egyház, az világosabban és konkrétábban van megfogalmazva és az egyház szempontjából jóval pozitívebb.

Rákosi: Nagyon kellemes látni, hogy az Urak folyton attól a gyanútól védekeznek, hogy nem kommunista ügynökök és nem adják el az egyházukat. Nekünk ilyen gyanúnk, sőt reményünk sem volt. Megértem ezt a praecambulomot, ez egy villámhárító, vagy mi. Számunkra az a fontos, hogy ez ne akadályozza azt, hogy megállapodásokat kössünk, amelynek összessége az állam és egyház viszonyában a köcsönös békét megteremtheti.

Az első látásra, ezeket az előterjesztéseket — amit itt végigolvastam — mind el lehet fogadni, nem is jelentenek valami különbséget a meglévő állapotokhoz képest, legalábbis a mi részünkről. Az első pontnál a végső formulázásban jobb volna pozitívebben kimondani, hogy „a népköztársaság elleni tevékenységet nem folytat”. Jobb a lengyel forma, amely pozitíven megmondja a dolgokat, nem az Alkotmányról, hanem a kormányról van szó. (...)

De egy kérdés van, amit meg kell mondani, hogy nem kielégítő a javaslat a szerzetesrendek kérdésében. Mi nem engedjük el a fülünk mellett Czapik egri érsek megjegyzését, hogy azért nőttek a szerzetesrendek számbelileg, mert nagyon megnőtt a vallásos érzület. Itt vannak egyéb dolgok is. Magyarországon a vallási érzületben nem volt hiány azelőtt sem. Azelőtt az iskolák egyházi kézben voltak.

Ha mi megegyezést kötünk akkor azt szeretném, hogy ez a megegyezés sima, tartós legyen és ennek vannak személyi biztosítékai is. Hozzám minden két hétben jönnek panaszok a harcias püspökök ellen, itt van például Badalik,¹ aki az élő fába is beleköt. Mi meg akarunk egyezni, nem törődünk vele, hogy sokat kötözködik. Az ilyen megegyezésnek vannak egyéni biztosításai is, utóvégre az emberek viszik az elvet is. Az első világháború után a szociális változások összehasonlíthatatlanul élesebbek voltak, a régi uralkodó osztály újra nyeregbe került, az akkori kormány is néhány püspököt leváltott. Emlékszem Mikesre, Battyányira.²

Czapik: Battyányit 1919-ben a csehek üzték ki.

Grósz: Mikes 1936-ig volt Szombathelyen, én vagyok az utóda.

Rákosi: Mi nem nagyon nyaggattuk ezt a kérdést, de nem közömbös nekünk, hogy a népi demokrácia ellenségei vagy a barátai vannak-e ilyen helyen, mindenki tudja, hogy egyik-másik püspök nagyon élesen exponálta magát. Most kaparták elő a rádióbeszédet 44-ből, ha a népbíróság ezt tudta volna, akkor most elég soknak baja lett volna. (...)

Itt egy ellentétes dialektikus fejlődés volt. Minden egyházban van egy hozzáalakulás a modern viszonyokhoz. A XVI. század közepén a katolikus egyház is — a reformáció hatására — megváltoztatta az agitációs módszereit. Modernizálni tudta a jezsuita rend az egyházat és ezzel megmentette jelentékeny részét. Jelenleg is, az utolsó években modernizálódás van. A kapitalizmus viszonyai között modernizálódik az egyház és ez szervezésében jelentkezik. Ennek politikai okai is vannak, mert egyrészt a szocializmus erősen fejlődik, az egyház

erősebbre fűzi a szövetséget a szocializmussal szembeni ellenséges erőkkel, államhatalommal. Ennek egyik eredménye, hogy Horthy alatt erősen támogatva volt a saját egyháza, és háromszorosára nőtt a szerzetesrendek száma és létszáma. Mindegyik megfelelő engedéllyel jött Magyarországra, mert szövetségest látott bennük. Nemcsak arról van szó, hogy a vallásos érzés erősödött, hanem a reakciós kormányzat teljes gőzzel támogatta őket. 1919–1944-ig Budapesten 32 új templomot építettek.

Czapik: Igen, mert 70 hiányzott.

Rákosi: Mindenesetre politikai szempontok játszottak közre. Nálunk az állam elmara-dottsága következtében — szemben a nyugati demokratikus államokkal — nem voltak ezek a kérdések rendezve, most rendezték, kiderült, hogy a tanítórendek többé nem tanítanak. Az apácarendek jelentékeny funkciója megszűnt, az állam vette át.³ Ez egy természetes fejlődés. Ennek folytán a szerzetesrendek jelentékeny része feleslegessé vált. A javaslat erre nem ad választ. Az egész megbeszélés lényegében ebből a kérdésből indult ki. Mi felvetettük, hogy a határok közelében ne legyenek szerzetesrendek. Az államreson megköveteli ezt és ezt végre is kell hajtani. Ez a kérdés nagyon sürgős, különösen a nyugati határon; de sürgős a többi népi demokráciák határán is.

Tehát elsősorban a határok mentén ne legyenek szerzetesrendek. Az újságokban nem hoztuk ki, hogy mit találtunk a kiürített rendházaknál, nagyon komoly agitációs anyag van ott.

Czapik: Ki tette oda?

Rákosi: Kár erről beszélni, tessék elképzelni, ha mi ilyet akarunk, akkor arzenálokat tettünk volna oda. Mi nem akarjuk kiélezni a helyzetet. Az elvett épületek kérdésében meg fogunk egyezni, mint a többi egyházakkal is megegyeztünk, általában az állam ebben a tekintetben nem lesz kicsinyes. A határ mentén ne legyenek szerzetesek, hanem lojális papok legyenek. Ne kelljen minden héten panaszt kapni, hogy a herczegszántói pap miket csinál. A határon ez egy érzékeny pont, speciális kérdés. De elsősorban a szerzeteseknek a határokról el kell menniük.

A másik dolog, hogy mi történjék velük, Önök azt javasolják, hogy akik kilépnek a rendből azok hazamennek. Nekünk óriási tanár és tanítóhiányunk van, mert a régi renddel szemben mi a népnevelés érdekében minden használható embert beállítottunk. Mi szívesen beállítunk állami tanárok és tanítók közé kilépett szerzeteseket és apácákat. Mi minden munkaképes embernek, aki otthagyja a szerzetesi rendet, munkát fogunk adni. Túlnyomó többségük igen jól használható, s ők maguk is boldogok lesznek ha taníthatnak, vagy ápolhatnak.

Amit Önök ajánlanak az nem hajtható végre. A globális szám, amiről szó van 11 vagy 12 000. Elképzelésünk az, hogy Önök redukálják a minimumra a szerzetesrendeket, mert ha ezt nem tudják megcsinálni, akkor az állam kénytelen maga rendet csinálni és az mindig fájdalmas, ha az illetékes megkérdezése nélkül történnek a dolgok. Ezért szeretnénk egyetértésben Önökkel megoldani. Le kell redukálni a szerzetesrendek számát. A legegyszerűbb volna, hogyha a Horthy által létrehozott szerzetesrendeket⁴ valami módon azonnal megszüntetnék. Egy csomó rend megszűnik, másik keletkezik, van egy állandó fluktuáció. Dél-Amerikában például megcsinálták azt, hogy egy éjszaka összeszedték a szerzeteseket és az apácákat, hajóba rakták őket és elvitték, nem úgy mint ahogy mi csináltuk, hogy legfeljebb a déli határról Dombóvárra vittük őket.

Mi azt szeretnénk, hogyha Önök belátnák, hogy ez így tovább nem maradhat és a segítségünkre lennének. Ezt feltétlenül meg kell oldani, mert különben az állam maga fog intézkedni és az úgy fog kinézni, hogy a pannonhalmi apátság 400 szobájába 800 embert

be fognak rakni. Mi segítünk, aki ki akar lépni, elhelyezzük őket, nem akarunk valami új vallásüldözést, de a helyzet az volt, hogy az egyház egy lépést sem tett felénk, a problémák jelentkeztek és az állam köteles rendet csinálni. Mégis csak helyesebb és okosabb egy intelligens papnak vagy apácának tanítani, mint sürolni egy paplakban vagy hímzéssel foglalkozni. Mi megadjuk nekik a lehetőséget, hogy ők a renden kívül nyugodtan folytassák azt a munkát, amit azelőtt csináltak. Különösen a pedagógusokra gondolok. Az egyházak és a szerzetesrendek képviselői próbáljanak konkrét megoldást kidolgozni, mégpedig ismétlem, hogy ez sürgős, különösen a nyugati határszélekről kell elvonni őket. A cseh határtól a jugoszláv határig, ez kb. 15 km.

Czapik: Onnan már elvitték őket.

Rákosi: Egy része ottmaradt. Arról van szó, hogy a felszabadult nép tódul az iskolákba, egyik évről a másikra a középiskolák száma 50%-kal emelkedik. Ez egy igen egészséges szimptóma. Szécsényire⁵ gondolok itt, aki azt mondta: „Elvész az én népem, mert tudomány nélkül való.” Most végre hozzáférnek a tudományhoz a munkások és parasztok, ha el tudjuk őket helyezni. Mivel az állam nem tudja 50%-kal felemelni az iskolaépületeket, elveszünk magánosoktól és elveszünk az egyháztól is. Ha megegyezésünk van, akkor a megegyezés alapján, anyagi elszámolás fejében. Az állam nem olyan szegény, 100 000 forint nem vágja a földhöz. Ezt megtettük a luteránusokkal és kálamistákkal is, évszázados intézményeket vettünk el. Megmagyaráztuk nekik, hogy ebbe bele kell nyugodni. Önöknek is bele kell nyugodni és sokkal szívesebben vennénk, ha ez a tárgyalás előzetes megegyezés alapján történne. Június 1-én lejárt a pénzügyi megegyezés, amit kötöttünk a katolikus egyházzal.⁶

Czapik: Nincs megegyezés, én személyesen voltam a miniszter úrnál háromszor, én vagyok a kiküldött bizottság elnöke. A miniszter úr azt mondta, hogy majd értesíteni fog.

Rákosi: Egyszer az egyik főpappal beszéltem, megmondtam neki, hogy ez a rengeteg épület, mint egy malomkő van az egyház nyakán, le fogja őket húzni. Azt mondta, hogy ebben nekem igazam van. Óriási épületek vannak kihasználatlanul. Itt is ha megegyezünk ugyanúgy, mint a másik két egyházzal, amit kér magának az egyház és a magáénak fog tekinteni, azt megtartja, a többit átvesszük. Egyetlen helyünk van még a mai viszonyok között, ahol nem normalizált helyzet van, ahol rendkívüli lépéseket kell tennünk. Mindenütt kártérítéssel, megegyezéssel dolgozunk. Itt is ha megegyezésre jutunk, akkor nem fog megtörténni, hogy este kopog a rendőrség és felszólítja őket, hogy hagyják el az épületet. Nekünk sem kényelmes ilyen módszerekhez folyamodni.

Javasolom, hogy mi folytassuk az eszmecserét, amennyiben az egyes pontok megtárgyalásra szorulóknak. A gyakorlati végrehajtás egy bizottság feladata. Az egyik pont, ami nem kielégítő, a szerzetesrendekre vonatkozik. Most, amikor a kultusz kénytelen volt lecsökkenteni a pedagógusok tanítási idejét, javasolták, adjunk ki egy külön nyilatkozatot, aki kilép a rendjétől és tanító akar lenni, azonnal beállítjuk. Én ezt nem akartam elfogadni, mert reméltem, hogy közben megegyezünk. Ha mi egy ilyen nyilatkozatot kiadnánk, nagyon sokan jelentkeznének, hiszen e nélkül is jelentkeznek. Mi egyelőre nem csináltunk semmit, mert nem akarjuk elrontani a dolgot, de nagyon nehéz várni, mert itt van a szeptember a nyakunkon. Nagyon örülnénk, hogyha Önök találnának valami megoldást. Azt a részét nem ismerem a dolognak, hogy hogyan lehet szerzetesrendeket megszüntetni. Ha azonban az Urak nem tudják megcsinálni, akkor az állam közbelép és mi megcsináljuk. Sokkal szívesebben csinálnánk azonban az Önök közbejárásával. Nem először hangoztatom, hogy a katolikus egyház történetében, amely kétezzer éves, sok olyan eset fordult elő, hogy nem fogadhatták el a javaslatot az állam részéről, de amikor az állam

karddal kettévágta a gordiusi csomót, akkor duzzogva bár, de a feta complé⁷ alapjára helyezkedtek. De ha Önök nem tudnak segíteni, akkor még egy operáció lesz, de akkor ne tessék azt venni, hogy ez egy ellenséges aktus, hanem a helyzetből való kijutásnak a módja.

Darvas: A szerzetesrendekkel kapcsolatban megjegyzem, hogy mi valóban iskolaépületek szempontjából nehéz helyzetben vagyunk. Jó néhány iskola van, ahol közös földél alatt vagyunk a kiürítés után is. Nekünk terjeszkedni kell, mert az iskolák nem tudják befogadni a diákokat. Barátságos megegyezésnél ezeket az épületrészeket kellő megállapodással és ellenszolgáltatás alapján adná át az egyház. Az egész olyan cél, amely nemcsak, hogy nem áll ellentétbe a katolikus egyház céljaival, hanem belevág abba.

Azt hiszem, hogy ebbe az egész megegyezési részbe és pontokba, amelyek negatívek és közös megegyezéssel pozitívvá formálható, feltétlenül benne kellene lenni egy olyan résznek, amely még a katolikus egyház részéről nem történt meg, hogy a népi demokrácia eddigi új vívmányait helyesli és elismeri. Ez a lengyel megegyezésben benne volt és ez nem olyan kérdés, amelybe a katolikus egyháznak nemet kellene mondani. Az egésznek a pozitív jelentőségét aláhúzná.

Czapik: Nagyon kérem — már a múltkor említettem — hogy a lengyel megegyezésre vonatkozó ismereteket méltóztassék kibővíteni és ne csak a saját be nem avatott embereiknek a mondását figyelembe venni. A lengyel megegyezés, tárgyi, formai és érvényességi szempontból nem egészen helyénvaló.

Tárgyi szempontból a lengyel megegyezés egészen más volt, amiről megegyezni lehetett, tárgyalni, alkudozni, hiszen, hogy többet ne említsek, katolikus egyetemről beszéltek az iskolák sorainak, a szabad hitoktatáson keresztül, a kötelező hitoktatáson keresztül. Mi semmit fel nem említettünk. A lengyel konkordátum egészen más, ott volt miben megegyeznie az egyháznak és a lengyel államnak. Itt más az előzmény és ott más az előzmény (...)

Méltóztatik említeni, hogy itt bizonyos szimbiózis van, amit nem lehet úgy tekinteni, mint nem létezőt. Vannak egyes pontok, ahol egyenest igénybe is kell venni. Ez így van, de hogy tudja az Elnök úr ezt az egyház és állam szétválasztásával megmagyarázni. Egyik oldalon szétválasztanak, a másik oldalon azt akarják, hogy kapcsolódjunk össze. Mégis mi szabjuk meg, ha szét vagyunk választva, hogy hol fogunk összekapcsolódni. Azok ne legyenek szellemileg, mert akkor tessék a dialektikus materializmust, az istentelenségeknek és tanoknak, akcióknak ügyét félretenni, eltüntetni, ami velünk nem egyezik. Hagyjuk ezt így, én nem bántom az Önök dialektikus materializmusát, aki azt elfogadja, arról megvan a véleményem. Azonban ezekben a dolgokban a másik oldalt is tessék kissé szabadon hagyni. (...)

A püspöki kinevezések módját méltóztatott burkoltan említeni, nemcsak püspöki, hanem papi kinevezésekről, hogy bizonyos tekintetben erre befolyásuk lenne. Itt is az állam és egyház szétválasztásáról beszélek. Ami a püspöki kinevezéseket illeti, az nem a mi, hanem a magyar állam és a római szentszék közötti ügy, oda tessék fordulni, mert a szentszék bennünket nem fog megkérdezni. Ezt az ügyet már többször rendezték. A magyar állam diplomáciai úton intézze el, ha ezt akarja.

A szerzetesrendek kérdésénél ne tessék elfelejteni, hogy én felhoztam, hogy a világ változott a szellemi és a katolikus gondolat és az Isten gondolat javára, sőt talán soha nem volt ilyen hatalmas maga a szívekben. Ennek az együttjárója a szerzeteseknek a növekedése és viszont a kellemetlen együttjárója a világi papság csökkenése, ami ha nem is számitalag csökkent, de aránylag nem növekedett a szükséglet szerint. Azután még egy dolog van, amelyet meg tetszett említeni, hogy modernizálódott, intenzívebbé lett, mind ehhez sokkal több ember kell. A szerzetesek szaporodása tehát nem jelent semmi mást, mint az étellel való számolást és annak logikus következményeinek megvalósulását.

Itt arról tetszett beszélni, hogy a szerzetesek és szerzetek számát redukáljuk és a határsáv mentén elvignyűk. Úgy tudom, hogy ez csak momentán szükség, mert, hogy a jövőben mi lesz, nem hiszem, hogy a demokratikus Magyar Köztársaság mindig ilyen viszonyban marad a szomszédaival. A határsávokra vonatkozóan nincs más helyzet, mint tudomásul venni az állam intézkedését, amelynek honvédelmi okok állanak a háta mögött, ezt tudomásul kell venni és nem lehet okoskodni. Amikor ott nem lesz már veszély, akkor nyugodtan lehet majd erről beszélni, mert azt felállítani, hogy az egyik szerzetes különb és megbízhatóbb, mint a másik, azt nem lehet.

Ezt a kérdést kéri kikapcsolni, mert furcsa lenne ha erről tárgyalnánk. Ez nem a mi érdekünk. Nézzék Uraim, mi katolikusok vagyunk szívvel lélekkel, de szívvel lélekkel magyarok is vagyunk, amikor némelykor fáj valami hazánkkal szemben, akkor sem akarunk ráütni, nem akarunk neki gyalázatot. Ha most elkezdenénk erről tárgyalni és az kikerül, ez a magyar államra és a demokratikus köztársaságra nem előnyös. Csak úgy lehet ezt megcsinálni, hogy a jelen körülmények között, momentán szükségletek szerint, szerzetesek ott nem tartózkodnak, amikor a momentán szükségletnek vége lesz, akkor beszélhetünk róla.

Ami a szerzetesek számát illeti, Önök redukciót kívánnak. Én erre vonatkozólag nem nyilatkozok, hogy ez szükséges vagy nem szükséges. Minden redukciónál a legtermészetesebb a természetszerű kiválás halálozás útján. Itt pedig az élen áll az öregek és betegek sorsa, erre vonatkozólag tettem propozíciót. Tessék ezeket a rendi központokhoz kiengedni. Ezzel a szerzetesek számát 15–20%-kal már redukálni lehet.

Sík: Feltéve, ha kimennek és elfogadják őket.

Czapik: Az már a mi kötelességünk, hogy ezt keresztül vigyük, hogy elfogadják őket, nem a magyar államé. Ezek nem csinálnak semmi bajt, örülnek ha élhetnek és meghalhatnak és nem lesz további olyan zavaruk, amelyekben eddig részük volt.

A kilépést méltóztatott említeni. Ezek önálló emberek, az egyházban szabadság van, nem mondhatjuk mi nekik, hogy lépjenek ki, legyen meggyőződve Elnök úr, ha ezek ki akartak volna lépni, már régen kiléptek volna. Ezeknél csak a halál a kilépés. Ha ki is lépnek, akkor is feloldozhatnak beteget és ha miséznek, az mise.

Ezek nem akarnak kilépni, papok, apácák akarnak maradni, ezt nem veheti el tőlük a magyar állam azzal, hogyha azt mondja, hogy csak így alkalmazunk téged.

Ha az Urak kötik magukat az alkalmazáshoz, a tanításban való alkalmazás csak bizonyos előfeltételekkel lehetséges, és veszélyes. Ez nem jó Önöknek, és miközöttünk állandó súrlódás lenne. Nincs objektív elbírálásra lehetőség ebben az időben, amikor annyira fel vannak ajzva az idegek, gondolkodások. Ha Elnök úr ragaszkodik, hogy ezeket szeretné behozni, igaza van, ezek nagyszerűen alkalmazhatók a demokratikus iskolákban profán tárgyakra, előfeltétel azonban az, hogy ezektől semmiféle ideológiai akciót nem kívánnak, mert pap és apáca erre nem vállalkozhat. Ateizmus, darwinizmus tanítását ezektől kívánni nem lehet. Nem kötelezhetők semmiféle propagandára az egyház ellen, nem kötelezhetők, hogy szemináriumba járjanak és ott kénytelenek legyenek végighallgatni azt, amit mi rádióban végighallgatunk. Ezek erre nem fognak vállalkozni. Ami azonban a betegápolást illeti, nincs annak semmi nehézsége, hogy oda ne menjenek, de semmiféle ideológiai kötelezettséget nem vállalnak. Ami a többi alkalmazást illeti, abban szabad emberek legyenek. Az apácák közül mi átveszünk egy bizonyos mennyiséget a lelkipásztorkodásba és az egyházi életbe, a többieknek tessék megengedni, hogy szerzetházaiban maradjanak. A szerzetestanárok mindegyike felszentelt pap, éppúgy teológiát tanultak, mint akár-melyikünk. Nagyon sokan vannak közülük, akiknek több diplomájuk van. Ezeket miért ne alkalmazhatnánk a gyakorlati lelkipásztorkodásban, amikor szükségünk van rá. 20%-ot

átveszünk gyakorlati lelkipásztorkodásra. Az apácákat tessék rábízni, hogy hová alkalmazzuk, plébánián irodában, vagy a háztartás vezetésében, kántor legyen, éneket tanítson, tessék annyi szabadságot adni, hogy megtehesse. Így 40–50 százalékát a szerzetesek elhelyezési módjánál megoldunk intern, egyházi alkalmazásban. A többi pedig hát miért ne mehetne haza a szüleihez és a többiek miért ne maradhatnak meg. Ha valaki ezt az életet óhajtja, tessék megadni neki a lehetőséget, hogy szenvedjen vagy nélkülözzön, elég keserves élet ez.

A szerzetesrendekre nem mondhatja, hogy nem pozitív, nem komoly. Ami a részleteket illeti a többi részletkérdésekbe is belemegyünk és akkor komoly tárgyalást, komoly segítséget kérek. Nem azt, hogy kaptam 31 000 forintot és egy becsületes, jó mosolyt. Akiknek visszaadták a ruháit, azoknak csak a rongyait adták vissza.

Veres: Több teherautón vitték a rakományt.

Czapik: De több száz teherautóval vették el, egyetlen pokrócot, párnát nem adtak vissza. Követelték az írást tőlük, hogy mindent visszakaptak, alá is írták. Nem úgy van ám minden egészen, ahogy az államtitkár úr gondolja, az Ön alantasai nem úgy csinálják.

Grösz: A szerzetesek redukciója nem a mi hatáskörünkbe tartozik, ehhez nincs jogunk. Szerzetet eltörölni, bár csak részletesen is, az apostoli szentszék törölhet csak el.

Rákosi: A szerzetesrendekre vonatkozó magyarázat nem megnyugtató és nem kielégítő. Minden szerzetes felszentelt pap⁸, tehát teljesen mindegy, hogy tanít-e vagy a plébánián dolgozik. De ha valaki 10–15 éven keresztül tanár volt és ezt tartotta élethivatásának, akkor ez egy nagy törés. Ami az idoelgőiai kötelezettség vállalását illeti, itt nagy meglepetésemre úgy tekinti Czapik, hogy nálunk mindenki, aki állami szolgálatban van, az egyúttal párttagítator féle. Ismerek egy-két paptanárt, aki most is tanít, tessék megkérdezni tőlük, hogy felkértük-e a darwinizmus vagy a materializmus propagálására, vagy magyarázatára. Ez soha eszünkbe se jutott. Csak az végezheti ezt, akinek ez a meggyőződése.

Ami az apácák, gyakorlati lelkipásztorokhoz való beállítását illeti, első látásra ez a világ legvegyszerűbb dolga, de gyakorlatban úgy néz ki, ahol van egy falu 2000 lakossal és a lelkész és káplán jól ellátták a dolgokat, ez a szám most megszorodik, ami a falu nyugalmi állapotát megváltoztatja. Nem abból lesznek konfliktusok, hogy a paptanárt tanít az iskolákban, mert az elvégzi a maga munkáját és alkalmas arra, hogy tanítson, mert a darwinizmus nálunk nem külön tantárgy, viszont kémia, természetrajzot nyugodtan eltaníthat. Ilyen konfliktusok akkor lesznek, ha feltűnnek az apácakántorok és az apáca papgazdasszonyok.

Czapik: Ha kórházi alkalmazásba küldik az apácákat, akkor nincs nehézség.

Rákosi: Az államilag alkalmazott apácák fizetését a főnöknőknek fizettük annakidején ki, amíg nem voltak emiatt panaszok, hogy anyagilag is fogják őket. Mi nem agitáltunk a mellett, hogy hagyják el a rendjeiket. A legjobb az, hogy ha az illetők a saját szakmájukban dolgoznának, minden egyéb megoldás több konfliktust idézne elő.

A szerzetesrendekkel kapcsolatban emlékszem, hogy Franciaországban 1905–1906-ban feloszlatták a rendeket.⁹ Ha az Urak úgy gondolják, hogy ezen a téren semmit nem tehetnek, mi rámehetünk a szerzetesrendekre általános vagy részleges felosztatására államhatalommal. Az európai közvélemény bennünket nem nagyon izgat (...)

Czapik: Tessék hagyni megoldani a kérdést, ne tessék előírni, hogy az apácákat kántoroknak, gazdasszonyoknak nem alkalmazhatom.

Rákosi: Az Önök véleménye, hogy az öregeket küldjük ki, bár nekünk nagyon rossz tapasztalataink vannak, mondjuk erről lehet szó. Egy részük kilép a rendből, különösen ha mi erre rámegyünk igen jelentékeny eredményeket érünk el.

Czapik: Nincs rá szükség, mi magunk is megcsináljuk, nálunk szabadság van.

Rákosi: A szabadság kissé feltételes, mert ugyanakkor pap marad, ha ki is lépett. Ebbe nem szölok bele. Ez mind nem oldja meg az alapkérdést. A demokrácia nem fog habozni, hogy megoldja ezt a kérdést, de mi azt szeretnénk, ha megegyezés alapján tudnánk elintézni. Nagyon furcsán nézne ki a lapokban, hogy egyrészt megjelenik, hogy tárgyalunk, másrészt, hogy fel van sorolva, hogy ezeket a rendeket feloszlattuk. Akkor jobb lett volna először feloszlítani és utána leülni tárgyalni.

Czapik: Akkor nem ültünk volna le tárgyalni.

Rákosi: Mi azt hittük, hogy az egyház vezetői ebben a tekintetben valami járható utat fognak keresni. Mi rámehetünk arra is, hogy az állam tekintélyével, eszközeivel kezdjük egy ilyen redukálókúrát, fogyókúrát, de az nagyon nehéz és kellemetlen állandóan ostromolni ezeket a szerzetesrendeket, hogy minél kevesebb maradjon. Ez a legrosszabb út, azt szeretnénk ha valami megegyezés jönne létre. Az nem kiút, hogy a paptanárokat elküldjük káplánnak, vagy falusi papnak. Ők mint kisebbik rosszat el fogják ezt fogadni.

Javasolom, hogy a püspök urak és a szerzetesrendek képviselői gondolkozzanak. Valóban megrontaná elég hosszú időre ennek a kérdésnek az elintézését, ha az állam kénytelen volna egyszerű feloszlattással és a vagyonuk elvételével a kérdést megoldani, ezért kértünk valami közvetítő megoldást az Uraktól, mert nagyobb szakértők ezen a téren, mint mi vagyunk. A másik egyházakkal is voltak hasonló kérdések és meg tudtuk találni a megoldást, talán az Urak törjék a fejüket, hogy mégis mit lehet csinálni. A szerzetesrendek vándorolnak is. Franciaországban, amikor betiltották a szerzetesrendek életét, rengetegen kivándoroltak. Sopronban egész városnegyedét vásároltak fel és különböző francia rendek jöttek oda. Emlékszem rá, elég nagy port vert fel, a Parlamentben is szóvá tették.

Amit mi itt, mint közvetítő javaslatot felvetünk, az nem valami novum, mert volt rá az elmúlt évek történetében precedens. Amit Czapik mondott az lényegében a jelenlegi helyzet folytatása, annyiban, hogy az öregeket betegeket elvitték, 20–30%-a a szerzeteseknek és apácáknak kimenne különböző egyházi funkciókba. Rendben van. De ez nem változtat azon, hogy 50–70 szerzetesrend változatlanul megmaradna, a maga szervezeteiben és a kérdés legfeljebb maximum 50%-ra redukálva, de változatlanul megvolna. Eltekintve attól, hogy a 30%-nak a kiküldése a lelkészkezdő papsághoz a jelenlegi viszonyokhoz képest 100%-os emelkedést jelent. Úgy tudom 3700 katolikus pap van.

Grósz: A szerzetesrendeket mi nem törölhetjük el.

Czapik: De lehet átszervezni és átállítani őket.

Grósz: Ha a magyar kormány megengedné, hogy a szerzetesek elmenjenek, akkor nem volna probléma.

Rákosi: Most élesen kifejlődött frontok vannak és mi a kiengedett apáccal, szerzetesekkel az ellenség frontját erősítjük. Azok az orsolyák, akik Sopronba jöttek, abból nem következett az, hogy utána frontot csinálnak Franciaországgal szemben. Jelenleg az a helyzet, hogy XY kiszökik, vagy kiengedjük külföldre, utána elkezd üzengetni a New York-i rádión keresztül, mint újabban a Mihajlovsics.¹⁰ Az állam szempontjából nem jelentene veszteséget az 5000 ember kiengedése, de a kvalifikált embereket nem nagyon szívesen engedem ki, mert mindenkire szükség van, de ha nem volnának ilyen politikai szempontok, akkor nagyon szívesen kiengednénk.

Grósz: Valami emberséges megoldási módot kell találni.

Czapik: Hogy a szerzetesrendek megnöttek, az nem jelent semmit, nézze meg a kultuszminiszter a kebelében lévő személyzet számát az is megháromszorozódott. Ha a szerzetesrendek nem létezhetnek, akkor mi a másik pontokban sem tárgyalhatunk, mert az egyház szabadsága a szerzeteseknek a létezési jogával összefüggő és elválaszthatatlan. (...)

Egy olyan megegyezés nem lehet, amelynek lényege az, hogy felszámolja a szerzeteseket.

Az Urak arra akarnak kényszeríteni, hogy mi viszont kényszerítsük a szerzeteseket, hogy elmenjenek Önökhöz tanároknak. Mi a lelkiismereti szabadság alapján arra se kényszerítjük őket, hogy hozzánk jöjjenek.

Darvas: Mi örömmel vennénk az ő munkájukat, mert igen kitűnő tanárok vannak közöttük.

Czapik: Az egyházi iskolákat és tanárokat lepocskondiázták.

Darvas: Kitűnő tanárok vannak közöttük és nekünk a jelenlegi helyzetben komoly hiányaink vannak tanárokbán.

Czapik: Miért nem maradhat az szerzetes, miért kell kilépnie. Ha az iskolából kimegy, hogy mi történik vele, rendezett államban ezt nem kérdezik. Ha hazamegy és felveszi reverendáját, mint Amerikában, nagyon sok helyütt reggel imádkozik, misét mond, utána leteszi a reverendáját és elmegy tanítani.

Rákosi: Kiderül, hogy nem lehet redukálni a meglévő 70 rendet, erre feltétlenül szükség van, mert az anyaszentegyház Magyarországon csak ennyivel dolgozhat.

Czapik: Mi nem tudunk felosztatni rendeket. De átszervezési lehetőség van. Ezt bízzák ránk, majd mi elintézzük ezt, ez belső ügy, nem külső. Az Urak célja, hogy a 11 000 szerzetes helyett csak 4000 legyen. Azoknak az embereknek az ügyét, akik nem Önöket, hanem bennünket akarnak meghallgatni, akik nem az állam, hanem az egyház kebelében akarnak élni, azoknak ügyét mégis csak jobban tudjuk mi intézni. Majd mi a törvényes lehetőségek között elintézzük. És ne tessék előírni, hogy azok csak taníthassanak. Ha ők mást akarnak csinálni és mellette pap akar maradni, azt lehessen. És ha valaki át akar jönni vidéki papnak és lelkipásztorkodni, azt tessék rájuk bízni. (...)

Tessék belemenni abba a kormány részéről, hogy a rendek külföldre menjenek ki.

Rákosi: Hová mennek?

Czapik: Ne tessék vele törődni, ha a zsidók el tudnak menni Izraelbe, akkor ezek el fognak menni Nigériába.

Rákosi: Ezt nem fogják Rómában megváltoztatni?

Czapik: Hogyha kimehetnek, akkor nem.

Rákosi: A földrajzi távolság is szerepet játszik itt. Én olvastam Mihajloviics levelét, amit elküldött Mindszentynek¹¹ és elmondta, hogy hányféle terv volt vele, Jugoszláviába, itt és Rómában akarták, hogy kémkedjen. Fel volt az összes variáció sorolva. Itt is van államreson, intelligens, a magyar viszonyokat ismerő emberek ezreit juttatnánk az ellenség kezébe. Hogy áll máma a helyzet? Gyanútlan embereket kiengedünk nyugatra és akkor ott igyekeznek őket beszervezni. Van egy esetem egy püspökkel, kiengedtük egy nyugati országba, visszajött. 6–8 hét múlva kezembe jutott egy jelentés, hogy 3–4 egyházi férfi megrohanta, hogy hogy lehet a kommunisták zsoldjában. Rendszerint azzal végződik, hogy a fejmosások láthatóan hatást gyakorolnak rá és másképp megy haza, mint ahogy kiment.¹²

Ha mi kieresztjük őket, egy részük akarva nem akarva az ellenség aktív katonája lesz, a másik egész életére boldogtalan lesz. Én magam voltam külföldön, vezető kommunista voltam, de tudom, hogy mit jelent. Ennek dacára mi ezt megnézzük, de megmondom, hogy majdnem ekvivalens¹³ a feloszlattással.

Grósz: Ha a szerzetesrendeket feloszlattják, ezekkel is kell valamit csinálni.

Rákosi: A tanítórendek igen jelentékeny részével külön békét tudnánk kötni, ha egyenként megagítva rámennénk az emberekre.

Schrotti: A legnagyobb részük csak kitart mellettünk.

Rákosi: Önök ezt jobban ismerik, de én is ismerem az életet, mi nem akarjuk, hogy ilyen guerilla módon egyenként odamenjenek megkísérteni vagy megagítani őket. Ilyen tömegroham a tanító szerzetesek ellen, hogy hagyják ott a rendet és jöjjenek át az államhoz, ilyen központosítva nem volt.

Azt hiszem mára elég volna a gondolatok kölcsönös kicseréléséből. Egy kérdés, a nyugaton lévő szerzetesek kérdése, Önök azt mondják, hogy ez egy állami kérdés, de viszont ha nem történik valami közreműködés, ha nem is megegyezés, akkor kénytelen a belügyminisztérium megint azt a kellemetlen feladatot magára venni, hogy egy-egy este kopogtat azon a 15 km-en, hogy szedjék össze a holmijukat és menjenek ide vagy oda.

Czapik: Ez nem szükséges, tessék megmondani, hogy melyik az a 15 km. Ha megvan hogy hol és milyen zárdákról van szó, akkor mi gondoskodunk, hogy kiürítsük. A belügyminisztérium adja az autókat.

Rákosi: A holnapi napon tárgyalják meg.

Czapik: Legyen arra is felhatalmazás, hogy akik családi körben akarnak elhelyezkedni, azok visszamehessenek családjukhoz.

Rákosi: Amennyiben kilép a rendből, el van engedve. Azt viszont nem lehet, hogy hazamegy a szüleihez és továbbra is apáca ruhában él.

Czapik: Ha valaki elhagyja a rendet, annak közvetlen velejárója, hogy a szerzetesi ruhát le kell vennie.

Rákosi: Ebben megegyezünk és hogyha a vallás- és közoktatásügyi miniszter egyetért, akkor mához egy hétre itt találkozunk.

(Folytatását a következő számunkban közöljük)

Jegyzetek

1. Badalik Bertalan domonkosrendi szerzetes, majd tartományfőnök. 1949–1965 veszprémi megyéspüspök, 1957-től internálva. — 2. Gróf Mikes János szombathelyi megyéspüspök 1911–1936 között. Ekkor részint politikai, részint gazdasági konfliktusok miatt lemondott, és a pápa címzetes érsekké nevezte ki. 1945-ben halt meg. A másik, helyesen Batthyány Vilmos gróf 1911-től 1920-ig volt nyitrai megyéspüspök. 1919-ben Magyarországra menekült. 1920-ban a Szentszék lemondatta, c. érsekként halt meg 1923-ban. — 3. Rákosi okfejtése a totális állam funkciójáról igazolja a sekrestyébe szorítás szándékát. A statisztikát lásd: *Gergely Jenő: A katolikus egyház Magyarországon*. Bp. 1985. melléklete. — 4. Pongyola fogalmazás. Nyilván arról van szó, hogy a Horthy-korszakban betelepült, vagy itthon keletkezett rendek felszámolását javasolta elsőként. — 5. Sic! A nem nagy műveltségűről áruklódó jegyzőkönyvíró konzekvensen fonetikusán írta a számára idegen szavakat. — 6. Az egyházi birtokok kárpótlás nélküli kisajátítása után az állam 1945-ben, majd azt követően évente ideiglenes megálapodást kötött a katolikus egyházzal a főként személyi kiadásokat, a kongruát (a lelkészek fizetéskiegészítését) fedező költségvetési segély folyósítására. Ezt azonban bármikor felmondhatta, vagy nem köthetett újat. — 7. fait accompli: befejezett tény, megmáshíthatatlan helyzet. — 8. Rákosi „nem jól készült”. Vannak fel nem szentelt, de fogadalmakat letevő szerzetesek is (a fráterek, világi testvérek). — 9. A francia egyházpolitikával kapcsolatos értesülései nem pontosak. 1901-ben törvénnyel törölték el a jóvá nem hagyott szerzetesrendeket, majd 1904-ben laicizálták az iskolákat, és megtiltották ott a szerzeteseknek a tanítást. 1904-ben felmondták a konkordátumot és megszakították a diplomáciai kapcsolatot a Szentszékkel. 1905-ben fogadták el az úgynevezett szeparációs törvényt, amely a kor legradikálisabb ilyen jogalkotási aktusa volt. Lásd *Szántó Konrád: A katolikus egyház története* II. köt. Bp. 1985. 482. old. — 10. Mihalovics Zsigmond esztergomi protonotarius kanonokról, az Actio Catholica volt országos igazgatójáról van szó, aki letartóztatása elől 1948 nyarán nyugatra szökött. Rákosi és a kor kedvelt fogása volt az „ellenség” befeketítésére a korábbi nevek felemlítése (pl. Mindszenty-Pehm), amit mindkét oldal művelt éppen Rákosiék eredeti nevét is felemlítve. — 11. A Mindszenty-perben fontos szerepet kaptak Mihalovics „kémkedésre buzdító” levelei, amelyek egy részét a rendőrség megszerezte. Az itt említett szerepel „A Mindszenty bűnügy okmányai”, Bp. 1949. úgynevezett Sárga Könyv 60–61. oldalai közötti mellékletben. — 12. Rákosi szerint aki emigrál, az azért teszi, mert már beszervezett kém volt; aki külföldön tartózkodik vagy oda utazik, azt pedig beszervezik. Aki a rendszer ellenfele, az ab ovo az ellenség ügynöke. — 13. ekvivalens: azonos, egyenlő értékű.

Teológia

A konkordanciákról

Két évvel ezelőtt, 1987-ben adta ki a Pázmány Péter Hittudományi Akadémia Levelező Tagozata az Opálény–Balázs-féle újszövetségi konkordanciát. A kiadás nagyon sokba került. Olyan sokba, hogy egyházi kiadóink nem is vállalkoztak a kiadásra. A mű elkészítése azonban még ennél is többet emésztett fel: egy buzgó lelkipásztor és egy munkatársa áldozta erre tíz éven át minden szabadidejét.

Évszázadok óta mindig újra találkozunk az egyházban ilyen, a Szentírást és embertársaikat mélyesen szerető emberekkel, akik vállalkoznak erre a munkára, hogy sokan, minél többen és minél hatékonyabban meríthessenek az Írás lelket éltető erejéből.

Ma már nem tudjuk, hogy ki volt az első, aki rájött, hogy milyen hasznos lenne konkordanciát készíteni a Szentíráshoz. Az első híradás arról szól, hogy a latin nyelvű Bibliának, a Vulgátának a szövegét ilyen módon első ízben Fernando Martini (a későbbi Pádúai szent Antal [†1231], még mint ágostonos kanonokrendi szerzetes) dolgozta fel a portugáliai Coimbrában. A szentírásstudomány azonban jobbra csak a következő munkát jegyzi, mint az első, figyelemre méltó művet: Hugo a Sancto Caro (†1263) szótárát, amelyet a Vulgata alapján ötszáz szerzetesársával együtt készített. Az ő szótárát vették alapul és fejlesztették tovább a következőkben, így például Konrad von Halberstadt és Giovanni da Segovia a 14. században.

Az Ószövetség héber eredetijéhez az első konkordanciát a 15. század első felében készítette Isaac Nathan rabbi. Ez később nyomtatott könyv formájában is megjelent (Velence, 1523), sőt, latin nyelvre is lefordították. A következő században egy bizonyos Calasio nevű ferences szerzetes kijavította Nathan rabbi művének hibáit, és más hiányosságokat is pótolva négy kötetben kiadta „Concordantie Sacrae Bibl. hebr. et lat.” címmel (1621). A Nathan-féle konkordanciát javította és dolgozta át a svájci Hans

Buxtorf is (Basel, 1632). Némi módosítással ezt adta ki az angliai John Taylor „Héber konkordancia, alkalmazva az angol nyelvű Bibliára, Buxtorf rendszere szerint” címmel (London, 1754). Jelentős munkát végzett még a lipcsei Julius Fürst, aki a Buxtorf-féle konkordancia anyagát kiegészítette a címszavak rabbinikus jelentéseivel, latin nyelvű magyarázatokat iktatott be; és a *Hetvenes* fordítás (Septuaginta, az Ószövetség görög fordítása) helyeire is utalt.

Az Ószövetség közhasználatú görög szövegéhez, a *Hetvenes* fordításhoz is készültek konkordanciák. Ismeretes például Konrad Kircher szótára, bár a címszavak ebben még héberül szerepeltek (Augsburg, 1602). 1718-ban Amsterdamban jelent meg a 84 éves groningeni lelkésznek, Abraham Trommiusnak a műve. Címszavai görögül írődtek, figyelembe veszi az Ószövetség újabb fordításait (a 2. századból: Aquila, Symmachus, Theodotion fordításai), sőt megtalálhatjuk nála a másodkánóni (deuterokanonikus, a protestáns szóhasználatban: „apokrif”) művek szókészletét is. A szótárt héber és arám szójegyzék teszi teljessé. A *Hetvenes* fordítás szövegét tekintve a legjelentősebb mű E. Hatch és H. A. Redpath hatkötetes munkája (Oxford, 1897–1906; a tulajdonnevet külön kiegészítő kötet tartalmazza).

A görög nyelvű Újszövetséghez készült konkordanciák közül a legkorábbi Sixtus Betuleius szótára (Basel, 1546). Robert Estienne, aki Stephanus Langton (†1228) és Santes Pagnino (†1541) kezdeményezései után a Biblia ma is használatos versbeosztását megalkotta, hozzáfogott egy újszövetségi görög konkordancia készítéséhez is, de időközben meghalt. Az elkezdett művet fia, Henri Estienne fejezte be és adta ki (elég sok hibával; Genf, 1594). A 17. században Erasmus Schmidt készített újabb görög konkordanciát, amelyet először örökösei adtak ki (1638). Ezt a művet később többen is kiadták (Karl Bruder, 1842; Otto Schmoller, 1869). Végül Alfred Schmoller (Otto Schmoller fia) többször átdolgozta és ismételtlen kiadta (utoljára 1938-ban, Stuttgartban). Azóta ez a legismertebb és leggyakrabban használt újszövetségi görög konkordancia (bár nem teljes!); a stuttgarti Bibelmanstalt kiadásában ma is állandóan újranyomják. A legjobb és egyetlen teljes görög

konkordancia az úgynevezett Komputer-konkordancia (Berlin, De Gruyter, 1980).

A múlt századtól kezdve sorban jelentek meg konkordanciák a Biblia különféle fordításaihoz is. Magyar nyelven teljes (ő- és újszövetségi) konkordancia még nem jelent meg, de az elmúlt évszázadokban több kísérlet is történt arra, hogy ilyen segédeszköz magyar nyelven is rendelkezésünkre álljon. Ezt szolgálta például első, nagy szentírásfordításaink (Károli, Káldi) egyes későbbi kiadásában a „Bibliára való Laistrom”. Konkordanciát igyekezett pótolni Bod Péter „Szentírás értelmére vezérlő magyar lexicon” című műve (Győr, 1746.) és a „Kis Biblia” című fordítás (ford.: Szigeti György prédikátor, 1787.) a 18. században.

Az első figyelemre méltó mű 1789-ben jelent meg Győrött „Magyar concordantzia, avagy az Ó és Új Testamentumra mutató tábla stb.” címmel, két kötetben. A maga idejében értékes és jól használható szótár volt Kőrösi Mihály „Debretzeni Isputályi Prédikátor” kétkötetes szótára a Károli-fordításhoz (1739., ill. 1773.). Boros István öcsödi tanító adta ki 1786-ban Pozsonyban az „Ó testamentomra mutató tábla” című művét; Kis Mihály sepsiárkosi unitárius lelkésznek „A Szentírás gyöngyei” című összeállítása pedig 1847-ben került a nyilvánosság elé Kolozsvárott. Ezt követte Maklári Pap Lajos giczei helvétikus hitvallású lelkész „Bibliai egyezményes Szótár Segédkönyv” című munkája (Pest, 1855). Csizmadia Lajos 1920-ban Debrecenben jelentette meg „Bibliai Szókönyv”-ét. A közel 800 oldalas mű a Károli fordítás szavaiból ad bőséges válogatást.

Közben megjelentek az úgynevezett fogalmi szókönyvek is, amelyek egy-egy címszó alatt azokat az idézeteket közlik, amelyekben az adott fogalom tartalmilag szerepel. Ilyen volt például Füssy Tamás műve, „A Szentírás új concordantiája” (Pest, 1871.), Egyed Lajos „A Szentírás idézettára” című kötete (Budapest, 1940.), és Virágh Sándor „Bibliai fogalmi szókönyv”-e (Budapest, 1963.). A református egyház által újabban (Budapest, 1984.) kiadott konkordancia csak annyiban különbözik az előzőtől, hogy idézeteit az Új Protestáns Bibliafordításból veszi.

Magyar nyelven nem jelent meg eddig teljes szövegmutató szótár. Ugyan többen kísérletet tettek teljes konkordancia készítésére, de kiadásra egyik sem került. A számos vállalkozás közül talán egy tisztántúli református gondnok munkájáról kell megemlékeznünk, aki — Csizmadia módszerét követve — elkészítette a Károli-biblia teljes konkordanciáját. Ebből készített válogatást az Evangéliumi Kiadó. A

válogatás „Konkordancia. Bibliai szókönyv.” címmel 1984-ben jelent meg és 96 bibliai szó összes előfordulási helyeit tartalmazza.

Igen örvendetes tény, hogy napjainkban sokan vannak, akik nemcsak olvassák-olvasgatják a Szentírást, hanem tanulmányozzák is azt.

A párbeszédés bibliaolvasásnak is igen alkalmas és hasznos eszköze a konkordancia. Kérdezhetem például: Mi a türelem? Mikor, kivel szemben, miért kell türelmesnek lennem? A konkordanciát a „türelem” szónál felülve egy csoportban megtalálom az összes helyet, ahol az Újszövetségben a türelemről szó esik. Már az itt megadott rövid idézetek alapján is áttekintést nyerhetek az Újszövetség tanításáról. Ha pedig a Szentírásban is kikeresem és elolvasom a kérdéses szövegeket, széles körű eligazítást kapok a kérdéssel kapcsolatban, amelyet a Bibliának feltettem (Isten is türelmes irántunk; az Öszövetség nagyjainak példája; a türelemnek értékes következményei (gyümölcssei) vannak, stb.). Sokszor hasznos, ha a kérdés tanulmányozását kiterjesztem a rokon szavakra is (itt például a „türelmes”, „tűr”; „kifarósztás”, „állhatatosság”, stb. szavakra).

Az ilyen aktív, párbeszédés bibliaolvasás elengedhetetlen azok számára, akik a Bibliát magyarul, vallási-bibliai témákról bármilyen körben előadást tartanak, tanítanak vagy beszélgetést folytatnak (vezetnek). De az aktív bibliaolvasás és tanulmányozás szükségessége és értéke nyilvánvaló az egyéni lelkiélet terén is. Hiszen Isten várja a mi egyéni részvételünket ezen a téren is. „Aki téged nélkülűd váltott meg, nem üdvözít téged nélkülűd” — mondja Szent Ágoston; és mi így folytathatjuk: Aki megszólított téged, nem beszélhet veled nélkülűd.

A legfontosabb ma is kapható, idegen nyelvű konkordanciák a következők: Öszövetségi héber: S. Mandelkern, Konkordanz zum Alten Testament, Graz, 1955. (utánnymás); G. Lissowsky—L. Rost, Konkordanz zum Hebräischen Alten Testament, Stuttgart, 1958. Öszövetségi görög: E. Hatch—H. A. Redpath, A Concordance to the Greek Old Testament, Graz, 1954. (utánnymás). Újszövetségi görög: Computer Konkordanz zum Novum Testamentum graece, Berlin, 1980.; A. Schmolter, Handkonkordanz zum Griechischen Neuen Testament, Stuttgart, 1973. (válogatás). Latin Ó- és Újszövetség (Vulgata): E. Peultier—L. Étienne—L. Gantois, Concordantiae Sacrae Scripturae, Paris, 1939.; De Raze, Concordantiae Sacrae Scripturae, Paris, 1950., Barcelona, 1951. (válogatás).

Tarjányi Béla

Grendel Lajos: Bőröndök tartalma

A címadó bőröndök egyike mindjárt a kötet első elbeszélésében felbukkan. Számozatlan kéziratlapokkal van tele, amelyek külön-külön és együttesen az egész világról, minden valaha megtörtént és most vagy a jövőben történő eseményről, minden valaha élt, élő és még csak születendő emberről szólnak. Az irodalom itt az összes lehetséges sors és történet hatalmas, egykedvű folyamaként hömpölyög. Ennek az irodalomnak nincsen rendező vagy értékelő elve, semmilyen szempont nem irányítja azon kívül, hogy folyik, ömlik, mert ez így rendeltetett.

Grendel ezzel a nyitó képpel szemben építi fel nagyon arányos, emberi léptékű, szép történetet. A történetekben abszurd, groteszk, ill. szürreális elemek is vannak (Magritte képei, s nem az écriture automatique értelmében), de nem ezek és nem a csattanók az igazán fontosak. Fontosnak ítélem az *építés* szót, mivel a tíz írás mindegyike azt példázta, hogy lehet az események formátlan tömegéből anyagot markolva formázni és teremteni. Megtörtént vagy majdnem megtörtént vagy akár meg is eshetett dolgok lehetséges formáit hozza létre Grendel, s az elbeszélések végül olyan világos, ám többértelmű képet alkotnak, amelyek én itt csak néhány főbb jegyét tudom felvázolni.

A bőrönd utazás képzetét kelti, s valóban, a legtöbb írásban megjelenik a földrajzi tér. Az elbeszélések térképe hasonlít ahhoz a közismert nyomathoz, amelynek „Egy New York-i világképe” a címe. A térkép terét szinte teljesen kitölti Manhattan, nyugat felé csak néhány kukoricapalánta és apró olajfűrő torony jelzi Amerikát, míg a szemhatáron egy Buddha-szobor körvonalai sejlenek fel a Csendes-óceán túlsópartján. Grendel írásainak középpontja a VÁROS (Pozsony). A világból nézve: „balkáni fészék”. A provinciából nézve: a rend, a rendszer, a polgári műveltség, a polgári elfojtás, a polgári erények és hibák tere. Ezt a várost már belengte 1968 szelleme, s ennek a ténynek az elbeszélések egy másik rétege számára döntő jelentősége van. A térkép előterében Szlovákia magyarul telelő települései láthatók, „a provincia mocsara”. Ezt Grendel éppoly

kevésbé gondolja komolyan, akár az amerikai rajzoló a kukoricapalántákat, de teret kell teremtenie. A provincián túl Magyarország fekszik, tejjel-mézrel folyó, gazdag föld. A világ többi része az Idegenség. New York, Kairó, Tokió, Chicago, Hongkong, Svédország, Kanada, Ausztrália. Kivétel Róma, az Örök Város. Nemcsak Pozsony előképeként kivétel, hanem azért is, mert az Idegenségbe a hősök *disszidálnak* (meghalnak), az ember soha nem találkozik velük többé. Egyedül Rómában lehet még beszélni az eltávozottal — igaz, csak telefonon —, s távolról testi valójában is megpillantható.

Olyan magyarokról szóló történetek játszódnak ezen a terepen, amelyeket mintha már láttunk, hallottunk, tovább is adtunk volna. Fel-tűnő bennük a *semmi* fogalmának hangsúlyozása. A szereplők lélekvesztőn remegnek a semmi két partja közt (Az onirizmus tréfiái), ill. húsz percig lebegnek a semmi szakadéka fölött (A szabadság szomorúsága). A *semmi* nemzedéki jelentése Grendel tíz elbeszélésében a teljes — korabeli divatszóval totális — szabadság 1968 táján felvillantott eszményének összeomlása nyomán keletkezett űr. A diák- és beatmozgalom valamint a prágai tavasz tüntével, az egyetemi évek múltán Grendel magyarjai rendre *disszidálnak* az idegenségbe vagy a magánéletbe. „Amit nem sikerül kitörölni az emlékezetemből, azt mélyen elfojtom...” — írja a Még innen krónikása —, majd hozzáteszi: „Bizonyos helyeken az ilyesmit tartásnak nevezik.” A baj csak az, hogy ezt az elfojtást vagy tartást a semmi talaján nem lehet sokáig művelni. A holtakat az élők, az élők nyugalmát pedig csodálatos események zavarják meg. Hermann Hesse Napkeleti zarándoklás c. elbeszélésének felütéséhez hasonlóan éri a legkézzelfoghatóbb közönséges valóság közepén Grendel alakjait a csoda.

A csodálatos elem gyakran időeltolódás, de jelentkezhet számtalan más formában is. Talán az Grendel titka, hogy állandóan a valóság talajáról startol, de mindig más figurát repül, máshová érkezik, mint hinnénk. A vaskos realitás egyszerre megfoghatatlanná válik, valamint fordítva: a megfoghatatlan isteni büntetés, isteni kegyelem egyszerre csak megszemélyesül és testet ölt egy majdnem köznapi, csattanós sztoriban. A *semmi* és a *szabadság* mellett Grendel központi fogalmai a *remény* és az *igazság*. E két utóbbi fogalom átvezet az elbeszélések nagyobb körébe, és a szlovákiai magyarok történetéről szól — illetve lehetséges történeteikre igyeckszik szót keríteni. A szabadság szomorúsága című elbeszélésének

végén írja: „A történet a reményből születik ilyenkor, s mindjárt lekerekítve és befejezeten. Miként, úgy gondolom, a kassai dóm vagy a főtca régi épületei is ennek az irracionális vakreménynek a sok évszázados maradványai. A reményé, hogy a semmi szakadéka fölé felépíthető a híd.” A történetek nem határozzák meg minden kétséget kizáróan, hogy milyen partokat kellene ennek a hídnak összekötnie, s hogy milyen a kommunikáció akkor, amikor a híd éppen nem működik. Némi támpontot nyújt, hogy Grendel ezt megelőzően így ír: „... az igazságosság nevében elkövetett atrocitások folyamata végeláthatatlan, s megszűnését talán csak az igazságosság vagy az igazság fogalmának eltörlésétől lehetne remélni. Ez annál is inkább üdvös volna, mivel a tapasztalatok azt mutatják, hogy az igazság keresése több bűnnel, mocskokkal és véráldozattal jár, mint amennyi bajt e fogalom felfüggesztése és az értékrendnek valami más, kevésbé elvont alapra helyezése okozhatna.” Grendel elbeszéléskötete — korábbi prózájának folytatásaképpen — minden bizonynyal alkalmas arra, hogy híd legyen két kultúra

között — de természetesen nagyon elvont alapon. A történeteket belengő melankólián halvány, ironikus fény dereng át, ami bizonyos fokig távol tartja az olvasót a szomorúságtól és a vidámságtól egyaránt; mintegy időzjelbe teszi a művet. Az irodalomból csak az irodalomhoz vezethet út (Böröndök tartalma), s csak innen, a történetről szóló történetekből vezetnek kifelé utak, elágazások. René Passeront idézem A szürrealizmus enciklopédiájából (Corvina, Budapest, 1983. 86—87.): „Magritte nem sorolható azok közé, akik belevetik magukat az álmodozásba — vagy akár az ébren álmodásba —, és nem sorolható az automatizmus médiumai közé sem. Rideg és szándékoltan ‚realista‘ alkata, amely a festészetet a nullpontra vezeti vissza, a jelek szerint hagy némi helyet az onirizmusnak ... Az ilyen festői alkotás elsősorban annak megvalósítására törekszik, amit Magritte *ideáinak* nevez. Az *ideák*: a szellemes mondásokhoz hasonló lelemények, amelyek, az ábrázolt tárgyakra alkalmazható törvényekkel dacolva, eljutnak a téves következtetéséig.” (*Madách — Széptudalmi*)

Deréky Pál

Színház

Klasszikusok a mai francia színpadon (I.)

A sivár és sovány kínálathoz szokott magyar néző számára éppoly elkápráztató a párizsi színházak októberi évadnyitó repertoárjának bősége és változatossága, mint az üzletek, kirakatok színes áruválasztéka... A még-jobbhoz-szokottak ugyan azt mondják: lassan indul az idei szezon... Pedig mi mindent játszanak Párizs színházaiban! A patinás, régi kisszínházakban, ahol hajdani nagy színészek és rendezők, Dullin, Jouvet, Pitoëff árnyai lebegnek az arany-bibor színekben pompázó, otthonosan kényelmetlen folyosókon és nézőtereken... Vagy az új, csupa-üveg és króm, fantasztikusan célszerű és célszerűségükben szép óriási színházakban, vagy épp az immár színháztörténeti jelentőségű hangárokbán, a hajdani Fegyvergyár helyén, a vincenne-beli Cartoucherie kedélyesen bohém környezetében.

Játszanak klasszikus és modern, francia és külföldi szerzőket, eredeti műveket és átiratokat, játszanak Shakespeare-t, Molière-t, Racine-t, Musset-t, Beaumarchais-t, Congreve-t, a modernek közül Schnitzlert, Pirandello-t, Gombrowiczot, Dorstot, Marguerite Durast — hogy csak néhány ismert szerzőt említsünk. Játszanak igazi világsztárok, mint például a színpadi színésznőként is remek Jeanne Moreau; játszik, valóságos biológiai csodaként, a nyolcvanon jóval túl Madeleine Renaud, aki már maga a történelem, a Renaud-Barrault színház kamaratermének színpadán, egy rá szabott, nyugalmas szerepet Marguerite Duras *L'amante anglaise* című regényének színpadi változatában. Játszik a zseniális Maria Casarès, aki valóban mindent tud a színészmesterségről, amit egyáltalán tudni lehet — tökéletes lélekábrázolásának és alakformálásának köszönhető, hogy a meglehetősen vérszegény Pirandello-mű, a *La vie que je t'ai donnée* (Az élet, melyet adtam neked) — életre kel a Hébertot Színház színpadán. A kiváló karakterszínész, Robert Hirsch megrázóan hiteles alakítást nyújt Tankred Dorst hatásosan poentírozott kamaradarabjában, az *En, Feuerbach* című drámában, egy idegbeteg, állástalan színész hálás szerepében, zajos közönségsikert aratva.

A „bőség zavarát” jól érzékelteti például az az egyszerű tény, hogy októberben három különböző *Fösvény* is látható volt Párizsban. Közülük kettőt volt szerencsém láthatni — a Comédie Française klasszikusan kiegyensúlyozott, komorabb hangvételű, aprólékosan kidolgozott előadását, Jean Paul Roussilon rendezésében, és a montmartre-i Atelier Színház harsány színeiben és alakításokban tobzódó, vérbő komédiáját, (rendező: Pierre Franck) a középpontban a hátborzongatóan mulatságos Michel Bouquet-val, aki előadás közben harsány kacajokra, a végén pedig lelkes bravózásra ingerli a szinte gyermekien lelkes közönséget. A fősvény Harpagon históriája itt elsősorban izgalmas, fordulatos meseként jelenik meg — s így természetesnek tűnik fel a meseszerű befejezés is, a családok és szerelmesek boldog, váratlan egymásra találása.

Ismeretlen, vagy alig-alig ismert klasszikusokkal is megismerkedhet a közönség az őszi Párizs színházaiban. Ilyen ritkán játszott mű az angol Shakespeare-kortárs, William Congreve darabja, az *Amour pour amour* (Szerelem a szerelemért), melyet André Steiger kitűnő rendezésében már a múlt évadban mutatott be a Comédie Française. A rendezés jól kihasználja az ügyesen bonyolított, sokszálú cselekmény helyzetkomikumait, izléselesen és szellemesen találja a mű finom pikantériáját, s ötletesen mozgatja a jobbnál jobb színészeket a szerelmi cselszövények és intrikák szövevényében.

Szerelemről beszél a XV. századi spanyol szerző, Fernando de Rojas is a *Célestine* című darabjában — ám micsoda különbség! Congreve-nél: szellemes társasági csevegés, elegáns könnyedség, finom erotika, csupa csipkefodor és csipkés kézelő; három felvonásnyi, mulatságos és fordulatos társalgás, mely egy és ugyanazon dolog körül forog... Fernando de Rojas darabjában társalgás helyett élet és halál, menny és pokol, szerelem és bosszú jelenik meg a színen — rabelais-i szókimondással, olykor szinte naturalista ábrázolásban... A nemesi öltözékek mellett túlsúlyban vannak a szolgák és örömlányok feslett rongyai. A Célestine az egyik legnagyobb közönségsiker Párizsban — s ez nyilván elsősorban a címszereplő, Jeanne Moreau kitűnő alakításának köszönhető. A művet Florence Delay ültette franciára, s az egyik legismertebb francia rendező, Antoin Vitez vitte színpadra — az Odéon Nemzeti Színház, a Comédie Française és a Clermont-Ferrand-i Opera szereplőgárdájának együttes közreműködésével. (A művet bemutatták az Avignoni Fesztiválon is, 1989 júliusában).

A darab Calixte és Mélibée szerelmének tragikus történetét beszéli el, mely, a szerző ajánlása

szerint, „azért íródott, hogy megfeddje az örült szerelmeseket, akik a megzavarodott vágy által legyőzve Istennek vélik hölgyüket, és azért, hogy figyelmeztessen a közvetítők aljas gonoszságára”. Erkölcsei jószándék és tanító célzat vezérelte tehát a szerző tollát, ám ez leginkább csak az idézett ajánlásban, s a történetzáró monológban érvényesül, maga a történet vérbő, igencsak földönjáró, tragikus komédia a két szerelmesről. Calixte, a az ábrándos nemes ifjú beleszeret a szép Mélibée-be, ám csak Célestine, a vajások öreg kerítőnő segítségével ér nála célt, aki ördögi praktikával és varázslataival elülteti a szerelem rontó magját az ártatlan, erényes Mélibée kebelében... A szerelmesek nem sokáig örülhetnek boldogságuknak; Célestine-t megölik a szolgálataiert kapott értékes láncért, Calixte baleset áldozata lesz — szerelmestől távoztában lezuhan a létráról és szörnnyethal. Akárcsak Júlia Rómeót, Mélibée önként követi őt a halálba — leveti magát a toronyból. A két tolvajszolgát is eléri a végzet büntető keze — a törvény elől menekülve ők is kiugranak az ablakon...

Hogy levonhassa az erkölcsi tanulságot, Fernando de Rojas gazdag érzékletességgel, reneszánsz színeiben tobzódva ábrázolja a bűnök és kicsapongások világát, a Célestine körül nyüzsgő társaság életét: a test műlekony örömeit kínáló fiatal és szép lányok, s az élvezeteknek hódoló, erkölcsstelen és léha szolgák tarka sokasága képez érzékletes hátteret a szerelmi történethez. A mű sajátos (s talán leginkább a középkor művészetére jellemző) belső feszültsége a nemes cél, az erkölcsi tanító szándék — s az ennek ürügyén kibontakozó, a testi örömöket szinte piederesztálra emelő történet kettősségéből táplálkozik. A szerelmesek megbűnhődnek ugyan, s az ördög-cimborája Célestine is — ám haláluk túlmutat a tanító célzat megkövetelte, jogos bűnhődés fogalmán. A szerelem, az érzékiség és a halál összekapcsolódásának, sőt: lényegi azonosságának modern, freudi gondolata csendül meg ebben a fél évszázados műben. A szerelem hatalma végtelen, ám ez a hatalom a Rossz kezében van; s a szerelmesek védtelenek, kiszolgáltatottak e hatalommal szemben. Leánya holtteteménél így medítal erről a megtört apa, Pleberio: „Ki ruházott fel téged ily nagy hatalommal? (...) Ha valóban Szerelem lennél, akkor szeretnéd szolgáljaidat. S ha szeretnéd őket, nem okoznál nekik oly sok szenvedést, ha nem szenvednének, nem ölnék meg magukat, mint az én szeretett leányom. Mivé is lesznek a te szolgáljaid? Édes, szép névvel illetnek Téged, Szerelem — ám a te cselekedeteid keserűek...”

Antoin Vitez színpada (a díszlet és a jelmezek Yannis Kokkos munkája) a mű lényegét fejezi ki:

a mulandóság, a földi lét tűnékenységének és átmenetiségének a gondolatát. A földről mintegy az égbe vezet, a ferdén felfelé irányuló, egyre keskenyülő lépcsősorok, melyek a függőleges irányban toronyszerűen kiképzett játékkeret tagolják, az élet végességének időbeli folyamatát vetítik ki a térbe: a legfelső, már egészen szűk lépcső tetején nyíló ajtó maga a mennyország kapuja — meg is világosodik, fény önti el, valahányszor egy-egy szereplő eltávozik az élők sorából... A különböző helyszínek megjelenítésére a lépcsősorok közti térben elhelyezkedő, vízszintes játszóhelyek, a magából a díszlethől nyíló ajtók és ablakok szolgálnak — a játék így nem horizontálisan, hanem vertikálisan helyezkedik el a térben, jelképezve így az Isten felé törekvő emberi lélek útját is. A szereplők valamennyien bűnösök — s így, méltó büntetésként a *magasból* a *mélybe* hullva lelik halálukat — ám a fényt sugárzó, égi ajtó azt sejteti, hogy bukásuk nem a végső pusztulás...

Film

Ördögök

John Whiting azonos című drámájából forgatta filmjét *Ken Russel*. Alapja megtörtént esemény, egy hírhedt, más művek sorát is ihlető boszorkányper. 1634-ben, a franciaországi Loudoun városában máglyán végezték ki Urbain Grandier papot azzal, hogy az Ördöggel cimborálva megrontotta a város Orsolya-rend-béli apácáit: a nővéreket Grandier képében szállta meg a Sátán, ágyba csábította őket, obszcén cselekedetekre vette rá s boszorkányszombatra vitte Jeanne rendfőnöknőt. A per lefolytatása és a centralizáló királyi-bíborosi akarattal egyedül szembeszálló vádlott kivégzése megnyitotta az utat a loudoun-i autonómia szétzúzásához, az erőszakos katolizálás kiterjesztéséhez egy olyan városra, amelyben addigra már lecsöndesültek a vallásháború indulatai s békében megfért egymással keresztény és keresztényen.

Az *Ördögök* cselekménye röviden ez: A város előljárója pestisben meghal. Ideiglenes utódja, Grandier megakadályozza, hogy a Laubarde-

A rendkívül dinamikus előadás középpontjában a boszorkányként is elragadó Jeanne Moreau áll, aki a figura groteszk komikumát aknázza ki elsősorban. Alakításának lényege: a mozgás, az elpusztíthatatlanság, az élet őseréjének ábrázolása; Célestine-je inkább ősnnya, mint ördöggel cimboráló, a Gonosz szövetségeseiként tügykődő vajákos, s kerítőnői tevékenysége is valamiképpen az ételszeretet és az életöröm egyfajta szolgálataként jelenik meg a színpadon... A sok, kitűnő színész közül emeljük ki a Calixte-et alakító, fiatal, a groteszk színeket is remekül érzékeltető Lambert, Wilsont, Mélibée szerepében pedig a jellemváltozást is hitelesen megjelenítő Valérie Dréville-t, aki felénk, ártatlan leánykaként éppoly meggyőző, mint az érzékek rabságában szenvedő, szerelmes asszonyként. *(Folytatása következik)*

Erdődy Edit

mont báró vezette „különítmény” királyi papírral *nem* hitelesített (valójában Richelieu bíborostól származó) parancsra lerombolja Loudoun falait. Grandier népszerű és érdemeit tekintve támadhatatlan személyiség, jöllehet köztudott, hogy szerelmi viszonyokat folytat tisztes polgárhölgyekkel, s magabiztossága, fensőbbeséges parancsolni tudása is sok ellenséget szerez a feltűnően szép és irritálóan művelt egyházfínak. Az ürügyet az ellene való fellépéshez Loudoun apácázárdájának rendfőnöknője szolgáltatja. A nyomorék nő (is) titkon Grandier rajongója, vágyain uralkodni nem tud, s az e vágyból táplálkozó hisztériát siet továbbszítani a megszállottság vizsgálatára érkező, legkevésbé sem pártatlan bizottság is. Egyetlen szereplője van a drámának, aki csakugyan megszállott: az ördögűzés „szakértője”, Barre atya — ő szemmel láthatóan az a fanatikus, aki maga szorulna (orvosi) kezelésre. Mégis: a zárda többi lakójára is átragad az őrjöngés és hisztéria. Nem éppen véletlenül: nyílt és egyértelmű fenyegetés szólítja fel őket arra, hogy „engedjék megnyilvánulni” a bennük lévő démonokat.

Minden együtt van hát, hogy a kellemetlenül józan gondolkodású papot az ördögűzési irracionalis fegyverével hátba lehessen támadni.

Grandier, midőn elénk lép: cinikus, fogadalmának nem megfelelően élő, vallásának előírásait, törvényeit megszegő ember. Hatalmát élvez, az általa gyakorolt méltóság kedvére való. Talán

rászolgált a felelősségre vonásra hiú életével. Csakhogy nem ez az ő tragikus vétsége.

Mindezt a világ elnézné, s ha szájára is veszi miatta a jámbornak egyáltalán nem mondható papot — legfeljebb azért, mert az átlagember esetleg nem *meri* megtenni mindazt, amit Grandier. „A világ” még azt is eltűri, hogy a város lelkipásztorja szentesítse saját — titkos, de meglesett — házasságát (!) egy egyébiránt feddhetetlenül tiszta lánnyal. Grandier éppen ezért kell meglakoljon, ami benne az igaz, a bátor, a helyes ítéletű.

A „feleség” az a szerelmi kapcsolat, amelyben tekinthetjük ugyan botránynak, hogy megvalósítója egy katolikus pap, azonban (ha előítéleteink nem homályosítják el bennünk a világos gondolkodást), látnunk kell, hogy Grandier „szentségtelen” házasságát megtisztulásként éli meg — ez a kapcsolat nem sugdolózó ajkakra való viszony —, s lépésként a tiszta, személyes, emberi érzésben — meggyőződése szerint —: Isten felé. Grandier az, aki valamennyi szereplő közül *egyedül* Istenre figyelő életet él. Egyetlen percig sem kétséges előtte, hogy amit tesz, az nem az Egyház parancsai szerint való. Érti önmagát: s elfogadja magában a gögőt, indulatot, a férfit. Ismeri azonban azokat a képességeit is, amelyekkel hite szerint Istent, az *emberekben lakó Istent* szolgálhatja. Loudoun első embekeként állja útját városa hugenottákat is békében befogadó falainak ledöntését. Tudja, a falakkal az emberi szabadság semmisülne meg. Védtelenné válna „kis hazája” XIII. Lajos központosító és Richelieu egyneműsítő törekvéseivel szemben. Grandier azzal, hogy — jezsuita stúdiumok után! — szembeszegül az erőszakosan katolizáló Biborossal, éppen a katolicizmus egyik alapvető tanítását valósítja meg: az ember szabadságáról való tant gondolja végig konzekvensen. Istent csak az az ember fogadhatja be lelkében, aki ezt szabad akaratából teszi. Csak az autonóm ember lehet szabad. Aki *megadja*, ami a császáré és *megadja*, ami Istené. Nem kell tőle *elvenni*. Grandier tragikus vétsége az, hogy számára *van* Isten. Richelieu kategóriája — a Hatalom. Az ördögűző Barre atyáé — a Dogma. Laubarde monté — az Érdemszerzés. Richelieu tapsol a transzvesztita élvhajhászához, amely az udvar szellemét teszi — cserébe a király együttműködéséért. Barre atya elmebeteg. Laubardemont a mélyesges politikai cinizmus megtestesítője. Mindennek a keresztséghez semmi köze.

Grandiert nem bűnei, hanem érdemei miatt pusztítják el. Megvádolása, pere és kivégzése a legalpáríbb politikai kutyakomédia, ideológiai zaggyvaságokból összeöklendezett koncepció.

S a vád hamis tanúja egy szerencsétlen, frusztrált, nyomorék apáca. Személyében nem egyszerűen valamely pszichiátriai példa, különleges köreset jelenik meg, nem csupán egy extrém figura a maga ki nem élt és fel nem dolgozott ösztönvilágával. Jeanne író, színész és rendező által pszichológiailag pontosan kimunkált személyiség — *együttal* azonban szimbolikus alak: ő Grandier antipólusa, az autonómiát egészen nélkülöző ember. A képlet egyértelmű, de nem egysíkú. A tudattalan élet, a nem választott sors az, ami Jeanne-t valójában megnyomorítja. Púposága kényszerítette zárdába, Istennel *harcolnia* kell (bűnös vágyaiért, az elfojtott-titkolt tudatalattiból kízóan feltörő rém- és ábrándképeiért önkorbácsolással vezekelni — még inkább felajzva a tudomásul venni szégyellt ösztönöket), harcolnia, hiszen nem adatott meg neki a választás szabadsága: az álszent társadalmi konvenciók, a nyomorékság bélyege s az önmagával való szembesülni képtelenség taszították a rendbe, amely *ezért* börtöne, s amely börtönben a film tanúsága szerint mindenki más is ugyanilyen (és többé-kevésbé ugyanezért) rab.

Hozzá kell tenni: a film nem minősíti önmagában sem egyik, sem másik intézményét az Egyháznak. Konkrét esetről beszél, s a szerzők intuíciója nem a vallás- vagy egyházkritika felé fordul, hanem olyan valóságselemekből építi fel a maga világegészét, amelyek magát a lélek- és emberpusztító Semmit=Ördögöt ragadják meg a személytelenség, szeretetlenség, erőszak szentségtelen hármasságában.

Jeanne-t éppen az őrjöngésig fokozott vágy, és kiegészítője: a bűntudat teszi alkalmassá, hogy maga is áldoztató nyomorítva eszköze legyen annak a sátáni machinációnak, amelyet a Hatalom készít nem csupán Grandier, hanem az autonóm Ember ellen. A törvényeket szegő pap lelkét talán több vétség terheli, mint a steril életrendet folytató apácáét: Grandierben azonban van szeretet. Jeanne elsősorban önmagát nem tudja elfogadni s így szeretni. Felebarátunk felé pedig önmagunk szeretetén át van csak út. Másképp nem. Istenhez sem.

S e ponton összeér a csakugyan pokolian konstruált per emberi szabadságról való példázata és a lételméleti fejtegetés. Mélyen XX. századi az a képsor, amellyel az *Ördögök* befejeződik. Fekete-fehér, mint egy negyvenes évekbeli híradó: Grandier „asszonya” a lerombolt falakon át lép Loudoun városából s elindul az úton. Grandier krisztusi módon, minden ellene vétőnek az Úr irgalmát kérve égett el; Jeanne-t a kötélről levágják, ő élő-halálra ítéltetett,

megszállottsága e ponttól válik valósággá (lásd a téma másik világhírű filmfeldolgozását, a *Mater Johanná-t*); a Hatalmasok soha nem is éltek; Laubardemont cinkosa, az áruló Mignon pap beleőrül árulásába; Loudoun városát többé nem védi meg a romlástól Fala. Az özvegy az egyetlen túlélő. A törmeléken át elindul az úton. Mögötte az elpusztult város. Kerékbe tört protestánsok oszlo hullái szegélyezik a távolba vesző föld-sávot. Iszonyúan szabad.

Ken Russel hátborzongatóan hatásos, már-már destruktív kegyetlenséggel szólkimondó filmjében egy lidércnyomásos középkort jelenít meg. Képei egyszerre idézik Bosch-t és a barokkot. Arcok és gesztusok és falak és díszes felüle-

tek és árnyak. Az egyes kompozíciók zsúfoltságát csak fokozó, kevert színű fények mélyítik el a nézőben a bezártság, fojtottság, egymásrautaltság — s ennek révén: az egyes történetekben való személyes részvétel, sőt cinkosság hatását. Szabad eget, természetet, teret, tágasságot csakis Grandier és „asszonya” köré komponál olykor *David Watkin* operatőr. *Peter Maxwell Davies* zenéje átszövi, szinte operaszerűvé stilizálja ezt a kavargást, kontúrjait irracionálisan kiemeli; s hozzá kell még tennem — elsősorban — *Oliver Reed* és *Vanessa Redgrave* expresszív alakítását: ránkzúdul, maga alá temet ez a film. Rendkívül figyelemreméltó munka, egy hazánkban kevésbé ismert, noha világhírű művész mesterdarabja.

Tóth Péter Pál

Zene

Vladimir Horowitz

1989. november 5-én manhattani otthonában szívvroham következtében meghalt egy öreg zongorista.

1904-ben született a világ másik felén — Kijevben. Ő a legkisebb gyerek a családban. A mamát úgy hívják: Sophie; a papát így: Samuel. Szegény Samuel Gorovic szibériai száműzetésben hal majd meg 1939-ben. A legkisebb királyfi zenét tanul, mert zeneszerző szeretne lenni, de eközben, csak úgy mellékesen zongoristaként is fellép, és mindenki el van tőle ragadtatva. 1928-ban egy kis bőröndbe összecsomagol hat inget, hat zoknit és hat csokornyakkendőt, azzal világgá indul, szerencsét próbálni. Pontosabban csak egy féléves berlini tanulmányútra. De a cipőjében néhány elrejtett százdolláros lapul, mert tudja már, hogy egyhamar nem tér vissza.

Még ebben az évben lába előtt hever New York. Amerikai bemutatkozásakor — mi más is lehetne — Csajkovszkij b-moll koncertjét játssza. A darabot igazán *versenyműként* fogják fel ketten a karmesterrel. Horowitz nyer, több hangot üt le, mint amennyit a szerző előírt, mégis előbb ér a végére, mint a zenekar. A közönség tombol, ő szerénykedve hajlong, hátrál, és szorongatja a saját kezét. Dől a pénz.

Most hagyjuk egy kis időre magára ezt a lenyalt hajú, elálló fülű, duplasoros zakót viselő, ala-

csony, vézna fiatalembert, azután újra keressük meg őt egy hozzánk közelebbre eső helyen és időpontban, 1987-ben, Milánóban. Hosszú és szép pálya áll mögötte. Készített már több mint százötven lemezt, de csak most, 83 évesen rögzít Mozart-zongoraversenyt. Vegyük figyelmesen szemügyre! Haja nem sokat őszült, de feje tetejéről teljesen eltűnt. Hosszú arc, kampós orr, hatalmas orrlikakkal. Apró szemréseiben szinte egyáltalán nem látható a szem fehérje. Jobb halántékán anyajegy. Vaskos csuklóján aranyóra. Visszahajtott kézelőjű, aranygombos ingéből tűnik elő két öreg, csupasz, májfoltos, száraz keze. Tíz híres ujj. Kicsit különös az egész alak, de igazán csak egészen kicsit. Annyira, mint mondjuk sötét ruhához egy rikitósárga, fehérrel spricelt mintázatú csokornyakkendő.

A fiatal, varázslatos tehetségből öreg bácsi lett, aki nagyon büszke a korára. „Wanda!” — szól oda a feleségéhez, aki egyébként a nagy Arturo Toscanini lánya. „Wanda! Én vagyok a legöregebb az egész teremben” — és az idős emberek módján kuncog hozzá. Végre odamegy a hangszerhez, lezökken a zongoraszékre, egy kicsit bemelegíti az ujjait, azután a mindvégig türelmesen várakozó karmesterhez fordul: „Kezdhetjük!”

Szól a zene. Szívzszakasztóan gyönyörű. Horowitz billentése a régi, könnyed, mégis határozott, pergő, bár talán nem olyan pontos, mint azelőtt. Színesen játszik, váratlan helyekre teszi a hangsúlyt, hirtelen elhalkul, másutt pedig gyorsít egy keveset. A zárótételben kijavítja Mozartot, négy G helyett három G-t és egy A-t üt le. „Tudják, Mozart olyan elfoglalt volt, amikor ezt írta, hogy nem tudott mindenre odafigyelni. Egyébként is ez így sokkal szebb. Maguk azért

játszhatnak négy G-t, ha akarnak.” Neki mindent szabad. Akármít megtehetne, mert minden szép maradna, és bizonyos módon hiteles is. Nincs szüksége arra, hogy bármit is megindokoljon. Igazolással saját magára mutogathat.

Vladimir Horowitz nem volt tudós-zenész, elmélyült gondolkodó, mint Ferruccio Busoni, de még oly kedvesen léha, sokszínű, melegszívű, magával ragadó muzsikus sem, mint Artur Schnabel. Zongorista volt, egyszerűen zongorista. Nagy zongorista.

Fáy Miklós

Kulturális krónika

Az újabb magyar irodalomtudományak kezdeményező alakja az úvidéki *Bori Imre*, aki abban az időszakban is kiállt az avantgárd irodalmi törekvések mellett, amikor azok még — enyhén szólva — gyanúsak voltak. Felmérhetetlen tette volt Kassák jelentőségének, életművének alapos elemzése, elsőnek mutatta be az újabb magyar líra két jelentős alakjának, Juhász Ferencnek és Nagy Lászlónak legjellemzőbb lírai sajátosságait, számtalan monográfiában és tanulmánykötetben kötelezte el magát az értékek mellett. Újabb könyvsorozatában *A magyar irodalom modern irányait* tekinti át. A háromkötésre tervezett sorozatnak most a második kötetét jelent meg. Ezúttal a századvég magyar prózájának naturalizmusáról ad a rá jellemző alaposan, érzékeny szöveganalízisekkel alapos képet. A naturalizmus világképe meglehetősen határolt volt, kétségtelen azonban, hogy bizonyos vonatkozásokban felszabadító hatást tett írónkra, és segítette az epigonizmusból való kibontakozást. Bori Imre még olyan írók életművében is felfedezte jelenlétét (például Jókaiéban), akiket semmiképpen sem nevezhetünk naturalistáknak, de nyitottak voltak minden új iránt. A könyv bizonyára segítségünkre lesz az irodalmi folyamatok alaposabb mérlegelésében. (Forum)

Ha már déli szomszédaink könyvújdonságairól esett szó, nem hagyhatjuk említés nélkül *Dobrica Ćosić: 7 nap Budapesten* című naplóját sem, amely Vujićics Sztoján fordításában és rendkívül érdekes záró esszéjével jelent meg. Ćosićot a Nagyvilág szerkesztősége hívta meg Budapestre, ahová 1956. október 23-án érkezett. Az események elsodorták, s az igazi író érzékenységgel ébredt rá, hogy történelmi napok tanúja. Naplója elfogulatlan, nyitott szemű tanú vallomása, az akkori időszaknak ezért is fontos forrásmunkája. A Bethlen Gábor könyvkiadó méltánylandó tettet hajtott végre megjelentetésével.

A Szent István Társulat „újdonságaként” jelent meg *B. S. Aldrich: Ella kisasszony* című regénye. Nevét mindenki ismeri, hiszen az „...és lámpást adott kezembe az Úr” hatalmas könyvsiker volt a harmincas évek elején a magyar olvasók között is. Az író középiskolai tanárként rendkívül alapos tapasztalatokat szerzett a gyermeklélekről, könyveiben majdnem mindig a munka és a nevelés úttörőinek állított emléket. Az *Ella kisasszony* eredeti címe *Miss Bishop*, sikeres film is készült belőle az Egyesült Államokban. „Új” kiadását bizonyára örömmel fogadják a megnesmesített érzelmeket kedvelők, akik szeretik a regény főhősének gondolatait nyomán kicsorduló könnyeiket törölgetni. Ezek az új kiadások és újrayomások azonban óhatatlanul felvetik azt a kérdést is: nincsenek-e korunk világirodalmának olyan értékei, melyeket érdemes volna hasonló, óvó szeretettel megismertetni az érdeklődőkkel. Már csak azért is, mert az *Ella kisasszony* azért mégsem a modern regény iskolapéldája...

Ha már a népszerű könyveknél tartunk, ne hagyjuk említés nélkül a *Zeneműkiadó újdonságát* sem, az „ibolyakék szemű” filmszilag, *Elizabeth Taylor: Kövéren, soványan, boldogan* című könyvét. Kitűnő fogyókúrás receptek olvashatók benne... Egyébként a modern kor sztárjainak élete, a sikerért vívott kegyetlen küzdelme érdekes és hálás téma. E könyvből azonban ezek az emberi jellegzetességek alig-alig bontakoznak ki, sikerét mégsem merészség megjósolnunk.

Napjainkban kezdünk elfogulatlan érdeklődéssel megismerkedni azoknak a magyar irodalmi gócnak a tevékenységével, amelyekről a körülmények kényszere folytán eddig csak homályos tudomásunk lehetett. *Dobos Marianne* izraeli útját használta föl arra, hogy tanulságos riportkönyvben, szemelvények fordítása és bemutatása révén adjon képet az ottani irodalom egyes hazai gyökereiről. (*A szívek kötelessége*

megmarad; Kelenföld Kiadó) A beszélgetések rendkívül érdekesek, olykor olyan nemes személységeket ismerhetünk meg, akiknek szinte közös gondolata a megértés és megbocsájtás, ugyanakkor azonban hangsúlyozzák — és ez az eszmény műveikben is megmutatkozik —, hogy nem szabad tanulságok nélkül felejtünk. Az irodalmi szemelvények viszont némi kétséget keltenek a színvonalat illetően. Goren Tamás „Túléltük, Tamás” című kisregénye — mely a kötet legterjedelmesebb írása — bosszantóan történelmietlen, naiv, a szörnyű háborús szorongatásokat klisészerűen, a rossz ismeretterjesztő könyvek színvonalán mondja el, holott kezében volt a „nagy téma”. Ezzel együtt Dobos Marianne gyűjteménye igen hasznos, hiszen megrajzolta egy majdnem ismeretlen irodalmiság térképjeleit.

Sokat a szerencsére egyre többet foglalkozunk manapság a cserkészettel, mint olyan ifjúsági szervezettel és mozgalommal, amely a megfelelő és elodázhatatlan kiegyenlítődés után segíthet megszilárdítani vagy megalkotni fiataljainkban azokat az emberi értékeket, melyeket az elmúlt időszak nevelési gyakorlata igen eredményesen ölt ki belőlük. A tisztázás folyamatában rengeteget segített a *Magyar cserkészlet — Világcserekszet* című konferencia, melynek anyaga Zombori István szerkesztésében jelent meg Szegeden. Ajánlanám kézikönyvnek mindazok számára, akik meg vannak győződve arról, hogy ők a cserkészlet egyedüli és felkent örökösei.

Manapság alig-alig van keletje a higgadt, józan mérlegelésnek és távlatteremtésnek. Szíveseb-

ben figyelünk az egymást rohanó tempóban követő aktualitásokra, amelyek elmoszák bennünk a józan mértéktartást, az értékkeremtés képességét. Pedig nem árt néha a múltra figyelni, mert annak jelzései olykor jelenünk számára is tanulságosak. Ilyen környezetben rendkívül jelentősnek érzem a Helikon gyönyörű kivitelű újdonságát, *Pók Lajos: Bécs 1900* című könyvét. Hallatlanul érdekes, izgalmasan változó világba kalauzol a szerző: egy haldokló politikai rend keretei között születik meg az új művészet, az európaiságnak új szemlélete, mely majd oly érzékletes kifejezést nyer például Márai Sándor „vallomásában”. Pók Lajos szerencsés érzékkel tájékozódik a látszólagos zürzavarban, kiemelve azokat az alkotókat, akiknek hatása bizonyára maradandó. Hiszen Freud, Kafka, Musil vagy éppen Schönberg a legzavartabb politikai helyzetben, az eszmék zürzavarában teremtett olyan művészetet, melynek hatása ma is eleven. A kötet jelentőségét két vonatkozásban is igazolni lehet: egyrészt e kor ismerete és alapos feldolgozása nélkül aligha érthetjük meg a modern magyar irodalmi törekvéseket, például a Nyugatot sem, másrészt rendkívül plasztikusan bontakozik ki belőle annak igazolása, hogy zavaros történelmi körülmények között a kibontakozáshoz elengedhetetlenül szükséges a szellem szabad mozgása, anélkül ugyanis nem születhetnek iránymutató, maradandó, megkötő életértékek. Pók Lajos fejtegetéseit reprodukciók, korabeli fényképek teszik még élőbbé, s a könyvet jól tájékoztató időrendi krónika egészíti ki.

Rónay László

1990
ANNÉE LV.

vigilia

FÈVRIER—FEBRUAR
FEBRUARY

Revue mensuelle — Monatschrift — Rédacteur en chef — Chefredacteur: LÁSZLÓ LUKÁCS
1053 Budapest, Kossuth Lajos u. 1. — Abonnements pour un an — Abonnement für das Jahr 25 US dollar

---

SOMMAIRE

Église et politique

Attitudes ecclésiastiques par Jean Marie Lustiger, Hans Maier, Joseph Ratzinger

Prise de position des partis à l'égard de l'Église et de la religion — Parti Populaire Chrétien-Démocratique, Alliance des Démocrates Libres, Front Populaire Patriotique, Parti Socialiste Hongrois

Pál Bolberitz: La philosophie et le concept de Dieu chrétien

Notres rencontres avec l'Écriture Márton Kalász et Károly Kerekes

Otto von Habsburg: Rentrée de Sándor Márai (essai)

Entretien avec **Otto von Habsburg**

L'Église Ukrainienne gréco-catholique

Document: Négociation entre les chefs ecclésiastiques et Mátyás Rákosi en 1950. I. La liquidation des ordres monastiques hongrois

Belles-lettres Récits de Iván Bächer et Pál Dippold. Poèmes de George Herbert et György Petz

INHALT

Christentum und Politik

Christliche Standpunkte von Jean-Marie Lustiger, Hans Maier, Joseph Ratzinger

Stellungnahme der Parteien zur Kirche, Religion und christliche Werte — Christlich-demokratische Volkspartei, Bund der Freien Demokraten, Patriotischer Volksfront und Ungarische Sozialistische Partei.

Begegnungen mit der Heiligen Schrift — von Márton Kalász und Károly Kerekes

Pál Bolberitz: Die Philosophie und der christliche Gottesbegriff

Otto von Habsburg: Sándor Márai's Heimkehr (Essay)

Gespräch mit **Otto von Habsburg**

Bericht über die griechisch-katholische Kirche in Ukraine

Dokument — Der 1950-er Vertrag, Verhandlungen der Kirchenleitung mit Mátyás Rákosi. I. Die zwanghafte Auflösung der Orden

Belletristik von Iván Bächer und Pál Dippold. Gedichte von George Herbert und György Petz

CONTENTS

Christianity and Politics

Christian Standpoints of Jean Marie Lustiger, Hans Maier, Joseph Ratzinger

Attitude of parties about Church, Religion and Christian Worths — Christian Democratic People's Party, Association of Free Democrats, Hungarian Socialist Party and Patriotic Popular Front

The Bible and Me by Márton Kalász, Károly Kerekes

Pál Bolberitz: Philosophy and the Christian Conception of God

Mr. Otto Habsburg: Sándor Márai's Homecoming (Essay)

Interview with **Mr. Otto Habsburg**

Report about the Greek-Catholic Church in the Ukraine

Document The Convention in 1950. The Church-leaders negotiations with Mátyás Rákosi. I. The compulsory dissolution of orders

Belles-lettres by Iván Bächer and Pál Dippold. Poems by George Herbert and György Petz

KAPOLNÁSFALU